MemoriiJurnale

RADU ROSETTI

Ce am auzit de la alții

Amintiri

VINTAGE

book
UMANITAS

RADU ROSETTI

CE AM AUZIT DE LA ALȚII

Amintiri

Radu Rosetti (1853-1926), istoric, genealogist, scriitor. S-a născut la Iaşi, având strămoşi, din partea tatălui, logofătul Răducanu Rosetti, doi domnitori, Antonie Ruset şi Manole-Giani Ruset, iar din partea mamei pe Grigore Alexandru Ghica, care îi era bunic, ultimul domn al Moldovei de dinainte de unirea din 1859. Ca şi tatăl său, a studiat în Apus, însă în Franța şi Elveția, obținând, în 1873, un bacalaureat în ştiințe.
Întors în țară, silit de datorii, a trebuit să vândă o parte din proprietăți şi să încerce, fără prea multă izbândă, o carieră în politică şi în administrație. A fost prefect de Roman şi de Brăila, deputat în mai multe rânduri şi director al închisorilor. În cele din urmă, mânat şi de pasiunea pentru cercetări istorice, a ales să devină arhivar în Ministerul Afacerilor Străine. Apariția sa în viața literară s-a produs oarecum târziu, în 1904-1905, cu un roman istoric în foileton, publicat în *Epoca*, pe care Academia Română l-a şi premiat în 1906: *Cu paloşul*. Au urmat alte volume de inspirație istorică: *Păcatele sulgeriului* (1912), *Poveşti moldoveneşti* (1920) *Alte poveşti moldoveneşti* (1921). Studiile şi articolele istorice, multe dintre ele fiind publicate în Analele Academiei Române, arată interesul lui Radu Rosetti pentru genealogie, istorie socială şi politică. Cele trei volume de *Amintiri* vădesc însă marea sa vocație, cea de povestitor şi memorialist, pe care E. Lovinescu nu a ezitat să o recunoască în *Istoria literaturii române contemporane* spunând despre Radu Rosetti că a dat „cea mai prețioasă memorialistică din literatura română”.

Prefață

Dintre toate familiile boiereşti de origine greacă din țările române, numai Cantacuzinii s-ar putea lăuda de a fi dat, în

cursul veacurilor, o atât de bogată „înflorire” de personalități ca Rosetteştii.

Aceştia se trag dintr-un Lascaris Roussaitos, mare logofăt al patriarhiei de la Constantinopol, înrudit cu Cantacuzinii (ținea, după spusele autorului însuşi, pe Bella, o fiică a lui Ioan Cantacuzino – după alți autori, a fratelui său, Andronic, ambii susținători ai rudei lor Mihai Viteazul – deci o nepoată de fiu a faimosului Mihail „Şeitanoglu”, strămoşul tuturor Cantacuzinilor moderni). Doi din fiii lui Lascaris Roussaitos se vor „pripăşi” în Moldova – pentru a folosi vocabularul paharnicului Sion, care în pamfletul său zis „Arhondologia Moldovei” nu-i vorbeşte de rău, ci mai aminteşte, însă cu semn de întrebare, nişte basme cum că s-ar fi găsit şi doi Roset în sfatul lui Dragoş Vodă!... Amândoi fii ai lui Lascaris, cu numele românizat Ruset, vor urca cele mai înalte trepte ale boieriei, Antonie Ruset ajungând chiar domn de bună amintire în Moldova (1675-1678), spre nenorocirea lui, căci cumplite îi vor fi caznele şi sfârşitul la Istanbul.

Descendența lui Antonie Vodă s-a stins după trei generații, aşa că toți Rosetteştii din Moldova, de la veacul al XVIII-lea încoace, se trag din fratele mai mare al lui Antonie, Constantin, zis Cupariul, după un rang boieresc inferior paharnicului, dar confundat uneori cu acesta. Din Constantin Cupariul s-a tras o numeroasă descendență, care a primit diferite porecle, cel mai adesea după moşii: Rosnovanu, Bălănescu, Tețcanu, Solescu, Orăşanu – iar din această ultimă ramură, a cărei poreclă s-a pierdut, s-a tras şirul Răducanilor din care face parte eroul nostru. Cel mai cunoscut dintre fiii Cupariului fusese Iordache Ruset, marele vistier din vremea Cantemireştilor („matca tuturor răutăților” după Neculce!), căruia îi datorăm probabil, alături de marele vornic Lupu Costachi, „Bursucul” din *Istoria ieroglifică* a lui Cantemir, Iordache fiind „Pardosul”,

meritul de a fi sabotat alianța încheiată de Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare, pricinuind astfel dezastrul de la Stănileşti, unde Petru cel Mare a capitulat din cauza lipsei desăvârşite de hrană pentru oameni şi cai, nesosind la vreme zahereaua! Aş mai adăuga că, dacă ar fi izbândit alianța plănuită de Cantemir, i-ar fi menit Moldovei soarta Ucrainei şi a Georgiei. Atitudinea marilor boieri moldoveni a fost desigur dibuită la Fanar, de unde, prin diplomații francezi, va fi aflat-o şi Voltaire, care o pomeneşte în a lui Istorie a lui Carol al XII-lea al Suediei.

Iordache Ruset, în lunga sa carieră de înalt dregător, va agonisi o avere uriaşă. E destul să pomenesc că, spre sfârşitul veacului al XVIII-lea, fiii şi nepoții lui Iordache Ruset stăpâneau 161 de sate în Moldova.

Ortografia italienizantă Rosetti, nu se va generaliza decât pe la sfârşitul veacului, luând, aşadar, la sigur tradiționala ascendență italiană a lui Lascaris Roussaitos; la fel şi la ramura munteană (a lui C.A. Rosetti), a cărei legătură cu mai vechea ramură moldoveană nu e de altfel dovedită documentar. Nu mai insist mai mult asupra acestor începuturi ale neamului, deoarece autorul ne dă el însuşi, foarte cinstit, destule amănunte.

De la un Răducanu Rosetti de la sfârşitul veacului al XVIII-lea, bunicul autorului, figură pitorească, după cum se vede din povestirile acestuia, s-ar fi tras până azi cinci generații de Rosetti în care fiul cel mai mare s-a numit de fiecare dată Răducanu sau Radu.

Autorul nostru, născut la Iaşi, în 1853, ca fiu al celui de al doilea Răducanu Rosetti şi al domniței Aglae Ghyka, o fiică a lui Grigore Vodă Ghyka al Moldovei – ultimul din dinastia Ghiculeştilor –, a fost mai mult decât un memorialist, chiar dacă *Amintirile* sale în trei volume sunt azi lucrarea sa cea mai cunoscută. Opera lui e abundentă şi variată: despre cronici regionale din Moldova; note genealogice despre

câteva familii boiereşti; articole politice – îndeosebi antiruseşti; dar mai cu seamă, înainte de şirul *Poveştilor moldoveneşti* şi al *Amintirilor* în trei volume, câteva lucrări care-i asigură un statut de mare istoric cu toate că n-a fost niciodată „istoric de meserie": astfel, *Despre originea şi transformările clasei stăpânitoare din Moldova* (1906), *Pentru ce s-au răsculat ţăranii?* (1907), *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova* (1907), în care acest coborâtor din mari boieri susţine teza că răzeşii au avut, la origine, statut de boieri şi că boierii, ajunşi mari dregători la cârma ţării, i-au asuprit, muşcând din pământurile lor, generaţie după generaţie, reducându-i cu vremea la rangul doar de ţărani liberi şi mici proprietari devălmaşi. Teza n-a fost acceptată de toţi istoricii, dar a avut meritul de a înnoi radical disputa asupra chestiunii. Cu alte ocazii, Radu Rosetti n-a fost atât de inspirat, de pildă, când a susţinut că din masa slavilor migratori de la nord spre sud n-ar fi rămas mulţi prin văile noastre, ci ar fi trecut mai toţi Dunărea spre sud, spre mirajul Bizanţului; părere vădit dezminţită de prea multe indicii topografice, lingvistice şi istorice, ca să poată fi reţinută.

Notez, în treacăt, că Radu Rosetti avea peste 60 de ani când a prelucrat cărţile sale de istorie. Aceasta din pricină că, de tânăr, după moartea timpurie a tatălui său, rămânând cap de familie, neajungându-i veniturile din moşii, a vândut din acestea, impunându-şi o viaţă de birocrat – a fost bunăoară prefect în mai multe judeţe, sub guverne conservatoare, de abia când s-a hotărât într-un târziu să se mulţumească cu un post modest de arhivar la Ministerul de Externe, a putut el să se dedice mai temeinic cercetărilor istorice, cum dorea.

Amintirile şi *Poveştile moldoveneşti* ale lui Radu Rosetti sunt, în ochii mei, cel mai preţios monument literar pe care

îl avem pentru a înțelege care erau moravurile şi mentalitățile păturii superioare a societății din Moldova (dar şi din Muntenia) în jumătatea de veac – circa 1790-1840 – în care principatele române au făcut acel salt uriaş, de la o muribundă societate turco-fanariotă la îmbrățişarea pasională a ideilor şi moravurilor occidentale. Românii de azi, de toate vârstele, din toate păturile sociale şi chiar, adesea, din cele mai înalte cercuri intelectuale, nu mai sunt conştienți de prăpastia mintală dintre noi şi moşii noştri de acum vreo două sute de ani.

Când m-am încumetat, acum patruzeci de ani, să descriu şi să interpretez acea jumătate de veac în ceea ce va deveni cartea *Le pays roumain entre Orient et Occident*, destinat atât compatrioților mei, cât şi străinilor, *Amintirile* lui Radu Rosetti mi-au fost una dintre cele mai prețioase surse de înțelegere. De aceea am îndrăznit să fac o derogare de la legile nescrise ale statutului de istoric, împănând lucrarea mea cu câteva dramatice „poveşti adevărate", aproape toate culese din scrierile lui Radu Rosetti, ca, de pildă, „Lepădarea de lege" sau „Ţigăncuşa de la ietac". Eram convins că aceste câteva „fapte diverse" erau mai grăitoare, mai lămuritoare a unor mentalități sau a unor situații sociale decât cele mai savante explicații şi interpretări.

(Pesemne însă că, din această pricină, marele domn academician Răzvan Theodorescu, răspunzând odată unui ziarist, i-a zis, cu iz peiorativ: „acesta este domnul Djuvara, un istoric pitoresc!")

Dar să vă spun întâi cum am descoperit eu *Amintirile* lui Radu Rosetti, că şi asta e o poveste. Cu zeci de ani înainte ca să lucrez eu – fiind în Africa – la *Le pays roumain...* pe când eram la Paris la începutul exilului meu politic, aşadar, probabil, prin 1950-1951, primesc un telefon de la Martha Bibescu. O cunoşteam dinainte de război şi mărturisesc aici, brutal, că nu mi-a fost niciodată simpatică. Mi se va face,

probabil sever, observația că asemenea lucru nu se cuvine a fi pus în scris. Ba eu îl pun. Nu tăgăduiesc că Martha Bibescu are merite. Prin talentul său literar în limba franceză şi mai cu seamă prin sclipirea ei mondenă la cel mai înalt nivel european, cu un „zest" de scandal, ea a adus publicitate internațională boierimii române şi a servit ilustrarea numelui Bibescu în Occident mai mult decât toți ceilalți Bibeşti (vezi biografia semnată de contele Ghislain de Diesbach, *La Princesse Bibesco: 1886-1973. La dernière orchidée*). Dar mai cu seamă, pentru mine, cel mai mare merit al ei a fost, din ambiție şi snobism, de a fi convins pe soțul ei, George-Valentin Bibescu, de a răscumpăra domeniul Mogoşoaia de la verişoara sa Marie-Nicole, căsătorită Darvari, în lotul căreia picase Mogoşoaia la împărțirea moştenirii beizadelei Nicolae Bibescu; apoi de a fi cheltuit o avere, vreme de zeci de ani, pentru a restaura, şi chiar înfrumusețа castelul, oferind astfel zonei Bucureştiului singurul monument civil mai vechi decât sfârşitul secolului al XIX-lea (chestiune care stârneşte mirarea tuturor observatorilor străini).

Lipsa mea de simpatie avea două motive: 1. Dintr-un incident petrecut chiar în sânul familiei mele, am căpătat certitudinea că această scriitoare franceză şi iubitoare pasională a Parisului a lucrat pentru germani în timpul „neutralității noastre armate" (1914-1916), aşa cum a acuzat-o de altfel ambasadorul francez, conte de Saint-Aulaire; 2. În lunga mea existență şi involuntarul meu vagabondaj pe trei continente, n-am pomenit snobism mai exacerbat ca al prințesei Bibescu. Vădit, ea a suferit toată viața de nenorocul ca tatăl ei să se fi chemat Lahovary şi doar maică-sa Mavrocordat, ca ea să se fi născut prințesă! (Am ortografiat numele acestei familii istorice cu *y* final, cum au făcut, de altfel, unii dintre membrii ei, pentru a evita ca nu cumva vreun cititor să pronunțe – cum am auzit

în mediile cele mai diverse – numele Lahovari, cu *i*-ul final muind doar consoana precedentă, ca în „olari” sau „măcelari”!) Lipsa Marthei de prețuire pentru familia ei paternă, care a dat în tot veacul al XIX-lea un şir impresionant de personalități remarcabile, apare într-un text în care singurul merit pe care îl găseşte tatălui său, Ion Lahovary, e de a fi fost ales de bunicul ei matern, Alexandru Mavrocordat, poreclit „Ursu”! La limită, e aproape comic.

De ce îmi telefona Martha Bibescu? Eram la vremea aceea secretarul general al Comitetului de Asistență pentru Români (CAROMAN); cum şi-o fi închipuit dânsa că eram acela care putea să-i găsească *Amintirile* lui Radu Rosetti? Întâmplarea făcea că mă împrietenisem cu Petre Rosetti-Bălănescu, mai tânăr ca mine cu vreo 15 ani, a cărui evaziune spectaculoasă din România avusese loc cu 2-3 ani înainte. Îl întreb pe Petre de ştie cine ar avea faimoasele memorii. Ştia: le avea vărul său mai depărtat Gheorghe Rosetti-Solescu (a cărui mătuşă, Elena Rosetti-Solescu, era soția mareşalului Paulus, cel sacrificat la Stalingrad de nebunia lui Hitler). De fapt, îl cunoşteam şi eu pe Gheorghe, că era pe atunci prietenul Monicăi Lovinescu, de ne închipuiam cu toții că se vor căsători. N-a fost să fie: Gheorghe Rosetti s-a însurat cu o franțuzoaică şi descendența-i e pierdută pentru țară, iar Monica Lovinescu l-a luat pe fostul socialist Virgil Ierunca şi au format împreună un cuplu providențial, la Radio Europa Liberă, în serviciul tuturor iubitorilor de literatură din țara comunizată.

Acum de ce îi trebuia Marthei Bibescu *Memoriile* lui Radu Rosetti? Îi trebuia că, de când era refugiată la Paris, după ce lăsase guvernului comunist, în condiții mizerabile, dragul ei castel de la Mogoşoaia, se apucase în sfârşit de împlinirea visului ei de-o viață: panegiricul Mavrocordaților. Şi i se semnalase că în partea I a *Amintirilor* lui Rosetti, *Ce am*

auzit de la alții, erau multe amănunte despre unii Mavrocordați, informații care îi lipseau. I-am cerut lui Gheorghe Rosetti cartea, pentru Martha Bibescu, mi-a împrumutat-o de am dus-o prințesei. Şedea acum într-un mic apartament în Île Saint Louis, insula care pare că e prelungirea insulei mari, cu Notre- Dame, şi în care se găsesc sute de palate (franțujii le zic, mai modest, *hôtels particuliers*) din secolele XVII şi XVIII. Apartamentul era la parter şi modest, dar într-un palat, şi mobilat în gust clasic, câteva scaune şi fotolii Louis XV şi Louis XVI şi câteva tablouri de preț. Prințesa îmi arată un tablou de Boucher şi-mi spune apropo de tot cadrul interiorului ei: „*Vous êtes assez bien né pour comprendre...*" Propoziția, care se voia laudativă, m-a frapat neplăcut, aproape dureros: simțeam cum, în mintea ei, eram *bien né* nu fiindcă eram fiul distinsului inginer Marcel Djuvara, pe care soțul ei, George-Valentin, îl avea în atât de mare stimă, că-i încredințase în 1915 gestiunea întregii sale averi. Nu – era doar fiindcă maică-mea era născută Grădişteanu... Dar poate sunt eu sucit şi-mi închipui nişte lucruri.

Martha Bibescu mi-a restituit cartea după un an şi a scos apoi *La nymphe Europe*, cartea ei cea mai proastă. În loc de o temeinică monografie a ilustrului neam al Mavrocordaților a ieşit o *laudatio* poetică absolut indigestă, curată ilustrare a aforismului „hugolian": „Du sublime au ridicule, il n'y a qu'un pas".

Dau după această prea lungă digresiune anecdotică, de care trebuie să cer iertare (am uitat că sunt „un istoric pitoresc"), să mă întorc cu smerenie la *Amintirile* lui Radu Rosetti. Spun încă o dată, la unison cu alți istorici şi critici literari, că ele sunt una dintre cele mai prețioase surse de informare asupra societății româneşti din veacul al XIX-lea. Ceea ce nu trebuie să excludă însă spiritul critic. Pentru mine, Rosetti, de pildă, e lipsit de simțul dramaturgului.

Relatările sale cele mai dramatice sunt prea lungi. O povestire mai scurtă, mai concentrată le-ar fi accentuat dramatismul. Vorba lungă e moartea dramaticului. Pe de altă parte, trebuie subliniat că, dacă proza lui Rosetti curge limpede, se citeşte uşor şi cu plăcere, e în schimb total lipsită de căutare a stilului. Pentru unii e o calitate, pentru mine, totuşi, o scădere. Comparat cu celălalt mare memorialist, din generaţia precedentă, Ion Ghica, proza lui Rosetti pare plată. N-are nici verva încântătoare a acesteia. În schimb, e mai credibilă – chiar cu totul de încredere, pe când Ion Ghica nu evită uneori de a aluneca către basm.

Vă îndemn acum să vă cufundaţi îndată în *Amintirile* lui Radu Rosetti. Se citesc ca un roman – dar un roman adevărat.

Neagu Djuvara

Notă asupra ediţiei

Textul actualei ediţii a primului volum al *Amintirilor* a fost stabilit în redacţia Editurii Humanitas pe baza ediţiei Viaţa Românească din 1922, prima, apărută la Iaşi. Este integral şi reprodus în aşa fel încât să restituie pe cât posibil cititorului contemporan atât parfumul epocii, criteriu important al colecţiei din care face parte astăzi acest volum, cât şi caracterul său de document istoric şi literar. Aşadar, intervenţiile editoriale s-au limitat la a elimina forme de limbă învechite, precum terminaţiile care nu mai au valoare fonetică, şi la a îndrepta tacit câteva erori tipografice evidente prezente în prima ediţie. Notele explicative aparţin autorului, iar puţinele note ale redacţiei au fost semnalate expres.

S-a ţinut seama, în majoritatea cazurilor, de preferinţele autorului în privinţa scrierii unor nume proprii (de pildă,

Ghyka, pentru ramura din Moldova, Ghika, pentru ramura din Muntenia a familiei boiereşti şi domneşti, dar Ghica în cazul scriitorului şi politicianului paşoptist, primul din ilustra familie care, din patriotism, şi-a ortografiat astfel numele, Kiselev în loc de Kiseleff etc.). Opţiunile de ortografie ale autorului au fost păstrate şi atunci când se referă la evenimente politice importante din secolul al XIX-lea, precum „revoluţie”, „unire”, care, astăzi, cel puţin prin evidenţiere cu iniţiale majuscule, sunt interpretate altfel decât în epoca lui Radu Rosetti.

A fost consultată şi ediţia din 1996 a volumului *Ce am auzit de la alţii* întocmită la Editura Fundaţiei Culturale Române de către Mircea Anghelescu. Soluţiile domniei sale au fost folositoare şi pentru actuala înfăţişare a textului, iar Editura Humanitas îi mulţumeşte pe această cale.

Cuvânt înainte

Nu cred să fie altă ţară în care toată viaţa publică şi privată să se fi schimbat mai răpede şi mai desăvârşit decât la noi şi mai ales în care orice urmă a unui trecut, relativ foarte apropiet, să se fi stâns atât de complect şi de răpede ca la noi.

Până şi mare parte din obiectele în uz zilnic în întăia jumătate a veacului trecut, mobile, utensilii casnice şi de lux, haine, au dispărut aproape de tot. Prea puţine sunt lighenele şi ibricele de alamă galbănă, afumătoarele de argint, şălile şi arşălile, ciubucele cu tot tacâmul lor, narghilelele încă în fiinţă. Antereie mai există doară numai câte poţi numara pe degetele aceleiaşi mâni; ştiu de un singur caftan boieresc în fiinţă, iar işlicuri, giubele, conteşe, benişuri, şalvari şi meşti nu cred să existe macar un singur exemplar.

Şi mai ştearsă, poate chiar dispărută, este amintirea obiceiurilor şi a vieţii, nu numai din întâia jumătate a veacului, dar chiar a acelei de acuma şăsăzeci de ani.

În copilăria şi tinereţa mea fostu-mi-a dat să fiu încunjurat de părinţi, rude, oameni de casă, ţarani şi slugi cari trăise viaţa celor dintâi şăsăzeci de ani ai veacului şi cari, de la bătrânii lor, auzise multe despre o viaţă şi obiceiuri şi mai îndepărtate în negura timpurilor. Mulţi din ei, în primul rând tata şi mama, erau nişte povestitori neîntrecuţi: cu dor îmi aduc aminte de lungile lor povestiri în lungile sări de iarnă, la ţară.

Partea ce mi-a rămas în minte din multele lor povestiri spus-o-am şi eu treptat copiilor şi cunoştinţilor mele. Cu toţii m-au îndemnat să pun aceste amărunte ale vieţii noastre de altădată pe hârtie, ca să nu dispară fără urmă, odată cu mine.

Cu deosebire stăruitoare şi repetate în curs de ani fost-au în această privinţă insistenţele fiicei mele; mai cu samă pentru a-i face plăcere luat-am în mână condeiul pentru ca să le scriu. Ei deci îi dedic, cu dragoste, acest volum care, dacă mă va îngădui Dumnezeu, va fi urmat de altele.

Deocamdată am adunat aici amăruntele de cari mi-am adus aminte fiind privitoare la întâmplări şi împrejurări anterioare naşterii celor dintâi impresiuni ale mele, cari încep a se desfăşura în memoria mea, în şir destul de complect, de la 1857 înainte.

Pe lângă aceste amintiri şi impresiuni personale, este bineînţăles că volumele următoare vor mai cuprinde fapte şi amărunte povestite, după 1857, de bătrâni, uitate în volumul de faţă şi pe cari le-am auzit spuse de povestitori în legătură cu alte fapte petrecute în a şăsa şi mai ales în a şăptea decadă a acelui veac.

Autorul

Capitolul I
Despre originile Roseteştilor şi despre câțiva ascendenți şi colaterali mai depărtați ai mei

Înainte de a vorbi de cele auzite de la bătrâni despre faptele petrecute în cursul veacului trecut, cred de cuviință a da oareşcari lămuriri asupra originii familiei mele, precum şi asupra unor ascendenți şi colaterali cari au trăit în al şăptesprezecelea şi al optsprezecelea veac.

După tradițiunea păstrată în familie, Roseteştii ar fi originari din Genova, de unde un Ion Rosetti sau Rossetti ar fi venit, în secolul al treisprezecelea, la Constantinopol. Aici, căsătorindu-se cu o fată de neam mare, ar fi trecut la legea ortodoxă, iar urmaşii lui ar fi făcut parte din cea mai înaltă aristocrație bizantină. D. E. Rizo-Rangabé[1] arată că, după luarea de către Mahomet al II-lea a Țarigradului, un Ioan Rossetos ar fi fugit la Coron, unde s-a căsătorit şi a trăit până la moarte. S-ar mai vedea acolo şi astăzi mormântul lui, pe care i se dă calificativul de: *evpatridis Coronaios* (nobil din Coron). Deosebite izvoare mai menționează şi alți Roseteşti trăind în deosebite locuri ale Peninsulei Balcanice, tot în veacul al XV-lea. Un Mihail Rossetos a murit în veacul următor la Veneția, unde făcea parte din comunitatea grecească; fiii lui i-au ridicat acolo un mormânt în anul 1544. Tot d. Rangabé, după De la Croix, arată că familia Rosetti ar fi fost una din cele şăptesprezece familii nobile creştine readuse de sultan în noua sa capitală, după

---

[1] Eugène Rizo-Rangabé (Eugenios Rizos Rankaves) (1850- 1941), genealogist grec de origine fanariotă, autorul lucrării *Livre d'or de la noblesse phanariote et des familles princières de Valachie et de Moldavie*, Atena, 1892, 1904 (*n. red.*).

cucerirea acesteia, la 1453. Ştefan Greceanu, în broşura sa asupra contelui Neculai Rosetti, ni spune, însă fără a-şi arăta izvoarele, că Roseteştii erau, în veacul al şăptesprezecelea, a doua familie din aristocraţia ţărigrădeană. Dar toate aceste sunt mai ales simple tradiţiuni şi presupuneri, mai mult sau mai puţin verosimile; le citez fără a garanta întru nimica temeinicia lor.

Cert este că Roseteştii se trag din Lascaris Rosseto, mare logofăt al patriarhatului, în care calitate îl vedem, în anul 1629, semnând, alături de patriarhul Chiril, un act adeverind legi-timitatea copiilor lui Radu Mihnea. El a fost căsătorit cu Bella, fiica lui Ioan Cantacuzino, agentul lui Mihai Viteazul la Ţarigrad, al treilea fiu al vestitului Mihai Cantacuzino (Şaitanoglu de la Anhial).

Lascaris Rosseto a avut doi fii: Constantin şi Antonie. Cel al doilea a venit de tânăr în Moldova, unde îl vedem bucurându-se de oareşcare vază încă de la jumătatea veacului al şăptesprezecelea, căci după moartea lui Ştefăniţă Vodă este trimes de ţară la Poartă, sub porecla de Chiriţă Dracos sau Drace, împreună cu postelnicul Alexandru Costin, cu veste despre moartea domnului şi rugăminte de a pune domn în ţară pe Dabija Vornicul. Iar în urmă, la 1675, a ajuns însuş domn. Depeşile bailului Veneţiei către doge îl numesc:

Antonio Rossetti, de naţiune grec, şi-i dau calificativul de *negoziante*; este deci probabil că el, ca toţi fruntaşii creştini ai Ţarigradului, se ocupa cu negoţul. Bailul mai raportează că obţinuse domnia în schimbul unei sumi de şasăzeci de pungi de bani. În hrisoave el s-a numit Antonie Ruset, căci moldovenii făcuse Ruset din Rosseto, forma în care grecii din Ţarigrad schimbase numele de Rosetti sau Rossetti.

El a fost un domn nelacom, drept şi milostiv. „Antonie Vodă, macar că era grec şi străin ţărigrădean, dar era mai bun domn decât un pământean, nici un obicei rău în ţară în zilele lui n-a făcut; ce încă şi câte au găsit de la alţii răle, multe a lăsat”, ni spune Neculcea.

Antonie Vodă a avut trei fii şi două fete. Cei trei fii: Alecu, Ioan şi Iordache „erau dezmierdaţi, fără de frică; umblau prin ţară cu mulţi feciori de mazili nebuni strânşi cu dânşii, de făceau multe giocuri şi beţii, şi nebunii prin târguri şi prin sate boiereşti, de luau fetele şi femeile oamenilor cu de-a sila de-şi râdeau de dânsele, ce nu numai oameni proşti, ce şi a oamenilor de frunte şi de cinste”, ni mai zice tot Neculcea. Domnul era slab cu copiii lui.

Şi Neculai Costin ni povesteşte: „Iară când au fost veleatul 7186 (1678) au chemat împărăţia pre feciorul lui Antonie Vodă, pre Alexandru-beizade, la Poartă, care era călăreţ bun şi curvar foarte; pre multe locuri făcea silă de lua fetele oamenilor cu sila, însă oameni proşti. Libovnic era la băuturi şi la alergături de cai, însă nu pâra pe nimeni la tată-său; de nu grăia de bine pe om, de rău nu-l grăia.”

Constantin Căpitanul ni povesteşte că al treilea fiu, Iordache, trăia în Bucureşti, la curtea lui Duca Vodă, şi când a auzit că tată-său a fost ridicat la scaunul Moldovei a început să plângă. Dar puţin după aceasta se făcuse „grecul” atât de trufaş, încât nu mai puteai vorbi cu el.

Antonie Vodă a fost mazilit în urma intrigilor lui Duca, ajutat de Miron Costin şi de Buhuşeşti. Dus în lanţuri la Constantinopol, a fost căznit cu tulpane ce i se dădeau să le înghită, apoi se trăgeau înapoi ca să-i scoată maţele la gură, spre a-l sili să arăte unde-i sunt ascunşi banii şi, cum zice Neculai Costin: „El bani nu strânsese, că lacom nu era... iar cât avea, i-au luat turcii tot, astfeli că rămăsese sarac cu desăvârşire.”

Nu ştim cu cine era căsătorit nici Antonie Vodă, nici fiul lui cel mai mare, Alexandru, supranumit beizade Sărăcilă. Al doilea fiu, Ion, a fost căsătorit cu Ileana, fata lui Alexandru Mavrocordat (Exaporitul); al treilea, Iordache, avea de soție pe o fată a lui Gheorghe Ghika Voievod.

Din al doilea fiu, *mi se pare* că se trag Roseteştii din Țara Românească, atât urmaşii lui Radu Rosetti, cât şi ai lui C.A. Rosetti, cei supranumiți Bibica (Beişor), care trăiesc atât în România, cât şi în Grecia şi, *probabil*, Roseteştii de la Botoşani.

Mult mai mare vază în țara noastră au avut însă urmaşii celui dintâi fiu a lui Lascaris Rosseto, acei ai cupariului Constantin.

După câteva cuvinte ale lui Cantemir, în *Istoria ieroglifică*, ar rezulta că acest Constantin a fost dintâi marinar. Nu ştim din ce împrejurări el a venit în Moldova, unde îl găsim purtând titlul de *cupar* într-un document din vremea lui Vasile Lupu. Mai pe urmă el ni este aratat de letopisețe ca trăind în Țarigrad, unde avea: „o mare vază şi trecere la Poartă".

D. Rangabé, pornind de la faptul că una din fiicele lui Scarlat Beglitzi (tatăl lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul) era căsătorită cu un Rosetti, crede că acesta era Cupariul. Presupunerea d-lui Rangabé mai este întărită şi de Cantemir care, în *Istoria ieroglifică*, ni zice că Râsul (Manolache Ruset) înțelegea bine vorbele întortochiete ale Camileopardului (Exaporitul) din cauza „amestecării sângelui".

Cupariul a avut cinci fii:

Lascarache, nu se ştie cu cine a fost căsătorit;

Iordache, căsătorit: 1) cu Maria, fiica lui Dabija Vodă şi a Dafinei, pe care a ținut-o mai pe urmă marele logofăt Dumitru Buhuş, şi 2) cu fiica logofătului Neculai Racoviță;

Manolache, căsătorit cu Irina, fata lui Neculai Buhuş şi a Aniței;

Mihalache, nu se ştie cu cine a fost căsătorit;

Scarlatache, căsătorit cu una Victoria din Pera.

Rolul jucat în Moldova de aceşti cinci fii ai Cupariului este cunoscut, numele lor se găseşte mai pe fiecare pagină a letopiseţelor din epoca corespunzătoare.

Al doilea din ei, Iordache, supranumit „matca tuturor răutăţilor", a fost adevăratul stăpân al Moldovei vreme de un sfert de veac. Domnii, pentru a putea rămânea în scaun, erau siliţi să se înţeleagă cu dânsul; mulţi din ei au fost maziliţi numai prin voinţa lui şi cu ajutorul fraţilor săi ramaşi în Ţarigrad.

Lupta ce au purtat-o cu vărul lor, Şerban Cantacuzino, închisorile şi bejeniile lor samănă mai mult cu peripeţiile unui roman al lui Dumas decât cu istorie adevărată. Vedem pe fiii Cupariului, de la început, într-o tabără cu totul duşmană moşului lor, Antonie Vodă, ei fiind protejaţii lui Duca Vodă, cu care se înrudise prin căsătorie al doilea fiu al Cupariului, Iordache, care luase de soţie pe sora doamnei lui Duca. Nu încape îndoială că, mai ales la început, au fost urâţi ţării şi că această ură în multe privinţi era îndreptăţită.

Ca toţi grecii veniţi de la Ţarigrad în ţările române, ei nu erau decât nişte aventurieri, în deplinul înţeles al cuvântului: veneau aici numai pentru a cuceri avere şi situaţii cu vază. Moldova şi Ţara Românească erau pentru grecii din Ţarigrad ceea ce erau Mexicul şi America de Sud pentru hidalgii săraci din Spania. Ba pentru greci aceste ţări erau chiar ceva mai mult. Pe când spaniolii aveau o patrie pe care o puteau numi a lor, grecii din Ţarigrad trăiau robiţi de o împărăţie păgână şi, fiind astfeli ca şi fără de patrie, putinţa de a-şi face una în bogatele şi frumoasele principate de peste Dunăre nu putea alcătui decât un temei mai mult pentru a-i atrage.

Cupăreştii aveau toate însuşirile unor aventurieri: agerimea de minte, îndrăzneala şi dibăcia, dar aveau şi cusururile lor fireşti: lăcomia şi lipsa de scrupule. Crescuți într-un mijloc care gemea de două veacuri sub tirania cea mai sălbatecă, cu totul dezarmați şi neputincioşi față de cumplitul arbitrar al turcilor, învățau să mânuiască singurele arme ale neputincioşilor: disimularea şi intriga, cu cea mai desăvârşită măiestrie. Dacă mijlocul în care ei creşteau, la Țarigrad, nu se putea numi intelectual, acest mijloc era fără îndoială neasamanat mai fin şi mai cultivat decât acel în care trăia şi se dezvolta boierimea din Moldova şi din Țara Românească. Cupăreştii sau Ruseteştii, cum s-au iscălit ei în actele moldoveneşti, aveau asupra boierimii în mijlocul căreia s-au aşezat o zdrobitoare superioritate intelectuală. Era lucru firesc ca pământenii să fi fost cuprinşi de ură față de aceşti străini cari ştiuse să acapareze atât de răpede şi favoarea domnilor, şi slujbele cele mai grase.

Ei au dovedit în aceste slujbe, mai cu samă Iordache, o agerime şi o dibăcie deosebită, aducând folos şi lor, şi domnilor. În învinuirile ce li se aduc de cronicari trebuie numaidecât să facem o parte destul de însemnată invidiei boierimii pământene, care, fără a avea mai multe scrupule decât Cupăreştii, era departe de a fi înzestrată cu aptitudinile lor.

Când Miron şi Velicico Costin ziceau lui Cantemir la masă: „mai des cu păhărele, măria-ta, şi mai rar cu orânduiele”, suntem în drept a nu atribui acest sfat numai durerii de țară, căci sub Duca Vodă, cel mai lacom şi cel mai crud dintre toți domnii greci, orânduielile asupritoare erau neasamanat mai dese şi mai grele decât sub blăjinul Cantemir, totuşi Miron Costin, în slujbă tare, mare, şi în măsură de a vorbi domnului cu greutate, tăcea molcum şi cumpăra sate peste sate.

De altmintrelea, toate învinovățirile de *mâncătorie* a banilor vistieriei aduse vornicului Iordache, „matcei tuturor răutăților”, cum îl porecleşte Neculcea, atât pentru vremea cât slujise în Țara Românească, cât şi pentru acea în care mânuise banii domneşti în Moldova, cad cu desăvârşire. Cantemir îl închide, îl căzneşte, cetluindu-i capul cu un lanț, îi ie treizeci sau patruzeci de pungi de bani, dar pe urmă recunoaşte că vornicul a fost nevinovat, îl despăgubeşte de pagubile suferite şi-i dă iar vistieria țării pe mână. Îl vedem asemene nimicind cu totul învinovățirile ce-i sunt aduse de Şerban Cantacuzino şi stabilind nevinovăția lui în chip strălucit, precum reiesă din cartea de judecată din anul 1689 a lui Cantemir.

În cât priveşte uciderea Costineştilor, nu încape îndoială că Cupăreştii au împins pe Cantemir, pe cât li-a fost cu putință, la săvârşirea ei. Vinovăția lui Miron Costin nu a fost într-adevăr complect dovedită până acuma, dar faptul că frate-său, Velicico, conspira împotriva domnului nu se poate pune la îndoială. Dacă el ar fi izbutit putem lesne gâci care ar fi fost soarta Cupăreştilor celor atât de urâți. Spre a pune zilele lor la adăpost au stăruit pe lângă domn pentru pieirea Costineştilor.

Pe lângă cele ce se pot ceti în letopisețe, se găsesc multe amărunte asupra Cupăreştilor în două din operele lui Cantemir, în *Viața lui Constantin Cantemir* şi în *Istoria ieroglifică*. Trebuieşte însă, mai ales în cât priveşte pe acea din urmă, să se facă partea bogatei imaginații şi a nu preadeosebitei iubiri de adevăr cari caracterizează scrierile învațatului şi ilustrului autor.

În vremea războiului de la 1711, Iordache Ruset s-a arătat hotărât potrivnic politicii urmate de Cantemir şi s-a opus, în chip fățiş, tratatului cu Petru cel Mare. Din această pricină, el a avut cinstea să fie privit de pravoslavnicul împarat ca duşman primejdios, țarul punând chiar să-l ridice şi

trimeţându-l la Kiev sub escortă de cincizeci de dragoni. A fost ţinut acolo doi ani şi, după această curgere de timp, s-a întors înapoi bolnav, olog de picioare.

Iordache şi Manolache Ruset au murit amândoi în ţară, cel dintăi după 1718, cel de al doilea, la 1717. Simţirile de ură ce ei le stârnise printre boierii pământeni la începutul carierei lor fusese cu desăvârşire potolite de vreme: cu totul asimilaţi mijlocului în care trăise atâţia ani, nu mai erau priviţi ca străini. Iar fiii lor nu se mai deosebeau prin nimica de ceilalţi boieri, nimene nu-şi mai aducea aminte de originea străină a părinţilor.

Din Lascarache Ruset, fiul cel mai mare al Cupariului, se trage, din fiul acestuia, Iordache, ramura Bălăneştilor, despre care nu am decât puţine amărunte.

Ei pare să-i fi aparţinut hatmanul Vasile Roset, unul din întemeietorii „Sfântului Spiridon", al cărui ctitor a şi rămas până la moarte.

Iordache Ruset, al doilea fiu al Cupariului, a lasat cea mai mare avere teritorială ce s-a văzut vrodată în Moldova: după împărţirea ei, toţi fiii lui au fost bogaţi. Dintr-însul se scoboară ramura Roznovăneştilor care, în cursul veacului al XVIII-lea, a ocupat cele mai înalte demnităţi ale ţării: logofeţi mari, vornici mari, hatmani, vistiernici, postelnici.

Din urmaşii lui Manolache Ruset, din care mă trag, ca şi celelalte ramuri din ţinutul Bacăului, fiul său, vornicul Ştefan, a ajuns la demnitatea de mare vornic. Averea lui Manolache, deşi însamnată, era mult mai mică decât acea a lui Iordache. Cu toate că scoborâtorii lui au făcut căsătorii frumoase, vedem această avere scăzând în cursul generaţiilor; urmaşii lui Ştefan, afară de unul din nepoţii săi de fiu, Neculai, căsătorit cu Ecaterina Sturdza şi care a ajuns vornic mare, au dus-o numai până la comis, medelnicer sau ban.

Când, pe la începutul veacului trecut, uzul limbilor străine a început să se răspândească în țară, iar corespondențele cu străinătatea au devenit tot mai frecvente, Roseteştii cari, în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, schimbase pe Ruset în Roset, au reitalienizat numele lor, reiscălindu-se Rosetti sau uneori Rossetti, potrivit tradițiunii pastrate în familie despre originea lor genoveză.

Armele întrebuințate de familia Rosetti sunt: pe un scut tăiet (*coupé*) de argint şi albastru (azur), o cupă de argint cu trei roze ieşind dintr-însa, iar deviza sună: *Sereno aut nubilo sospes*.

Toate pecețile vechi din veacul al XVIII-lea poartă aceste arme. Pe unele dintr-însele cupa lipseşte: cele trei roze, legate împreună cu o cordea pe care este înscrisă deviza, sunt aşazate de-a dreptul pe scut. La Roznov, pe când mai trăia colonelul Iorgu Rosetti-Roznovanu, se păstrau încă câteva piese de
argintărie datând de la marele logofăt Neculai Roset-Roznovanu, adică din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, pe care se vedeau sapate aceleaşi arme cu deviza tradusă pe româneşte prin cuvintele: *În senin şi în negură teafăr*, bineînțăles gravată în caractere cirilice.

Persoane demne de încredere m-au asigurat că tot aceste arme se vedeau sapate deasupra uşii de intrare a curții din Pribeşti (ținutul Vaslui), care, după cum dovedeşte inscripția de pe piatra de deasupra uşii pivniței, a fost clădită de vestitul vornic Iordache Ruset. Însă când am fost la Pribeşti, în anul 1904, am găsit toată casa, precum şi uşorii de piatră acoperiți cu un strat gros de tencuială, n-am putut deci vedea nici urmă de blazon.

Mulți din membrii familiei aşază deasupra acestor arme o coroană, când princiară, când ducală, când de formă absolut fantezistă, iar unii nu se dau chiar în lături de la

înserarea într-însele a unei mantii sub pretext că: „aparţin unei case suverane”. Aceste toate întemeindu-se pe faptul domniei de mai puţin de trei ani a nenorocitului Antonie. Ei uită că: 1) de la stângerea dinastiilor naţionale domnia n-a mai fost ereditară şi 2) că a voi să transformi în suveranitate ereditară domniile cumparate pe bani de la turci în veacurile XVII şi XVIII şi cari nu alcătuiau decât un drept de exploatare nemiloasă a ţării pe câţiva ani, uneori pe câteva luni, căci domnia înceta şi reîncepea după placul vizirilor şi acel al valideelor, este a-ţi bate joc de chiar ideea suveranităţii.

În heraldică nefantezistă, Roseteştii au deci drept să aşăze, deasupra armelor lor, un coif de nobil, de oţel, cu cinci gratii (*grilles*), sau o coroană de nobil cu cinci vârfuri, sau, în sfârşit, un simplu calpac de boier.

Şi acuma voi da oareşcari amărunte asupra ascendenţi-lor mei.

*

Strămoşul meu direct este Manolache Ruset, al treilea fiu al Cupariului. În a doua domnie a lui Gheorghe Duca (1669-1672), era jitnicer şi se căsătorea cu Irina, fiica lui Neculai Buhuş, prin urmare nepoată de frate a doamnei Anastasiei, sora (după mamă) a lui Buhuş. Buhuşeştii erau un neam străvechi, cel dintăi cunoscut fiind acel căruia Alexandru cel Bun i-a întărit satul Cuciurul sau Cozminul. În documentele veacurilor XV şi XVI întâlnim adesa Buhuşeşti, dar şirul lor neîntrerupt începe cu Simion Buhuş, căsătorit cu Eftimia, pe care îl aflăm în pomelnicul Bisericanilor şi a trebuit să se nască la începutul veacului al XVI-lea.

În anul 1672, Manolache Ruset ajunge comis mare. Ca şi fraţii lui, a urmat pe Duca în Ţara Românească în vremea domniei a acelui domn peste Milcov (1674-1678). La a treia domnie a lui Duca în Moldova, a plecat cu dânsul şi cu oastea la asediul Vianei (1683). Când, la întoarcerea lui în

țară, Duca a fost încunjurat în curtea de la Domneşti (Putna) de un podghiaz leşesc al lui Petriceico, care năvălise în țară, spre a apuca domnia, podghiaz comandat de leahul Demideţki, Manolache Ruset îndeplinea slujba de sulger şi se afla cu moşul nevestei lui, cu vestitul şi viteazul hatman Buhuş, la gazdă, în sat. Hatmanul, care încălecase îndată ce prinsese de veste, a trimes de sârg pe Manolache la Focşăni, unde se afla doamna Anastasia, ca să-i ceară bani spre a face slujitori, cu cari să vie să scoată pe vodă. Dar doamna, foasta amantă a lui Şerban Cantacuzino, mai lacomă şi mai zgârcită decât soțul ei, nu a voit să deie bani, zicând că „întâi să scoată pe vodă şi apoi va da bani". Numai Ştefan, fiul lui Radu Vodă şi ginere lui Duca, a încălecat cu câțiva seimeni şi a venit la Domneşti în ajutorul socru-său. Însă seimenii din curte, cari urau pe Duca, văzând că vine gloată asupra leşilor, un bulubaşă al lor, numit Dediul, a deschis poarta, şi leşii, intrând în curte, au pus mâna pe Duca şi l-au dus în Ţara Leşască, de unde nu s-a mai întors.

Cuprins în ura cu care Şerban Cantacuzino prigonea pe frate-său, Manolache a fost silit, la începutul domniei lui Constantin Cantemir, să se desțăreze, întorcându-se numai după ce Iordache s-a împacat cu Cantemir; a primit mai întâi stărostia Putnei şi pe urmă postelnicia. Sub urmaşii lui Cantemir, Manolache a urmat să împărţească urile şi prieteniile, zilele bune şi cele rău cu frate-său.

În a doua domnie a lui Mihai Racoviță a ajuns, în anul 1707, vornic al Ţării de Sus. În întâia domnie a lui Neculai Mavrocordat, acesta a aruncat în închisoare pe Iordache Ruset şi puțin a lipsit să-i taie limba. Voind să puie mâna şi pe Manolache, care se afla la țară, la Bogdăneşti, pe Oituz, în ținutul Bacăului, a trimes pe un ciohodar cu vro patruzeci de seimeni ca să-l prindă şi să-i aducă la Ieşi. Dar nişte prieteni dându-i de ştire, vornicul a strâns cincizeci de oameni voinici, slugi şi țarani din satele lui, şi a venit să

ațâe calea oamenilor domneşti în lunca de arini care acoperea malurile pârâului Căiuțul Mare, sub biserica Popenilor. Îndată ce ciohodarul şi seimenii au trecut pârâul, s-a aruncat asupra lor; oamenii domneşti au luat-o îndată la sănătoasa, dar ciohodarul şi vro câțiva seimeni au căzut în mânile vornicului. Acesta, după ce a luat scrisorile ce le aveau asupra lor, i-a trimes înapoi la Ieşi după ce le-ar fi tăiet urechile, apoi a trecut granița ungurească la Brețcu.

Această întâmplare este menționată de Neculai Costin în letopisețul său, dar el se mulțămeşte a povesti că Manolache Ruset a legat pe ciohodarul domnesc trimes ca să-l aresteze. Faptul, aşa cum îl relatez eu, mi-a fost povestit de tata, care îl auzise de la tată-său, şi de un țaran din satul Popeni, numit Ştefan Făcăoariu, care, în anul 1866, pretindea că este de
116 ani. Povestirea despre lupta lui Manolache Ruset cu seimenii (pe cari el îi numea arnăuți) zicea că o ține de la bunul său, care-i povestise de nenumărate ori cum, fiind pe acea vreme flăcăuaş de vreo cincisprezece ani şi păzind în ziua întâmplării caprele tătâne-său în luncă, privise harța întreagă cu ochii lui.

În a doua domnie a lui Neculai Mavrocordat, care de astă-dată trăia în bună înțelegere cu frații Ruseteşti, oştenii leşi şi şvezi cantonați în țară făceau feli de feli de jafuri şi de stricăciuni. Cu toate cruțările ce le avea pentru Carol al XII-lea, Poarta a sfârşit prin a trimete poroncă lui Mavrocordat să-i scoată din Moldova şi mare parte din acei oşteni au fost dezarmați fără împotrivire de către hatmanul Buhuş şi agalele turceşti.

La Bacău se afla un număr destul de însamnat de asemene oşteni leşi şi şvezi, deosebit de supărători, jăcuind când într-o parte, când într-alta. Stolnicul Ştefan Ruset, fiul lui Manolache, şădea la porțile Bacăului, în curtea lui de la satul Mărgineni, care atunci era înconjurată de un zid

puternic. Sătenii din Mărgineni, nemaiputând rabda jafurile şi siluirile acelor oşteni, se adăpostise cu ce aveau mai de preţ în ograda stolnicului, porţile fusese închise şi o zdravănă strajă de puşcaşi pusă pe ziduri. Şvezii şi leşii au încunjurat ograda, dar nu îndrăzneau să-i deie navală.

Stolnicul, temându-se să nu sfârşască merindele, căci avea de hrănit o mulţime de guri, s-a folosit de o noapte mai întunecoasă pentru a trimete tătâni-său, la Bogdăneşti, prin trei oameni deosebiţi, ştire despre nevoia în care se afla. Unul din oamenii trimeşi, un ţigan, a fost prins de leşi şi muncit greu; ceilalţi doi au ajuns împreună la Bogdăneşti, a doua zi pe la prânzul cel mare. Cum a auzit vestea, vornicul a trimes de s-au strâns vro sută de oameni aleşi, bine armaţi şi toţi călări, din satele Bogdăneşti, Filipeşti şi Grozeşti, şi a pornit cu ei pe la toacă. În drum ceata i s-a mai mărit prin oameni din Orăşa şi din Nadişa. Au ajuns la Mărgineni înainte de ziuă şi, fără ca leşii şi şvezii să fi prins de veste, i-au încunjurat, apoi un bucium a dat sămnul năvălirii. Străinii, deşi surprinşi, s-au aparat cu îndărjire. Fiind oameni mai bine înarmaţi şi mai deprinşi cu războiul, nu se ştie dacă nu ar fi izbutit să puie oamenii vornicului pe fugă, dar deodată porţile curţii s-au deschis şi stolnicul Ştefan, urmat de slugile lui şi de sătenii din Mărgineni, a căzut în spatele străinilor. Luaţi între două focuri, ei s-au predat şi au fost legaţi burduf sau puşi în butuce. Din acei oşteni străini, şăptesprezece ar fi căzut morţi şi la o sută ar fi fost prinşi vii, cu patru steaguri, iar din oamenii vornicului şi ai stolnicului ar fi căzut numai vro zece.

A treia zi, când vornicul era să plece cu dânşii la leşi, i s-a adus veste că, la Bacău, au sosit chiar în noaptea aceea trei ofiţeri şvezi însoţiţi de mai multe slugi. Vornicul a trimes vro douăzeci de oameni cu poroncă să li se încunjure gazda şi să-i ridice. Şvezii, văzându-se încunjuraţi, s-au pus în aparare, dar vornicul a mai trimes un rând de oameni

asupra lor cu un credincios al său, Filipache Leca, un tânăr răzăş din satul Bucium, cu poroncă ca, în cazul când străinii nu s-ar preda, să aprindă acoperemântul casei în care se aflau. Filipache şi cu oamenii lui pregătindu-se să execute această poroncă, unul din şvezi a ieşit din casă şi a cerut să vorbească cu vornicul.

Adus înaintea acestuia, i-a spus, jumătate pe leşeşte şi jumatate pe româneşte, că mai-marele lor este un polcovnic franţuz în slujba craiului şvedez, care venea din Ţara Nemţască şi voia să meargă la stăpânu-său, la Tighina, iar dacă vornicul îi înlesneşte mergerea acolo, va primi de la el o mulţămire crăiască. Vornicul a răspuns că el nu are altă volnicie decât de a-i duce la domn, la Ieşi. Îi va duce acolo cu cinste şi nu se îndoieşte că domnul va înlesni mai-marelui lor mergerea la Tighina. Atunci şvedul s-a dus la tovarăşi, şi ei, după o scurtă consfătuire, au ieşit din casă şi s-au dus la vornic.

Ajunşi aici, cel mai de samă, care se zicea polcovnic, a propus vornicului, prin acel care mai vorbise cu dânsul, să-l trimată înapoi în Ardeal, de unde venise, îndatorindu-se să plătească oricâte mii de galbeni i-ar cere. Vornicul însă iar a răspuns că nu poate decât să-l ducă la Ieşi, căci altmintrelea ar încăpea el (vornicul) la mare prepus şi la mare pedeapsă. Şi, cu toate rugămintele acelui polcovnic, a ramas neînduplecat.

Chiar în acea sară trimes-a vornicul pe Filipache, cu cai de olac şi cu cărţi cătră domn, punându-l în cunoştinţa tuturor celor întâmplate, cu poroncă să nu steie până la Ieşi.

În vremea călătoriei dintre Bacău şi Ieşi, vornicul a avut grijă ca să nu-i lipsască nimica nici polcovnicului, nici tovarăşilor acestuia, iar fiecare ceas îi întărea credinţa, ce o avuse îndată ce dăduse ochi cu dânsul, că acel polcovnic este barbat însamnat, nu franţuz sau şved, ci leah, căci de

câte ori se credea nebagat în samă de vornic sau de stolnicul Ştefan, care mergea şi el la Ieşi, sau de oamenii lor, vorbea nu franţuzeşte, ci leşeşte cu tovarăşii lui.

Acel polcovnic era craiul Stanislav Lescinski, şi despre recunoaşterea şi primirea lui la Ieşi de către domn povesteşte Axinte Uricariul pe larg.

Înainte de a părăsi Ieşul, el a dăruit vornicului Manolache un frumos ceasornic, iar stolnicului Ştefan o pereche de pistoale îmbracate în argint, cu rafturile lor. Aceste lucruri ar fi fost în curtea de la Mărgineni, în anul 1717, când a fost pradată de catanele ramase în ţară în urma expediţiunii lui Frenţă.

Întâmplările cu ciohodarul şi cu craiul Stanislav au fost povestite tatei de părintele său, care zicea că le ţine de la Filipache Leca, pe care îl cunoscuse bine în copilăria lui, când vâna cu dânsul iepurii cu ogarii în câmpiile din împrejurimile Roznovului, unde bunul meu a copilărit în casa logofătului Neculai Roset-Roznovanu. Filipache, ajuns la adânci bătrâneţe, dar încă foarte voinic, era acuma de casa lui Roznovanu în care a şi murit.

Soţia lui Manolache, Irina Buhuş, precum dovedeşte inscripţia de pe piatra mormântală, bine pastrată până azi, a murit la anul 1713 şi este îngropată în biserica clădită de Ştefan cel Mare, la Borzeşti, pe Trotuş.

Manolache Ruset era un barbat de stat mijlociu şi de făptură sprintenă, călăreţ minunat şi meşter în mânuirea tuturor armelor.

Averea lui, deşi mult mai mică decât acea a frăţine-său Iordache, era totuşi destul de însamnată.

Cea dintăi menţiune despre Ştefan, fiul vornicului Manolache şi al Irinei Buhuş, o găsim la Ion Neculce, care ni zice că, după moartea lui Cantemir, la 1693, boierii „pofteau să puie pe un fecior al lui Cantemir Vodă domn în locul lui

şi au răpezit la Ţarigrad pe vatavul Pârvul şi cu Ştefăniţă Ruset, fecior lui Manolache postelnicul”.

Ştefan Ruset s-a căsătorit cu Safta Ursache, probabil înainte de 1700, şi s-a aşazat la Mărgineni, lângă Bacău. La 1708 era sulger, la 1725 vel vornic şi-l vedem bucurându-se de deosebita favoare a lui Mihai Racoviţă. Probabil că căsătoria fiului său celui mai mare, Iordache, cu Catrina Costandache, fiica Mariei, surorii domnului, avusese loc.

În a doua domnie a lui Grigore Ghika al II-lea izbuhnind război între Austria şi Turcia, în vara anului 1737, au intrat austriacii sub ordinele generalului Badeni în ţară şi au luat în stăpânire ţinuturile Putna, Bacău, Neamţ, Roman, şi parte din Suceava. Ştefan Ruset, care şădea la Mărgineni şi îşi avea moşiile aproape de munte, fiii săi, Iordache şi Ion (Teţcanu), stolnicul Răducanu Racoviţă (pe urmă logofăt mare), medelniceriul Constantin Balş (ginere vornicului Ştefan) şi sulgeriul Ştefan Catargiu, ale căror moşii se aflau asemene aproape de munte, în regiunea ocupată de austriaci, s-au închinat lor şi au primit să ocârmuiască ţinuturile în cari pătrunsese oştirile împărăteşti. Vornicul Ştefan, fiind
cel mai bătrân din boierii locuind într-însele, fusese pus în capul acestei ocârmuiri, a cărei reşedinţă se afla în Roman, iar Răducanu Racoviţă trada pe nemţi când putea, aducând la ştiinţa lui Ghika Vodă, în taină, tot ceea ce ei făceau.

În anul următor însă, austriacii fiind siliţi să părăsască Moldova, boierii cari se supusese lor au tras frică mare de pedeapsă. Dar afară de Constantin Balş, care a capatat o ţapănă bataie la tălpi, ceilalţi au scapat uşor: Ştefan Ruset cu un surgun de o lună la Dobrovăţ. Apoi domnul l-a chemat înapoi şi i-a măritat, cu a sa cheltuială, o fată cu comisul Scarlatache Costaki.

Vornicul Ştefan a murit la ianuar 1739, lăsând trei fii: Iordache, Ioniţă şi Constantin, precum şi patru fete.

Medelniceriul Iordache Ruset era fiul cel mai mare al vornicului Ştefan şi al Saftei Ursache. S-a căsătorit, precum am aratat mai sus, cu Catrina, fata stolnicului Costandache şi a Mariei, sora lui Mihai Racoviţă Voievod.

Această soră a domnului trecuse prin împrejurări romantice, dar neplăcute. Fusese peţită în tinereţele ei de Vasile Ciaurul, un urmaş (prin femei) al lui Dumitraşco Ştefan, tatăl lui Gheorghe Ştefan-voievod, dar Maria preferise pe un oareşcare Costandache, barbat de o frumuseţă deosebită. După vro zece ani, în vremea războiului dintre austriaci şi turci, la 1716, Vasile Ciaurul, care era un barbat cu duh neastâmpărat şi ajunsese la treapta de stolnic, visând lucruri mari, a propus generalului Stainville, care comanda trupele împă-răteşti la Sibiu, să-i deie un ajutor de câteva sute de oameni, luând asupra lui să izgonească, prin ajutorul număroşilor
partizani ce zicea că-i are în Moldova, pe Mihai Racoviţă şi să apuce domnia, recunoscând suzeranitatea împaratului. Stainville a primit bucuros şi a însărcinat pe căpitanul Franţ Ernau să sprijine acţiunea Ciaurului cu vro trei sute de husari secui.

Precum se ştie, expediţia a reuşit la început de minune: o mulţime de moldoveni s-a unit cu catanele, au ajuns cu toţii la Ieşi şi cât pe ce erau să puie mâna pe domn. Dar acesta avusese vremea să cheme în ajutor un număr copleşitor de tatari. Catanele şi răsculaţii au fost învinşi, prinşi şi măcelăriţi mai toţi, iar viteazul Franţ Ernau, căzut în mânile domnului, a fost bătut de el cu buzduganul, apoi i s-a tăiet capul. Dar Ciaurul a scapat.

Alte catane intrate în ţară se încuibase la Mira, la Caşin, la Ocnă şi la Neamţ şi, din aceste vizunii, ajutaţi de moldovenii totdeauna gata de jaf, pradau în dreapta şi în stânga. În Vasile Ciaurul era încă vie suparare ce-i pricinuise răspingerea iubirii sale de către Maria Racoviţă.

Punându-se în capul unui număr de catane şi de răsculaţi, s-a scoborât în jos, pe Trotuş, a trecut Siretul şi a ajuns, tot prădând, până la aşazarea stolnicului Costandache, la Şerbeşti. Stolnicul era cu domnul, dar Maria se găsea acasă. A fost ridicată, în cămeşă şi desculţă, şi aruncată într-o căruţă (era vreme de iarnă). Fără credinţa unei roabe ţigance, aruncată şi ea în aceeaşi căruţă, care i-a dat cojocul, ar fi murit de frig. A fost dusă într-o întinsoare la Caşin.

Nenorocita era încă frumoasă şi tânără. Ciaurul avu mişelia să-şi astâmpere poftele asupra ei şi, după ce a ţinut-o mai multe zile acolo, a trimes-o lui Stainville, la Braşov, în loc de trofeu de izbândă. Pe drum, biata femeie a avut de suferit batjocurile celor ce o însoţeau. Numai după ce a ajuns la Braşov fost-a cât se poate de bine tratată de generalul Stainville, dată în gazdă la o casă de oameni cinstiţi şi i s-au pus la dispoziţie banii trebuitori pentru a-şi închipui îmbrăcăminte cuviincioasă. Iar când Ciaurul s-a întors la Braşov, Stainville n-a voit să-l mai vadă, nici să mai aibă a face cu dânsul. După o scurtă şădere acolo, Maria Costandache a fost trimasă cu escortă la Târgul Ocnei, de unde s-a putut îndrepta spre Ieşi.

Aceste întâmplări mi s-au povestit, în anii 1873-1875, de Costache Negri şi de Alecu Aslan (de la Oneşti), un urmaş colateral al Ciaurului. Negri le ţinea de la Conache, al doilea soţ al mamei sale; lui Alecu Aslan i le povestise atât părintele său, cât şi nepoata de fiică a ţigăncii care însoţise pe Costăndăchioaie în drumul dintre Şerbeşti şi Caşin.

Mihai Racoviţă a confiscat, bineînţăles, întreaga avere a Ciaurului şi, cu acest prilej, a dăruit surorii sale satele Rădeana şi Paşcanii de la ţinutul Bacăului. Iar Maria, când a căsătorit pe fiica ei, Catrina, cu Iordache Ruset, i-a dat de zestre satul Rădeana, unde ei s-au aşazat şi unde au ramas chiar după moartea vornicului Ştefan, deşi Iordache

moştenise în partea lui, pe lângă Patraşcanii cu Borzeştii pe Trotuş, mai sus de Rădeana, şi Bogdăneştii pe Oituz, unde era aşazarea părintească.

Iordache Ruset, care, nu ştiu pentru ce, primise porecla de Baston, a dus-o numai până la treapta de vel medelnicer: la 1744 era ispravnic de Bacău. A murit după 1750 şi este îngropat, împreună cu soţia lui, în biserica de la Rădeana, clădită la începutul veacului al XVII-lea de Dumitraşco Ştefan, tatăl lui Gheorghe Ştefan Voievod. Printre crăpăturile podelelor bisericii se vedeau, acuma câţiva ani, ţestele şi ciolanele lor.

Iordache Ruset a lasat trei fii: Neculai, Iordache şi Ştefan.

Lascarache Ruset este străbunicul meu; era căsătorit cu Ileana Dimaki. La 1756 era şatrar, mai târziu a ajuns comis. Pare a fi trăit mai mult la ţară, la Poşorcani, lângă Rădeana. Şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii judecându-se cu răzăşii de acolo, în mijlocul cărora se vârâse cu nişte dănii făcute medelniceriului Iordache de unii din răzăşi, mai primind şi el alte dănii şi făcând şi cumpărături. Răzăşii îşi petreceau şi ei vremea, când văzându-şi părţile comisului Lascarache, când trăgându-l în judecată (la fiecare schimbare de domn). Grigore Ghika III l-a dat ramas la 1765, hotărând ca răzăşii să-şi ieie moşia înapoi, restituindu-i banii şi prorocind să i se dărâme casa ce o ridicase pe acel hotar. Însă după câteva săptămâni, aceiaşi răzăşi veneau să roage pe comisul Lascarache să li deie banii înapoi şi să-şi ieie moşia. Între răzăşi era sfadă mare, căci neamul Făcăoarilor, mai puternic în sat, voia să puie el stăpânire pe părţile celorlalţi. Judecata s-a deschis din nou după moartea comisului şi, în urma unei cercetări făcute de Leon, episcopul de Roman, răzăşii au fost daţi ramaşi.

Lascarache Ruset a murit încă de tânăr, în primăvara anului 1775, odată cu soţia lui, probabil de vro molimă; au fost înmormântaţi în aceeaşi zi, la Ieşi. Din izvodul cheltuie-

lii acelei înmormântări, reiesă că mitropolitul Moldovei a primit, pentru slujba făcută de el cu acel prilej, suma de patru galbeni.

Capitolul II
Un boier mare şi o casă boierească de la începutul veacului trecut

Deoarece, în biletul prin care se aduce la cunoştinţa rudelor şi a amicilor încetarea din viaţă, la 3 august 1838, a bunului meu, marele logofăt Răducanu Roset, se zice că el era atunci de 76 de ani, reiesă că s-ar fi născut în anul 1762; ar fi trăit deci câte treizeci şi opt de ani în fiecare din cele două de pe urmă veacuri. Naş de botez i-a fost marele logofăt Răducanu Racoviţă, întemeietorul mănăstirii Răducanu de la Târgul Ocnei, care i-a dat numele său. Pare a-şi fi petrecut aproape întreaga copilărie la Poşorcani (Căiuţi). Era încă foarte mic când, împreună cu soră-sa, Zoe, a fost răpit de nişte ţigani nomazi, puşi la cale de un creditor din Transilvania al tatălui lor, căruia acesta îi datorea o sumă de şăse sute de lei. Această sumă făcea o sută şi cinzeci de galbeni, galbănul valorând atunci aproximativ patru lei, şi o sută cincizeci de galbeni alcătuiau, în împrejurările economice ale Moldovei din a doua jumatate a secolului al optsprezecelea, o sumă însamnată, pe care comisul Lascarache, om nevoieş, o datorea de vreme îndelungată. Ţiganii dusese copiii la casa creditorului, un negustor din Kezdi-Vasarhély[2], care a trimes răspuns comisului că-i va elibera îndată ce va primi banii, dar să fie fără grijă despre dânşii, căci vor fi bine

[2] Târgu Secuiesc (*n. red.*).

îngrijiți. Foarte cu mare greu, numai cu ajutorul rudelor, fost-au adunați banii şi încredințați cumnatului comisului, jitniceriul Manolache Dimaki. Acesta a trecut munții calare şi, după ce a achitat datoria, a adus copiii acasă în doi desagi spânzurați de oblâncul şălii, unul în dreapta, celalalt în stânga. Bunu-meu nu-şi mai aducea aminte de această călătorie romantică, făcută când era mic de tot, dar soră-sa, doamna Zoe, fiind cu un an sau doi mai mare, îşi amintea bine toate amăruntele ei şi foarte bucuros le povestea.

După moartea comisului Lascarache şi a soției sale, epitropia copiilor se cuvenea vornicului Neculai Ruset, fratele comisului Lascarache, om bogat, dar relațiile dintre cei doi frați nu fusese niciodată bune, iar vorniceasa, născută Sturdza, era o femeie fudulă şi grozav de zgârcită. N-a voit să-i primească la ea, silind astfeli pe fratele mamei lor, pe jitniceriul Manolache Dimaki, deşi încă burlac, să-i ieie la dânsul. Dar jitniceriului în curând căsătorindu-se cu Balaşa, fiica logofătului Neculai Roset-Roznovanu, Zoița a ramas în casa lor, iar Răducanu a fost luat de logofătul Neculai într-a lui, spre a fi crescut împreună cu fiul său, Iordache. Bunu-meu povestea adesa fiilor săi cum vâna iepurii cu ogarii în câmpiile Roznovului; despre alte distracții, mai puțin inocente, la care se deda încă foarte de tânăr, nu li povestea, dar au auzit ei de la bunica şi de la alți bătrâni.

Ca cei mulți din boierii cei mari de pe vreme, logofătul Roznovanu ținea în casă un *didaskalos* grec, însărcinat să familiarizeze pe copiii lui cu frumusețile gramaticii şi ale literaturii elineşti, iar vrun călugăr de la vro mănăstire, vrun neam sărac călugărit, sau popa din sat îi va fi învațat să cetească şi să scrie moldoveneşte. S-ar părea chiar, după unele indicii, că în casa logofătului se afla şi un francez sau franceză care va fi dat lecții de acea limbă, căci fapt este că

bunul meu rupea puțin franțuzește, am văzut chiar adrese franțuzești scrise tatei, la München, de mâna lui, cu slovă destul de sigură, și n-a avut unde și cum să capete aiurea această cunoștință. Dar întâiul Răducanu, dacă de la început a vădit cele mai frumoase aplecări pentru călărie, tragere cu pușca sau cu pistolul și pentru mânuirea săbiei în chip minunat, nu avea nici o dispoziție pentru studii și deloc n-a fost un intelectual. Era băiet frumos, înzestrat cu o mare putere musculară, din tinerețe evlavios și cu frica lui Dumnezeu.

Moartea tătâne-său îl lasase foarte sarac; cum însuș mărturisește în testament, întregu-i venit se mărginea în șase sute de lei; începuturile i-au fost grele. Norocul i-a venit prin ajutorul surorii sale, Zoița. Aceasta era de o frumuseță strălucitoare, precum de altmintrelea arată toate portretele ei, și deosebit de deșteaptă. Fusese luată la curte de doamna lui Constantin Moruz Voievod, Aglaia Sulgiaroglu, și beizade Alexandru Moruz, care însuși a căzut domn în țările noastre câte de două ori, în Moldova și în Țara Românească, a fost cuprins de dragoste pentru frumoasa și deșteapta orfană. Boierimea Moldovei era atunci înduşmănită cu domnul din cauza *tăierii*[3] vornicului Manolache Bogdan și a spatarului Ion Cuza. Amândoi acești boieri conspirase împotriva lui Moruz și făcuse jalbe peste jalbe la Poartă pârându-l. După ideile în curs atunci, boierii executați meritau fără îndoială soarta aspră de care au avut parte. Dar ei aveau, mai cu samă Bogdan, barbat deosebit de simpatic, de cult și de deștept, mulțime de rude și de prieteni cari nu puteau ierta neînduplecarea aratată de vodă. Acesta știa bine că această nemulțămire se traducea prin intrigi urzite la Devlet împotriva-i. Spre a îmbuna

[3] Tăiere, decapitare. Decapitarea era cu precădere în Moldova, modul în care se executa pedeapsa capitală în cazul boierilor (*n. red*.).

boierimea, el a consimțit fără nici o greutate la căsătoria lui beizade Alexandru cu această fată saracă, dar plină de neamuri, care, prin deşteptăciunea şi purtarea ei plină de tact, mai ştiuse să cucerească afecțiunea lui şi a doamnei. Alexandru Moruz nu a avut prilej să se căiască de alegerea tovarăşii de viață ce o făcuse. După mărturiile unanime ale tuturor celor cari au venit în contact cu dânsa, după toate izvoarele contimporane, Zoița i-a fost o soție admirabilă: iubitoare, înțăleaptă, plină de curaj, devotată, bună şi, ceea ce nu strica nimică, încă deosebit de frumoasă la vârsta de cincizeci de ani trecuți. Toți străinii cari au cunoscut-o vorbesc de dânsa cu respect şi chiar cu admirație.

Deoarece iubea foarte mult pe frate-său, căsătoria ei a avut o mare înrâurire în bine asupra soartei lui Răducanu. Pe lângă numeroasele favoruri ce a ştiut să i le obție de la socru-său, la mazilirea acestuia, înainte de plecarea ei la Țarigrad, i-a dăruit întreaga parte revenindu-i din mica avere părințască.

Atunci un boier foarte mare şi foarte puternic, de care se temeau chiar domnii, vistiernicul Iordache Balş, l-a luat sub ocrotirea lui şi l-a căsătorit cu fiică-sa mai mare, Ileana, ce o avusese din întăia lui căsătorie cu domnița Maria, fiica lui Constantin Mavrocordat Voievod. Vornicul Iordache făgăduise o zestre preafrumoasă pentru vremurile de atunci, 70 000 de lei sau 17 500 de galbeni, bani în naht, dar bogatul şi puternicul vistiernic, *unul din cei „şăpte stâlpi ai țării”*, era cumplit de zgârcit; zestrea făgăduită a fost plătită cu țârâita, achitarea desăvârşită făcându-se numai în anul 1798, adică după săvârşirea din viață a Ilenei, veşnic bolnavă şi care hărăzise soțului ei şăpte fete, din cari numai una, Zoe, a fost măritată, cu Dumitrache Ghika, două călugărindu-se, iar celelalte trei murind de tinere. Tinerii soți au trăit deci la început în împrejurări foarte modeste,

„mutându-se”, după o expresiune ce o găsesc într-un memoriu alcătuit posterior de bunul meu, „din isprăvnicie în isprăvnicie”. Puternicului vistiernic îi venea mai uşor, se vede, a pune pe ginere-său în slujbă decât a se despărți de banii făgăduiți!

De altmintrelea, vistiernicul Iordache Balş şi frate-său, vornicul Constantin, erau vestiți, atât prin agerimea minții, cât şi prin reputația de oameni *habsâni*, aspri şi cumplit de zgârciți. Constantin Balş, cu prilejul unei boli grele, căzând în letargie, a fost crezut mort. Clironomii s-au grăbit să-l puie în săcriu şi să-l ducă la groapă. Dar când să s-aşăze peste raclă capacul pentru a o scoborî în pământ, iaca că, spre nespusa groază a privitorilor, mortul deschide ochii, se scoală, se ridică în picioare şi iesă din raclă. Apoi, rânjind, zice moştenitorilor: „Prea v-ați grăbit! Mai aşteptați!” Iar când a ajuns acasă şi l-a zărit maică-sa, ea şi-a făcut cruce strigând: „Nici dracul nu te-a vrut!”

Ca ispravnic, Răducanu Roset s-a aratat, în toate ținuturile încredințate ocârmuirii sale, un diregător nelacom, un îndrăzneț şi naprasnic vânător de hoți, pe cari îi urmărea în persoană, întovărăşit de câțiva oameni aleşi, uneori singur.

În vremea războiului purtat de austriaci şi ruşi împotriva turcilor, între 1787 şi 1792, Alexandru Ipsilant, domnul trimes Moldovei la 1788, era un instrument al austriacilor şi trada pe sultan din răsputeri. Răducanu Roset, fiind cunoscut ca barbat îndrăzneț, a fost, de la venirea domnului în scaun, trimes în lagărul austriac, în capul unei mici cete de călăreți moldoveni, aleşi tot unul şi unul, spre a servi ca călăuze şi eclerori trupelor lui Coburg. Se ştie că campania acestuia n-a fost fericită şi dacă a prins cu uşurință pe domnul Moldovei (care nu dorea decât să fie prins), când a încercat să pătrundă în Țara Românească, a fost bătut de turci şi de Mavrogheni. Bunul meu nu putea să uite cum o

mână de *spahii* turceşti îl gonise pe dânsul şi pe toată călărimea austriacă, de la Focşani până aproape de Mărăşeşti. De atunci avea pentru „nemți” un dispreț desăvârşit; zicea că sunt „nişte păcătoşi”. În schimb avea o admirație nemărginită pentru Suvorov şi nu se sătura să povestească copiilor despre izbânzile acestuia la Focşani şi la Râmnicul Sarat, la cari fusese față.

În vremea campaniei ruşilor de la 1790, a fost delegat de divanul Moldovei în tabăra rusască şi a fost de față la tot asediul Ismailului. Spiritul lui războinic l-a făcut să ieie parte activă la mai multe din operațiile acelui asediu. Într-o dimineață, pe când îşi lua ceaiul în bordeiul care-l adăpostea, a fost rănit uşor de o granată care făcuse explozie deasupra acoperemântului de stuf al bordeiului.

Acea rană uşoară la umărul drept l-a făcut să-l aibă adus înainte în tot restul vieții. Cu acelaşi prilej a mai fost rănit şi ceainicul de argint de care se slujea şi pe care îl posed şi astăzi; mica bortă făcută de fărmătura de schijă a ramas până astăzi astupată cu plumb. În sfârşit, a luat parte la asaltul final, care a pus pe ruşi în stăpânirea cetății şi în care ar fi căzut vro douăzeci de mii de morți şi de răniți.

Cu prilejul întâii domnii a lui Alexandru Moruz în Moldova (1792-1793), soarta lui Răducanu s-a schimbat cu desăvârşire. Mulțămit surorii sale, asupra lui se revarsară scutiri de vamă pentru cârduri de boi de negoț şi pentru sute de mii de ocă de sare, dănii repetite de țigani domneşti, dese hărăziri de scutelnici, slujbe din ce în ce mai mari, adică toate favorurile nedespărțite de rudenia apropietă cu domnul țării.

Când Moruz, la 1793, a fost mutat în domnia Țării Româneşti, cumnatu-său l-a urmat acolo şi a ramas chiar în Bucureşti după mazilirea lui (1796), deoarece era în foarte bune relațiuni cu urmaşul lui Moruz, cu Ipsilant.

Când turcii au asediat în Vidin pe rebelul Pasvantoglu, aprovizionarea taberei împărăteşti, cel puţin în parte, a fost impusă domnului Munteniei. De aici nevoia pentru el de a avea în tabără, ca *mehmendar* (funcţionar însărcinat cu purtarea de grijă a trupelor), un barbat de încredere, cuminte, harnic şi barbat în toată accepţiunea cuvântului; o negligenţă sau o greşală din partea acestui reprezentant al său putând să coaste domnului scaunul, poate chiar capul. Ipsilant cunoştea pe Răducanu din vremea domniei sale în Moldova, unde ştim cum l-a întrebuinţat; l-a însărcinat deci cu această slujbă grea şi primejdioasă (căci capul mehmendarului putea să zboare neasamanat mai uşor decât acel al domnitorului), iar el a ştiut s-o poarte astfeli încât să procure domnului mulţămirile lui căpitan-paşa care comanda trupele de asediu.

Vorbea destul de bine turceşte şi în repeţite rânduri a luat parte la asalturile date de oastea împărătească. Îşi făcuse o mulţime de prieteni printre paşi şi agale. Un agă cu care era în relaţiuni mai bune şi care făcuse mai multă vreme parte din garnizoana Brăilei, fiind rănit de moarte cu prilejul unei lupte, a trimes să-l cheme la locul unde zăcea şi i-a spus că a îngropat o sumă de bani lângă casa unde şădea, într-un sat al *hazului* Brăilei. Apoi l-a rugat să meargă să dezgroape acei bani spre a-i trimete, la cererea lor, fetelor lui, aflate acuma în Stambul, însărcinând totodată pe un servitor al său să aducă la cunoştinţa copilelor numele boierului din Moldova în mânile căruia se află banii. La întoarcerea lui în ţară, bunul meu a mers la locul aratat de turc şi a găsit într-adevăr banii: trei sute de icosari de aur. Ţinea aceşti bani de mai mulţi ani la dânsul, când a primit scrisori de la fetele turcului prin cari aceste îl încunoştinţau că au primit, în sfârşit, veste despre depozitul ce tatăl lor îl lasase la dânsul şi îl reclamau. Bunul meu a trimes banii îndată, iar ele i-au scris din nou pentru a-i mulţămi.

Această întâmplare mi-a fost povestită de bătrânul ieni-cer otusbir, Hagi Mehmet Bairactar, mort în iarna anului 1877-1878, care fusese zăloagă la Bohotin (adică dat vechilului acelei moşii pentru a împiedica jafurile oştenilor turci la 1821 şi în tot timpul cât a fost ocupaţiune turcească în ţară).

Mehmet arata cu deosebită complezenţă o rană făcută, zicea el, de baioneta unui soldat francez în bătălia de la Abukir, când el era numai de şăsesprezece ani. Fusese vizitat, cu ceilalţi răniţi, de Napoleon, în spitalul de corturi ce se înfiinţase acolo. Nu luase parte la asediul Vidinului, dar luptase şi el împotriva lui Pasvantoglu mai în urmă. Rămăsese în ţară după retragerea trupelor turceşti în calitate de vatav pe una din moşiile bunului meu. Pe urmă s-a apucat de negustoria de cherestea la Piatra, la Broşteni şi la Târgul Ocnei. A fost la Mecca, la anul 1840, şi era foarte mândru de titlul de hagiu ce-l dobândise în urma acestui pelerinaj. Se căsătorise înaintea cadiului cu o moldovancă din Dorna, de o frumuseţă deosebită, pe care niciodată n-a izbutit s-o facă să umble cu faţa acoperită. Mărturisea că Paraschiva, astfeli se numea ea, a fost singura fiinţă de care i-a fost frică în viaţa lui, aşa era de rea. Mehmet era un barbat foarte cinstit, pe care ceilalţi negustori, chiar creştini sau jidovi, îl luau adesea ca arbitru în diferendele dintre dânşii. Era foarte bun de gură şi povestirile lui curgeau în şivoi nesfârşit. Dar imaginaţia lui bogată, într-adevăr orientală, jucând un mare rol într-însele, eu nu prea dădusem crezare istoriei cu cele trei sute de icosari de aur şi cu fetele agalei rănite de moarte la asediul Vidinului.

Însă pe la 1899, găsind nişte scrisori turceşti într-un vraf de hârtii vechi ale tatei şi dându-le spre traducere interpretului de limba turcă al Ministerului Afacerilor Străine, când mi le-a dat înapoi, cu traducerea, spre marea

mea surprindere am constatat că erau scrisorile fetelor turcului ucis la Vidin, prieten cu bunu-meu, şi că eu pe nedrept bănuisem veracitatea lui Hagi Mehmet Bairactar.

După mazilirea din Muntenia a lui Ipsilant şi venirea în Scaun a lui Hangerliu (1797), bunul meu s-a întors în Moldova, unde a atins răpede treapta de postelnic, iar la a doua venire în Scaunul Moldovei a lui Moruz, a fost făcut hatman.

Hatmanul, logofătul cel mare, marele vornic al Ţării de Sus, marele vornic al Ţării de Jos, marele vistiernic şi marele postelnic erau cei cinci boieri de rangul întâi, logofătul cel mare fiind cel din capul ierarhiei, apoi veneau cei doi vornici şi hatmanul, după dânşii vistiernicul, iar ca cel din urmă era privit postelnicul. Aceste cinci ranguri se mai desemnau sub denumirea grecească de *protipenda*.

Hatmanul se mai iscălea, încă la începutul veacului trecut: *hatman i pîrcalab Sucevskii*. Titlul era într-adevăr pompos! Dar sarmana Suceava nu mai avea cetate cerând comandant şi, mai ales, aparţinea Austriei, iar hatmanul Moldovei nu mai comanda ostaşi. Căci nu se poate da acest nume nici prea puţinelor sute de *arnăuţi*, *calaraşi* şi *seimeni hătmăneşti*, lefegii provenind din spuma Levantului, cari erau puşi s-asigure liniştea şi siguranţa publică în leşi, nici *tulumbagiilor*, cari şi ei se aflau sub poronca hatmanului şi aveau să stângă focurile, nici micelor cete de *calaraşi*, *panţiri* şi *cazaci* de la ţinuturi, stând sub poronca unor căpitani rău plătiţi, având să îngrijească nu numai de siguranţa publică în provincie şi pe drumurile mari, dar şi de nişte servicii judecătoreşti ca: înmânări de citaţii, executări silite şi altele şi, în sfârşit, de unele servicii fiscale.

Însă pentru această armată existând numai cu numele, era o droaie de căpetenii cu nume simandicoase: vel căpitan al hătmăniei, vel căpitan de lefegii, poruşnicul hătmăniei, căpitanul de darabani, polcovnicul, stegariul hătmăniei, baş

ciauşul etc. etc. Şi această oaste neexistentă avea o mulțime de steaguri, mici şi mari, şi un număr mai mult decât îndestulător de trâmbițaşi.

Paza granițelor era încredințată unor *căpitani de graniță*, cari îşi cumparau posturile lor de la hatman şi erau însărcinați cu paza hotarelor şi cu împiedecarea contrabandei. Dacă
nu-şi făceau serviciul în chip mulțămitor, hatmanul îi destituia şi vindea slujba la alții. Ni putem deci închipui ce minunat izvor de îmbogățire era hătmănia pentru un om lacom de bani şi lipsit de scrupule, şi din nenorocire ea prea adesa cădea în asemene mâni!

La 1868, când guvernul lui Ion Brătianu a luat întăiele măsuri pentru a stavili cotropirea economică a țării de către jidovi, bunica, care se afla la noi, la Căiuți, ni-a povestit într-o sară că, sub a doua domnie a lui Alexandru Moruz în Moldova, cu vro doi ani înainte de căsătoria ei, au izbuhnit la Ieşi tulburări împotriva jidovilor; şi aceste tulburări luând proporții îngrijorătoare, consulul austriac a venit într-o sară la vodă şi i-a cerut să ieie măsuri energice pentru ca să nu sufere şi jidovii supuşi austriaci, destul de număroşi în Ieşi. Vodă a chemat atunci pe hatman şi, față de consulul, i-a poroncit să ieie de sârg măsurile cele mai energice pentru a împiedeca orice tulburare a ordinei şi mai ales a liniştii supuşilor împărăteşti, făcându-l răspunzător de orice exces. Hatmanul a avut atunci buna idee să se sfătuiască cu mitropolitul, care a liniştit a doua zi poporul cetindu-i pe stradă molitvele Sfântului Vasile. Acuma câțiva ani, percurgând la Academia Română rapoartele consulilor austriaci, am găsit faptul interveni-
rii consulului austriac şi a chemării hatmanului menționat într-unul din rapoartele consulatului de la Ieşi.

Averea bunului meu se făcuse foarte mare; cumpărase pentru suma, enormă atunci, de 147 000 de lei, toată averea

lui Manolache Balş, care, fiind polcovnic rus, se strămuta în Rusia (de unde apoi s-a întors pentru a muri în Moldova). Răducanu se bucura atunci de o mare vază şi era foarte iubit şi stimat de toţi contimporanii lui. Iaca cum se exprimă asupră-i, în a sa *Descriere a Moldovei*, sasul Wolff[4]:

„Casa Răducănească. Precum cinstea şi ospitalitatea alcătuiesc însuşirile de căpetenie ale acestei case, se cade a se observa mai cu deosebire că copiii ei nu sunt crescuţi, după obiceiul ţării, de călugări ignoranţi sau chiar de ţigani, ci de străini învaţaţi. Părintele acestei familii stimabile este un barbat plin de probitate (*ein Biedermann*), de o neobişnuită activitate precum şi de o onorabilitate încercată, plin de un patriotism înflăcărat. Pacat numai că zelul său pentru binele obştesc, care nu poate totdeauna să-şi ajungă scopul, după cum îl împinge râvna pentru binele patriei sale, este prea adesa zădărnicit. Are o soră admirabilă, frumoasă, înţăleaptă şi făcătoare de bine, care este soţia voievodului domnind astăzi, Alexandru Moruz."

Şi venind iar vorba despre doamna Zoiţa Moruz, nu mă pot împiedica să reamintesc următoarea întâmplare povestită despre dânsa de postelnicul Manolache Drăghici, în a sa *Istorie a Moldovei pe 500 de ani*[5]:

---

[4] Andreas Wolf (1741-1821), medic sas. A practicat medicina la Iaşi între 1788 şi 1795, contribuind şi la aducerea unor profesori de limba germană în Moldova. Este autorul lucrării *Beiträge zu einer statistische historischen Beschreiblung des Fürstentums Moldau* („Contribuţii la descrierea istorică a statului Moldovei"), Sibiu, 1805 (*n. red.*).

[5] Manolachi Drăghici (1801-1886), *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani până în zilele în zilele noastre*, I-II, Iaşi, 1857 (*n. red.*).

„După încheierea păcii din Ieşi prin *murhajii* rânduiți de Poartă, s-au rânduit domn pe Alexandru Moruz Voievod, ce era însurat cu fiica Răducanului (cetiți: lui Lascarache) Roset şi sora logofătului Răducanu Roset, anume Zoița. Aceşti fraţi, logofătul Răducanu şi Zoița, doamna lui Moruz, rămânând nevârstnici de părinții lor, s-au crescut de o rudenie departată[6], bătrâna Dimakina, mama vornicului Neculai Dimaki, pentru că dreapta lor mătuşă de pe barbat, cucoana lui Baston bătrânul, ci era Roset, n-a vrut să-i primească în casa soțului său, ca să-i crească, fiind femeie foarte avară şi mândră, încât de nu se găsea Dimakina să-i îmbrățoşeze pe copii, ar fi ajuns poate la uşile străinilor. Dar vrând Dumnezeu a rădica pe copilă la asemenea treaptă înaltă şi venind soțul ei în Ieşi, Bastoneasa nu-şi afla loc de bucurie că nepoata ei s-a făcut doamnă, socotind că o va trata ca pe maică-sa, neavând părinți sau rude de aproape decât pe dânsa. Pentru aceasta s-a dus cu mare nădejde la curte spre a se înfățoşa în vremea ceremoniei obişnuite, ca să o puie cel puțin alături de dânsa. Zoița însă, «ace mică şi proastă», precum îi zicea mătuşă-sa, au primit-o ca doamnă de o sută de ani, fără nici o familiaritate sinceră, ci întocmai ca pe o cucoană de rangul şi de starea ei, precum au primit şi pe altele. În aceeaşi zi apoi, urmând a veni toate cucoanele din Ieşi, după datoria ce se păzea, a se înfățoşa doamnei, că era un obicei strict eticheta aceia în vremea grecilor, s-au aratat nu târziu şi Dimakina, pe care, cum a zărit-o doamna Zoița în salon, s-au sculat de pe tron să o întâmpine, au îmbrățoşat-o şi i-au zis mătuşă, precum se obişnuise a o numi din copilăria sa, cinste pe care toată adunarea o au pătruns până la suflet, văzând recunoştința

[6] Dimpotrivă, rudenia era foarte apropietă, Dimakina fiind Balaşa Roset-Roznovanu, soția lui Manolache Dimaki, fratele mamei copiilor.

acei tinere doamne ce nu au uitat binefacerea bătrânei cucoane din a cărei casă s-au norocit."

Iaca acuma cum se exprimă, asupra doamnei lui Alexandru Moruz, doamna Reinhard, soția ministrului plenipotențiar Reinhard, care îndeplinea, în anul 1806, însărcinarea de consul al Franței la Ieşi:

„Doamna, deşi bunică, este încă foarte frumoasă, are grație şi maniere plăcute; demnitatea ei înnăscută, lipsită de orice fudulie, dovedesc cât de mult simte că omagiile de care are parte se adresează mai ales înaltei sale situațiuni. Conversația ei are farmec, se exprimă cu uşurință în limba franceză, iar literatura noastră nu-i este necunoscută. O primire atât de amabilă m-ar fi făcut să cred că mă aflu la o curte din Europa, dacă damele de onoare (?) nu ar fi admirat şi pipăit cu mâna toate părțile îmbrăcămintei mele. Doamna a avut amabilitatea să facă o excepție la obiceiurile țării, făcându-mă să şăd pe divan, alături de ea, în loc de a mă aşaza pe dânsul turceşte, exercițiu la care sunt acuma deprinsă."

Şi mai departe, după ce Moruz primeşte vestea mazilirii sale:

„M-am dus la rândul meu la doamnă. Era bolnavă şi mai afectată din pricina morții unuia din nepoții ei (*d'un de ses petits enfants*), întâmplată cu o zi înainte, decât în urma nacazurilor ei personale: soțul ei a îndeplinit până acuma de mai multe ori funcțiunea de ocârmuitor (*gouverneur*) atât în Țara Românească, cât şi în Moldova, şi aceste mişcări ale soartei nu pot s-o surprindă. Totuş spera să petreacă trei

ani la Ieşi şi avea de gând să-şi inaugureze noul palat printr-o mare serbare ce avea s-o deie săptămâna viitoare[7].”

„Am găsit toate damele în lacrimi, căci doamna este tot atât de iubită precât merită. Împărtăşesc părerile de rău pricinuite în urma plecării sale; pierd singura societate femeiască care îmi era simpatică.”

Restul vieții doamnei Zoiței a fost un lung şir de nenorociri. Alexandru Moruz, în urma trădării (probabil închipuite) a fratelui său Dumitru, cu prilejul încheierii păcii de la Bucureşti, a fost închis cu doamna şi cu copiii la Şăpte Turnuri. Ea a aratat în toate aceste împrejurări o tărie de inimă, o întregime de minte şi o bărbăție care ar fi făcut cinste oricărui barbat vrednic, precum şi devotamentul cel mai desăvârşit cătră soț şi copii. După ce a ramas vadană, a ştiut să apere interesele copiilor cu o rară şi neobosită agerime. Îmi pare rău că nu-mi mai amintesc mulțimea de povestiri interesante ce, în copilăria mea, le-am auzit povestite despre ea, de bunica şi de tata.

*

Cătră sfârşitul celei de a doua domnii a lui Alexandru Moruz în Moldova, în primăvara anului 1806, hatmanul Răducanu, care, nu ştiu din ce motive, făcuse o călătorie la Bucureşti, şi-a pierdut acolo inima, râpită de preafrumoşii ochi şi de duhul unei tinere doamne țărigrădene: Efrosina Manu, fiica lui Dumitru Manu şi a domniței Mărioara Caragea.

Dumitrache Manu era un fruntaş țărigrădean, care trăise de câțiva ani în Bucureşti, unde ocupase slujbe înalte fiind,

---

[7] *Lettres de Madame Reinhard à sa mère, 1798-1815, traduites de l’allemand et publiées par la baronne de Wimpffen née Reinhard*, Paris, 1900, p. 208.

sub Alexandru Moruz, vel postelnic şi vel spatar, apoi pe urmă caimacam şi mare dragoman al împărăţiei. Era un barbat deosebit de cult, dar cu desăvârşire lipsit de avere şi împovarat cu o familie de patru fete şi de trei fii.

Efrosina mai fusese căsătorită în Bucureşti cu boierul muntean Constantin Golescu (tatăl lui Arăpilă Golescu), pe care însă îl părăsise după puţine săptămâni de căsătorie, fiindcă nu se putea împaca cu faţa lui din cale-afară urâtă şi neagră.

Efrosina Manu, după cum mărturiseau toţi contimporanii şi dovedeşte cu prisosinţă şi miniatura făcută pe la 1810, era de o frumuseţe absolut clasică. Mai era şi plină de duh, dar cu desăvârşire lipsită de avere. Dacă frumuseţa deosebită a hatmanului va fi jucat un rol în alegerea ei, nu mă îndoiesc că şi marea lui avere va fi vorbit, şi ea, un cuvânt hotărâtor.

Îndată după nuntă, noii soţi au plecat în Moldova. Răposata Catinca Negri mi-a povestit că maică-sa, care, nu ştiu prin
ce împrejurare, i-a văzut chiar în momentul sosirii lor în Ieşi, îi spunea că rar fostu-i-a dat să vadă aşa de frumoasă păreche.

În iunie 1806 au plecat în călătorie de nuntă la Viena, unde amândoi au făcut senzaţie prin frumuseţa şi hainele lor orientale (bunica, cât a trăit, nu s-a lasat de ele), iar hatmanul a uimit pe austriaci, înşişi destul de meşteri de puşcă şi de pistol, prin chipul minunat în care trăgea la ţintă. Pe când ei trăgeau cu carabinele, boieriul moldovan întrebuinţa pistoalele sale Kuchenreiter, montate pe straturi uşoare de metal: premiul cel mare a fost luat de el, precum dovedeau medaliile pastrate de moşu-meu Lascar la Răducăneni.

Afară de această călătorie şi de alta făcută cu puţini ani mai pe urmă la Mehadia, la băi, bunicul şi bunica n-au mai

ieşit din țară decât cu prilejul bejeniei, la 1821, şi cu acel al călătoriilor hatmanului în Basarabia şi la Odessa pentru căutarea averii ramasă peste Prut după râpirea Basarabiei.

În toamna anului 1806, ruşii au intrat în țară sub pretext de a ni apăra drepturile încalcate de turci, neieşind aceşti protectori nepoftiți dintr-însa decât după ce ni-au râpit toată partea dintre Prut şi Nistru. În tot cursul acelei ocupații nu vedem pe hatman ocupând vro slujbă. Bunica vorbea de generalii ruşi, pe cari îi cunoscuse aproape pe toți, în termeni cari numai măgulitori pentru ei nu erau. Zicea că afară de Prozorovski, care era un bătrân cinstit şi cuviincios, toți erau talhari şi bețivi. Mai făcea o excepție la această caracteristică în favoarea emigrantului francez Langeron[8]: *c'en était un*
vrai gentilhomme et un homme très cultivé. (Era un adevărat gentilom şi un bărbat foarte cult.)

Capitolul III
Un boier mare şi o casă boierească de la începutul veacului trecut
(*urmare*)

Hatmanul se căsătorise cu bunica din dragoste şi nu încape îndoială că, în întăii ani ai căsătoriei, a stat cu desăvârşire sub îndoitul farmec al frumuseții şi al spiritului ei. Dar cu încetul, neasamanarea firilor şi a creşterilor nu a putut decât să-şi producă efectul, căci atât firile, cât şi creşterile lor erau cu totul deosebite.

---

[8] Louis-Alexandre Andrault (1763-1831), conte de Langeron, general al armatei ruse, care a participat la toate campaniile ruseşti din principate, din 1791 până în 1832 (*n. red.*).

El era un copil al naturii, cu prea puțină cultură, crescut în copilărie şi în prima tinereță la țară, fără frâu, stăpânit de instinctele şi aplecările lui fireşti. Din fericire, aceste instincte şi aplecări erau cinstite: era de o fire deschisă, incapabilă de disimulare sau de intrigă, urând şi disprețuind minciuna, iubind numai calea cea dreaptă, bun la inimă şi milos, deşi iute şi grabnic la mânie, dar nepizmatareț şi, încă din tinerețe, de o evlavie sinceră. Inteligența lui nu trecea peste mijlocie, dar era plin de bun-simț. Era indulgent către pacatele altora, dar şi către patimile lui, căci, din cele auzite, sunt în drept s-închei că era iubitor mare al sexului frumos. Nelacom de bani, dar gospodar bun şi harnic al averii sale, diregător drept şi incoruptibil, de o bărbăție recunoscută de toți, prieten bun şi credincios. Părinte deosebit de afectuos, iubitor de țară şi de neam, vorbea adesa copiilor lui de soarta jalnică a neamului nostru, rupt în trei crâmpeie deosebite; dorea ca ei să poată ajunge a vedea cel puțin zorii reîntregirii lui.

În schimb, bunica fusese crescută în Fanar, adică într-unul din centrele cele mai rafinate din lume, unde copilului, ca întâi învățământ, i se întipărea în minte două axiome: întâiul, că el trebuie să se ferească cu străşnicie a-şi da gândul în vileag, ci, dimpotrivă, să-l ascundă cu cea mai mare îngrijire, al doilea, că numai pe căi piezişe se ajunge cu siguranță la scop; un centru în care, de mic, s-a deprins să întrebuințeze minciuna ca armă de căpetenie, atât în aparare, cât şi în agresiune, un centru, în sfârşit, care alcătuia cea mai adevarată şi mai neîntrecută *academie a intrigii*.

Trebuie însă să declar că bunica nu era nici falşă, nici intrigantă, nici minciunoasă. Dar nu-i plăcea să „zică lucrurile pe şleau”, cum obişnuia hatmanul, ci bucuros lasa ceva de gâcit interlocuitorului ei. La caz de nevoie ştia să croiască o minciună, nu moldovenească, necioplită, cusută

cu ață albă, ci una elegantă, plină de artă, grecească, lustruită, poleită. Deloc nu a lasat reputația unei intrigante, ca alte cucoane de pe atunci, nu numai fanariote, dar şi get-beget moldovence, însă când era vorbă să-şi ademenească soțul la îndeplinirea vreunei dorinți a ei, pe care o ştia potrivnică principiilor, obiceiurilor şi aplecărilor lui, se pricepea, spre a-şi atinge scopul, să întoarcă feli de feli de şuruburi minunate.

Bunica era o cucoană mare (*une grande dame*) în toată accepțiunea cuvântului; amabilă, cu desăvârşire stăpână pe toate formele politeței celei mai rafinate, având sâmțul înnăscut al „cuviinților" şi înzestrată cu un tact deosebit. Unul din dictoanele ei favorite era: *On n'est jamais assez poli* (Niciodată nu eşti destul de politicos).

Dar era cam sacă la inimă, egoistă, dominatoare până la tiranie, necruțătoare față de cei ce-i erau supuşi şi, în momentele de mânie, capabilă de acte de o asprime exagerată. Apoi, lucru straniu, cu toată netăgăduita-i şi strălucitoarea-i inteligență, prea adesa lipsită de simț practic şi chiar de bun-simț.

Apoi iarăşi lucru straniu, acea ființă iperinteligentă, care, pe deasupra, mai fusese crescută în casa unui părinte renumit pentru vasta-i învățătură şi care mai poseda şi un frate, Neculai Manu, privit pretutindeni ca un învațat în toată puterea cuvântului, era cu totul lipsită de cultură: de-abie ştia să cetească şi să scrie greceşte şi vai de scrisul şi de ortografia ei! Vorbea curgător franțuzeşte, dar cu oareşicari grecisme. Spre exemplu, baga câte un *en* înaintea tuturor verbelor active sau pasive. Nu zicea: *il a dit*, *je vois*, *tu te trompes*, ci: *il en a dit*, *j'en vois*, *tu t'en trompes* şi alte asemenea particularități comune multor persoane din epoca ei cari fusese crescute în medii greceşti. Pe urmă, învațase a ceti franțuzeşte şi a vorbi româneşte foarte curgător şi nu prea incorect, dar cu un accent foarte pronunțat şi

amestecând pe ici şi colea cuvinte greceşti. Enigma este cu atât mai stranie, cu cât această femeie atât de incultă avea aplecări intelectuale şi-i plăcea mult societatea barbaților culți de la cari putea să învețe ceva. Ateistă convinsă, discuta bucuros despre religie şi, dacă zicea lucruri crude despre popi şi despre ceremoniile religioase, din gura ei nu ieşeau niciodată absurdități.

Câțiva ani după aşazarea ei în Moldova, bunica făcuse cunoştința unui jezuit lepădat de călugărie, ajuns în leşi nu ştiu în urma căror împrejurări, şi pe care îl numea: *le père* Daniel. Îi atribuia tot ce ştia (cumplit de puțin lucru era acel tot!) şi-l descria ca pe un barbat deosebit de învațat. Povestea cum petrecea cu dânsul ceasuri întregi, ascultând câte i le spunea despre diversele religii şi sisteme de filozofie, despre legile naturii şi trecutul omenirii; bineînțăles că şi fostul jezuit era un ateu convins: „De la dânsul, zicea ea, învațat-am să privesc forța universului ca dumnezeul meu. *Mozozoiul* creştinilor şi al popilor este dumnezeul lui Franculica!" (Acest de pe urmă era un argat malorus al ei, foarte credincios, dar bețiv şi prost la culme.) Mai adăugea, ca dovadă a interesului ce-l avea pentru ştiință, că părintele Daniel era nu numai scârnav şi nespalat, dar veşnic mirosea a usturoi, şi că, dacă nu ar fi fost atât de doritoare de a se instrui, nu l-ar fi suferit niciodată în proximitatea ei[9].

Bunica era o epicuriană în toată puterea cuvântului: proclama că viața este dată omului pentru ca el să tragă cât mai multe bucurii dintr-însa. Nimica nu era prea bun,

[9] Am dat de urmele acestui jezuit lepadat de rasă în Basarabia. Acuma patrusprezece ani, aflându-mă împreună cu fiică-mea la Cobâlnea, în Basarabia, în vizită la doamna Olga Catargiu, născută tot Catargiu, şi eu vorbind de bunica şi de părintele Daniel, amabila mea gazdă mi-a spus că el este înmormântat la Bălți şi fusese profesorul părintelui său.

nimica prea elegant, nimica prea frumos, nimica prea delicat pentru ea. Nici o casă în Ieşi nu era ţinută ca a ei şi, mai ales, nicăiure nu se mânca ca la dânsa. Se lăuda că ea a învaţat pe moldoveni cum să mănânce şi a transformat bucătăria moldovenească din bucătărie de salbateci în bucătărie de oameni civilizaţi. Şi, în privinţa asta, toţi contimporanii erau unanimi pentru a declara că masa ei era fără păreche în întreaga ţară: proclamau pe bunica drept unică în toate privinţele gospodăreşti; la dânsa s-au văzut în Ieşi cele dintăi slugi îmbracate europeneşte şi servind cu mănuşi albe, ca în Apus.

Bunica avea cultul frumuseţii: un barbat şi mai ales o femeie nu putea comite pacat mai mare decât acel de a fi neplăcut sau mai ales neplăcută la privit. Nu suferea împrejurul ei decât slugi frumoase. De la început nu a primit să fie slujită de ţigance, din cauza pielei lor smolite care-i jignea simţimântul estetic: era totdeauna încunjurată de un adevărat stol de fete moldovence frumoase, nelepădându-se de acest obicei până la moarte. Soarta acestor fete nu prea era de invidiat, căci dacă era darnică cătră cele care erau supuse, o slujeau bine şi mai ales ştiau să i se vâre pe sub piele, palmele, bătăile cu papucul şi cuvintele usturătoare curgeau pentru cea mai mică greşală.

Foarte mondenă, foarte cheltuitoare, mai iubea şi jocul de cărţi. Averea hatmanului fiind atunci foarte mare şi el, la începutul căsătoriei, foarte robit de frumuseţa ei, era lasată liberă să cheltuiască cât îi plăcea. Dar, cu vremea, prea abuzând de această libertate, mai ales în privinţa jocului de cărţi, el se văzuse silit să strângă baierele pungii, fixându-i pentru toaletă şi plăceri o sumă hotărâtă pe fiecare lună. Deşi această sumă, mai ales pentru împrejurările vremii, era foarte ridicată, nu ajungea niciodată cheltuitoarei şi neordonatei hătmănese. Din această pricină se iscau necontenite certe între soţi, în urma cărora de obicei

hatmanul plătea, iar când nu plătea, cucoana Frosinița făcea datorii cari, la moartea bunicului, se suiau la respectabila sumă de 32 000 de galbeni sau 375 000 de franci de aur.

Chestiunea bănească era departe de a fi singura asupra căreia soții nu se înțelegeau. Pe când hatmanul era cât se poate de evlavios, mergea la toate slujbele bisericeşti, ținea toate posturile, se spovăduia nesmintit de două ori pe an, am văzut că bunica nici nu credea în Dumnezeu şi chiar îşi bătea joc de numele lui. Şi deoarece pe acest capitol hatmanul nu şuguia şi pretindea cu tot dinadinsul ca toată casa să-i urmeze pilda, se isca mare gâlceavă între cei doi soți şi bunica era silită să se supuie, deşi cu cea mai mare şi mai vădită rea-voință.

După o noapte petrecută la vro adunare, la ea sau aiurea, după vro partidă de *préférence* sau de alt joc, mai puțin inocent, care ținuse până târziu după miezul nopții, trebuia, duminica şi în zilele de sărbători, să se scoale înainte de ziuă, iarna pe ger sau pe vifor, spre a se afla la biserica Sfântului Spiridon chiar la începutul slujbei.

Hatmanul trimetea soli peste soli la uşa camerei de toaletă a hătmănesei, până când aceasta se hotăra să iasă spre a intra în careta de mult trasă la scară. Dumnezeu ştie câte palme, câte lovituri de papuc şi câte cuvinte de ocară aveau, în asemenea ocaziuni, să înghită, în fiecare dimineață de duminică sau de zi mare, bietele fete frumoase cari o ajutau să s-îmbrace.

O scenă asămănătoare se petrecea în acelaşi timp în odaia băieților, pe cari moş Poruşnic, un bătrân boiernaş care, în vremea când bunicul era hatman, îndeplinea slujba de poruşnic (locotenent) al hătmăniei (un feli de adjutant), avea acuma datoria neplăcută să-i trezască. Moş Poruşnic, ieşit de mult din slujbă, era om de încredere al hatmanului, ținut în casă şi primit la masă. Se ducea pe rând la patul

fiecăruia din băieții fostului său șef, îl scutura și, cu un glas sfârnâit, ieșind dintr-o gură lipsită de dinți, rostea cuvintele: „Cucoane Răducane (sau Alecule, sau Lascarache, sau Mitică), scoală! Cuconu-i gata, trăsurile sunt trase la scară, îi târziu, acuș' începe slujba". Dar băieții, plini de somn, răspundeau fără respect pentru persoana veteranului: „Fugi, moș Porușnic! Du-te la Alecu (sau la Lascarache etc.)", mai gratificându-l uneori și câte cu un picior. Și scena se repeta de mai multe ori, până ce ușa se deschidea și se auzea glasul răstit al hatmanului strigând: „Cânilor! Nu vă este rușine?" – intervenție care avea darul să facă ca fiecare din ei să sară imediat din pat.

Aproape tot atât de neplăcute erau bunicii agheasmele și rugăciunile pe cari preutul venea să le facă acasă la hatman, la fiecare zântăi, ajun sau alte prilejuri obișnuite la noi. Popa, în timp de vreme rea, mai ales în cursul posturilor celor mari, venea cu ciubote unse cu untură de pește și după ce mâncase usturoi, două miresme deosebit de antipatice odoratului ipersensibil al bunicii. Deoarece hatmanul n-ar fi tolerat ca vrounul din membrii familiei să lipsască de la rugăciunile sau de la agheasmele făcute în casă, bunica era silită să asiste și ea, dar își lua precauțiunile. Punea în dreapta și în stânga ei pe câte una din fetele de serviciu, care ținea în mână câte o farfurioară pe care ardea un *călugăraș* sau lemn de *odogaciu* (aloes) și, din când în când, cucoana Frosinița aducea cu mâna fumul mirositor spre nasul ei clasic, strâmbând dintr-însul și scăpând cu jumatate de glas câte un: *Kako hronona!*[10].

Și popa venit cu agheasma nu ieșea curând din casă, căci cu toată curățenia exagerată a bunicii și cu toate precauțiunile luate, greu scapai de insecte în acele vremuri

[10] Înjurătură grecească inocentă, de salon, pentru uzul damelor.

în cari zacherlina şi celelalte arme moderne împotriva lor erau necunoscute. Hatmanul primbla pe preut prin toate ungherele infectate, recomandându-i să stropească cu deosebit de multă agheasmă cutare sau cutare loc. „Aici, părinte, aici sunt multe!” Vă puteți închipui disprețul şi scârba cu care eleva părintelui Daniel urma această procesiune!

Hatmanul mai silea toată casa, de altmintrelea cum era obiceiul obştesc, să ție cu cea mai mare rigoare toate posturile anului, şi Dumnezeu ştie dacă ele erau dese, lungi şi aspre aşa cum se țineau atunci! Grozav era, mai cu samă, cumplitul post mare de şăpte săptămâni. Şi până şi copiii de-abie înțarcați erau puşi la post; de aceea mureau în primăvară ca muştele. Bunica, silită să le ție şi ea, avea recurs la toate meşteşugurile gastronomiei celei mai rafinate spre a le face suportabile, dacă nu sănătății, cel puțin gustului.

Cu tot egoismul ei, bunica era foarte generoasă şi binefăcătoare; această generozitate era adesa rău plasată, obiectul dărniciii sale fiind de multe ori nu acel care era în nevoie, ci acel care, prin măgulire, îi câştigase favoarea. Şi deloc nu asculta în această privință sfaturile altora; la observațiile cele mai drepte răspundea: *Etsi thélo, etsi kamo!* (Aşa vreu, aşa fac!); un principiu de altfeli destul de general pentru ea. Dar fapt este că nimica nu-i plăcea mai mult decât a da. Hrănea o mulțime de saraci şi căuta cu cheltuiala ei orice bolnav îi cerea ajutor. A înzestrat o mulțime de fete, înlesnindu-li astfeli facerea de căsătorii bune. Una din acele făcând pe lângă ea serviciul de cameristă, o nemțoaică din Ieşi, numită Iulia, deosebit de frumoasă şi foarte cuminte, a fost, cu ajutorul ei, căsătorită cu un barbat care încă sub Mihai Sturdza avea o situație onorabilă, iar după Unire a ajuns primar al oraşului Ieşi şi chiar ministru.

Hatmăneasa numai blândă nu era; accese de mânie vădită, ca soţul ei, nu avea, dar era fără milă pentru acei pe cari îi dusese pacatul s-o nemulţămească. Trata cu bataie atât slugile, robi sau oameni slobozi, cât şi copiii ei; aceste execuţii se întâmplau zilnic în casă şi erau îndeplinite fără cruţare. Atât tata şi moşii mei, cât şi foştii robi, precum şi alţi servitori şi servitoare pastrase în această privinţă o amintire de ea cât se poate de puţin plăcută, pe când cu toţii îşi aduceau aminte de hatman cu cel mai mare drag. Bucatarii casei erau vestiţi, dar vai de ei când aveau nenorocirea să greşască vreun feli de bucate, macar cât de puţin!

În lume, cu toată amabilitatea şi politeţea ei, era mai mult temută decât iubită, căci avea o limbă din cele mai ascuţite. Unele din cuvintele sale au trăit multă vreme în amintirea societăţii ieşene ca, spre exemplu, complimentul făcut unei doamne, nu tocmai frumoase, dar negricioase, care venise să-i facă vizită îmbracată în alb de la cap până la picioare: *Quelle délicieuse toilette vous en avez aujourd'hui, ma chère, on dirait tout-à-fait une mouche dans du lait!*[11]

Bineînţăles că avea grijă să facă asemene complimente străvezii numai unor persoane mai slabe în toate privinţele. Nu cruţa însă nici pe cele de o samă cu dânsa, dar atunci răutatea era aşa de bine ascunsă în laudă, încât era greu s-o alegi şi nu aveai cum să te superi.

Astfeli, mamei mele, care avea reputaţia să fie o fire rece şi mândră, îi zicea la un bal, la palatul domnesc, după ce privise lung şi din dreapta, şi din stânga, pe noră-sa ramasă nemişcată pe fotoliul ei: *Quel beau marbre!*[12].

---

[11] Ce delicioasă toaletă porţi astăzi, scumpa mea, s-ar zice că eşti o muscă în lapte.

[12] Ce marmură frumoasă!

Era cu bună samă critica cea mai răutăcioasă ce se putea face frumuseții fără greș și firii concentrate, nu lipsite de mândrie, a mamei; dar cum să te superi fiindcă ești asamanată cu o statuie frumoasă?

*

Bunicul petrecea iarna în casa părințască din Ieși, în strada Goliei, vara și toamna la Bohotin, care atunci ținea de ținutul leșului, iar pe urmă a trecut la acel al Fălciului. De cea dintăi îmi aduc foarte bine aminte: avea din față un cerdac destul de lat, cu stâlpi de lemn, încăperi număroase și mari; avea bunica unde să primească. Iar în dosul casei, se afla una din cele mai frumoase grădini boierești ale leșului. Pe urmă a fost acolo așa-zisul „Château aux fleurs".

Precum am aratat mai sus, la întoarcerea bunicilor de la Viena, în toamna anului 1806, rușii au intrat în țară și au ținut-o ocupată, împreună cu Țara Românească, până la 1812, când ne-au părăsit luându-ni Basarabia.

Se poate zice că, sub acea ocupație rusească, s-a întemeiet în Ieși ceea ce se cheamă *viață mondenă*, înflorind însă odată cu ea adulteriul, despărțeniile și jocul de cărți. Boierimea cea mare a adoptat atunci, pe cât i-a fost cu putință, modul și formele obișnuite de trai în lumea mare din statele apusene, schimbare în parte pregătită de emigrații și emigratele din Franța, oploșiți în țările noastre în urma revoluțiunii franceze în calitate de profesori, de guvernante, de frizori și de bucătari. Armatele ruseşti au contribuit și ele la această evoluție în traiul boierimii ajutând nu puțin la depravarea moravurilor și... introducând în Ieși dansurile apusene. În arhiva ocârmuirii ruseşti în Principate, în cursul acestei nenorocite ocupații, arhivă care se află la Chișinău, se găsește un mic dosar coprinzând numai câteva file, din care rezultă că octogenarul mareșal cneaz Prozorovski, un barbat de altmintrelea absolut cinstit și foarte religios, a scris la

Peterburg maşterului de curte Narîşkin pentru a-i cere să trimată la Ieşi un dansator al curții, care să deie boierimii lecții de dans. Narîşkin i-a şi trimes pe dansatorul Ivanov, cu învoire să steie un an întreg în Ieşi. Iar boierii se vede că au fost atât de încântați de el, încât, la expirarea anului, au ademenit pe Prozorovski să scrie din nou lui Narîşkin, cerându-i să prelungească învoirea dată lui Ivanov, lucru ce i-a fost refuzat.

Toți boierii purtau atunci costumul oriental: anteriu, brâu de şal, şalvari (cari nu se vedeau sub anteriu), conteş şi giubea; în picioare meşti şi papuci, iar pe cap işlic. La baluri însă, unde nu jucau decât cei tineri, aceştia purtau ciubote de piele fină, roşie sau galbănă. Dacă acest port putea să şadă bine acelor bătrâni şi maturi, cadrând cu bărbile lor lungi, ni putem închipui că era departe de a avantaja pe cei tineri, poalele giubelelor fluturând în vânt când valsau, când învârteau o polcă sau băteau o mazurcă, astfeli că comparația cu uniformele strălucitoare ale ofițerilor ruşi, ce vrând-nevrând erau ademenite cucoanele s-o facă, nu putea decât să fie în dafavorul tinerilor pământeni şi ni dă cheia multor călcări de credință de cari cronica scandaloasă a acelei vremi povesteşte că unele din ele s-ar fi făcut vinovate.

Bunica deci, de la începutul căsătoriei sale, a avut pe cine să ospăteze şi să întreție la masă şi la adunări, unde să facă să strălucească frumusețea şi spiritul ei, mai cu samă cu cine să joace partide de cărți, lungi şi păgubitoare pentru punga hatmanului.

Ofițerii ruşi, găzduiți prin curțile boiereşti, erau primiți pe picior de prietenie, în curând chiar de familiaritate, în familiile pământene. Toți boierii erau departe de a fi rusofili, mai ales după un contact mai prelungit cu oştirea împărătească, dar teama de puterea împărăției era mare şi, apoi, erau creştini pravoslavnici. Prezența acelor ofițeri în

casele boiereşti a ajutat mai cu samă la încetarea recluziunii femeilor şi a înlesnit mult libertatea raporturilor din toate zilele între cele două sexe. Vizitele făcute de barbaţi femeilor în cursul zilei, mesele la cari luau parte şi boieri, şi cucoane, obiceiul de a primi musafiri sara, după masă, balurile, scrisorile dintre barbaţi şi femei pentru a face, a primi sau a refuza invitaţii, spre a se scuza pentru nevenirea la vrouna primită şi câte altele, toate contribuise la desfiinţarea barierelor adunate în Moldova, de atâtea secole, între barbaţi şi femei. Tot atunci s-a operat şi europenizarea desăvârşită a îmbrăcămintei femeieşti şi a traiului de toate zilele, astfeli că forma exterioară a vieţii a început să se schimbe cu totul, aducând însă din pacate cu dânsa şi o necontestabilă stricare a moravurilor nedespărţită de o atât de lungă ocupaţie a ţării de cătră o armată aparţinând unei ţări corupte şi însăşi semibarbare. Slăbirea legăturilor casniciei şi lăţirea patimii cărţilor n-au fost decât urmările fireşti şi inevitabile ale acelei nenorocite ocupaţiuni.

Când hatmanul s-a căsătorit pentru a doua oară, exista la Bohotin numai curtea cea veche, clădită în veacul precedent de băneasa Maria Roset, adică un şir de patru odăi dând pe un cerdac foarte strâmt, cele două de la mijloc fiind despărţite de cele de la extremităţi prin câte o săliţă. Ele există şi astăzi, au fereşti mici, cu gratii de fier şi uşi într-un canat. Ograda era încunjurată cu un zid de bolovani destul de înalt, având şi meterezuri, care, în faţă, trăieşte şi astăzi. De-a lungul zidiului se aflau şi se află încă acuma, dar sporite şi mărite, atenansele. Atunci, ca şi astăzi, bucătăria era aşazată lângă zid, astfeli că, pe orice vreme, bucatele înainte de a ajunge pe masa stăpânilor trebuiau să străbată curtea întreagă.

Când bunica a văzut această curte sărăcăcioasă şi tristă, fără de verdeaţă împrejurul ei, ea a declarat hatmanului că nu va sta o zi la Bohotin până ce nu-i va clădi o casă în care

să poată trăi aşa cum este deprinsă să trăiască şi va fi sădit o grădină pentru înveselirea priveliştii. Şi el, cu totul sub farmecul ei, a şi început clădirea curţii celei noua, cu două rânduri, având două odăi jos şi patru sus, la cari moşu-meu Mitică a mai adăugit mai târziu alte trei camere, tot sus, pământul pe care a fost ridicată clădirea înfăţoşând un suiş pronunţat, de la faţă spre dosul ei.

Totodată, s-a angajat un grădinar neamţ care a plănuit şi a sădit, în cuprinsul ogrăzii, în partea despre miazăzi, o mică, dar preafrumoasă grădină *à la française*, cuprinzând un frumos havuz cu ţâşnitoare. Această grădină a părut însă în curând prea mică bunicii. Când, după 1830, împrejurările au devenit mai liniştite, s-a dat jos partea zidiului despre apus, s-au pus bazele unei grădini engleze şi s-a clădit o florărie mare pentru adăpostirea număroşilor copaci de alămâi şi alte plante aduse de bunica din străinătate.

În curtea cea nouă şădeau bunicii şi musafirii aproape totdeauna nelipsiţi, în acea veche, copiii cu Leonte, didascalul grec, şi guvernanta fetelor. Doctorul Roth, profesorul german, fiind căsătorit, locuia într-o casă boierească afară din curte.

Musafirii erau totdeauna număroşi, atraşi mai ales de patima vânatului: bunicul era un trăgător fără păreche în toată ţara. Vâna şi cu ogarii, şi cu prepelicarul, şi cu copoii, făcea hăituieli la iepuri, la sitari şi la capre, căci Bohotinul avea trei mii de fălci de pădure într-o întinsoare, mărginindu-se cu alte multe mii de fălci, mai ales mănăstireşti, iar vânatul de tot soiul mişuna în codri, în câmpii, în luncile Jijiei şi ale Prutului, în stufăriile iazurilor. Şi bunicul a vânat până la sfârşitul vieţii.

Cetitorul se va întreba fără îndoială cum, în aşa de puţine încăperi, se putea primi un număr mai mare de musafiri. Însă bunicii noştri aveau despre comfort idei mult mai

simpliste decât noi. Era lucru stabilit ca boierii să fie adăpostiți mai mulți într-o odaie, ceea ce era înlesnit prin faptul că mobilarea odăilor era alcătuită aproape exclusiv din *aşternuturi*, adică din paturi de scânduri pe cari se aşazau saltele de lână acoperite cu macaturi de cit. La părete se puneau perine de paie, acoperite cu cit la feli, pe cari se razamau perine mai mici, îmbracate ca cele de la părete, dar umplute cu lână. O masă sau două, obişnuit de lemn de brad văpsit sau lustruit, acoperită cu covor de țară, şi câteva scaune complectau, la începutul veacului trecut, mobilierul unei odăi de musafiri din oricare curte din Moldova.

Paturile erau aşezate de-a lungul păreților celor din fața uşii şi mărginaşi cu aceasta, altă dată de jur împrejurul odăii, rămânând liberă numai lumina uşii. În acest chip, într-o odaie, să zicem de cinci metri pe fiecare latură, se puteau culca, pe paturi, de la şăse până la opt persoane, iar dacă se mai aşterneau saltele pe jos, ceea ce se făcea totdeauna în caz de gloată, mai încăpeau încă câteva. Şi pentru cucoane se proceda la feli. Odăile de culcare ale stăpânilor casei aveau pe atunci crivaturi, adică paturi de lemn indigen lustruit şi lucrat după modelul paturilor din străinătate de stoleri nemți, unguri sau poloni. Mobilele de lemn de peste mare, mahon şi altele, erau extrem de rare, ele se aduceau din străinătate numai cu mare greutate şi cu mare cheltuială. Bunica, cu prilejul călătoriei sale de nuntă la Viena, cumparase câteva bucăți pentru ietacul, salonul şi sofrageria din leşi. Cu prilejul bejeniei, între 1821 şi 1828, a mai cumparat puține mobile şi la Cernăuți; dar tata şi moşii mi-au spus totdeauna că, înainte de plecarea lor în Germania, la 1830, îşi aduc aminte de foarte puține mobile lucrate în străinatate, la leşi sau la Bohotin. Dar cu sistemul descris mai sus, spre a putea găzdui musafiri mulți, ajungea să dispui de bielşug de perine, de saltele, de

oghealuri şi de albituri de pat. Şi aceste erau, se vede, mai abondente decât albiturile de corp ale hatmanului, căci după o catagrafie ce o posed a lucrurilor din casă, făcută la 1807, constat că garderoba bunicului, cu toată bogăţia lui, era din cele mai răstrânse şi, amărunt tipic între altele: el nu poseda decât şăpte cămeşi! Una din ele o posed şi astăzi; ce rău îmi pare că nu mi-a ramas nici un anteriu, nici un conteş, nici o giubea, nici o păreche de meşti!

Toaleta de dimineaţă a boierilor musafiri era necomplicată. Mai întăi fiecare din ei aducea cu dânsul feciorul său particular; un boier, chiar un boierănaş mai cu dare de mână, s-ar fi privit ca desconsiderat dacă ar fi venit în casă străină fără de fecior. Dimineaţa veneau, rând pe rând, feciorii boierilor găzduiţi, urmaţi de câte un ţigan sau de câte o ţigancă a casei, care aducea o cofă cu apă, şi feciorul aducea un lighean de alamă galbănă şi un ibric de acelaş metal, cu gâtul îngust, iar de umărul lui era atârnat un prosop cât o prostire. Ligheanul se aşaza pe un scaun, ibricul se umplea cu apă din cofă, feciorul dădea în mâna boieriului o bucată rotundă de sopon turcesc mirosind a mosc, ce-i fusese încredinţată de cămărăşiţa curţii, şi boieriul venea ca să-i toarne feciorul apă, pe mâini, pe cari le spala, apoi îşi spala cu ele obrazul. Cei mai civilizaţi din ei mai scoteau dintr-o cutie o perie de dinţi şi un instrument alcătuit dintr-o fălioară, largă de mai puţin de un deget şi lungă cam de o şchioapă, de argint sau de balenă, cu mânere mici de aceeaş materie, cu care îşi rădea limba. Această toaletă ni se pare astăzi sumară, dar boierii de atunci nu se credeau deloc mai puţin curaţi decât ne credem noi astăzi.

Dată fiind prezenţa unor anumite ustensilii, de formă arhaică, însă cu totul caracteristică, de fiinţa cărora îmi aduc aminte în ietacurile şi în odăile de toaletă ale

cucoanelor din generația bunicii, am temei a crede că toaleta lor era simțitor mai complicată.

Se vede că generalii şi ofițerii superiori ruşi nu erau mai exigenți, în ceea ce privea comfortul, decât boierii moldoveni, căci am auzit adesa pe bunica povestind cum, după clădirea curții celei nouă de la Bohotin, a primit în vizită număroşi generali şi ofițeri superiori ruşi.

Marele lux de la țară consista atunci în cai, trăsuri şi mai ales în masă bogată şi, în această de pe urmă privință, precum am zis, Bohotinul ocupa locul de frunte în Moldova, în slugi multe, şi, la Bohotin, erau şi multe, şi bine stilate; în sfârşit, luxul mai consista în lăutari buni, şi taraful de la Bohotin era vestit.

Mulți din număroşii vechili şi vataji ai bunicului erau, de altmintrelea ca şi acei ai altor mari case boiereşti, oameni de neam bun, feciori de boiernaşi sau de răzăşi sau oameni boieriți, în urma stăruinții hatmanului, cu boierii mici: pitari, medelniceri, jitniceri, şatrari, chiar sardari şi bani etc. Din urmaşii lor s-au ridicat, unii prin mijloace cinstite, prin muncă încordată, cinste, destoinicie şi economie, la stări frumoase şi au jucat oareşcare rol politic în vremea domniilor regu-lamentare. Alții au ajuns şi ei la situații şi stări la feli prin mijloace necurate, prin furt, prin fraudă, prin înşălăciune şi slugărnicie. Din nepoții lor nu puțini ocupat-au, ocupă şi astăzi situații însamnate, ajungând chiar, unii, sfetnici ai tronului.

Nu trebuie să uit mulțimea clienților cari mişunau în curtea bunicului, ca şi în acele ale tuturor boierilor mari de atunci şi mai de apoi. O ocupație care absorbea o bună parte a timpului unui boier mare era primirea în fiecare zi şi ascultarea doleanțelor, a sfezilor şi a nevoilor *oamenilor de casă*, dictarea cătră gramatici a scrisorilor de intervenție în favorul lor, sfătuirile cu ei în cutare sau cutare interes al casei. Căci dacă boieriul cel mare trebuia să îngrijască de

interesele omului său de casă, acesta privea şi el ca o datorie *să sară în ajutorul stăpânului şi ocrotitorului său* de câte ori acesta putea să aibă nevoie de asemenea ajutor. Aceasta fie că era numai vorba de un sfat, fie că era trebuinţă de îndeplinirea unei misiuni cerând când deosebită isteţime de minte, când îndrăzneală mare şi desăvârşit dispreţ de moarte. Printre aceşti oameni de casă se găseau unii foarte subţiri la minte şi foarte de bun sfat, alţii erau barbaţi neînfricaţi, în stare să treacă prin apă şi prin foc. Dacă recunoştinţa şi credinţa cătră stăpân nu era apanajul tuturora, mulţi din ei au dat frumoase pilde de devotament şi chiar de jertfă în interesul casei de care se ţineau.

Acei boierănaşi în serviciul marilor boieri erau trataţi cu cinste şi, spre exemplu, când erau în vrâstă matură, copiii boierilor li ziceau, nu pe nume: Neculai, Gheorghe, Iancule, Costache, Marghioală, Ileană etc., ci *moşu* Neculai, *moşu* Gheorghe, *moşu* Iancule, *moşu* Costache, *mamă* Marghioală, *mamă* Ileană etc... Acelaş obicei mai exista şi în tot timpul copilăriei mele.

Şi, după toate câte le-am văzut în copilăria mea şi le-am auzit de la bătrâni din toate stările, de la ţigan până la logofăt mare, nu era nimica sămănând a fudulie, a *hauteur*, în raporturile dintre boierul cel mare şi omul lui de casă. Acesta era tratat cu o familiaritate binevoitoare, adesa chiar afectuoasă. Boieriul sau soţia lui erau, în majoritatea cazurilor, nuni de căsătorie ai protejatului sau naşi de botez ai vrounuia sau ai mai multora din copiii lui. Am cunoscut chiar cazuri în cari ocrotitorul era naş de botez al protejatului, nunul său de căsătorie şi naş de botez al mai multor din copiii lui. Se stabilea astfeli, între ocrotitor şi ocrotit, o rudenie spirituală, înfiinţând legături de o natură cu totul specială. Bineînţăles că nu am intenţiunea să susţin că nu se găseau şi boieri mari, de viţă veche, cu

apucături fudule de parvenit, cari ar sta bine şi unui puternic aparţinând păturilor noi de astăzi, dar aceste erau numai rari excepţii. Mulţi din ei însă erau barbaţi foarte accesibili măgulirii şi acei din oamenii lor de casă, cărora nimica nu li costa când era vorba să tragă vrun folos, întrebuinţau cu succes măgulirea pentru a intra mai adânc în favoarea stăpânului.

Am întrebat adesa pe bunica cum îşi petrecea vremea la Bohotin când copiii ei erau încă mici şi, din răspunsurile date de ea, mi-am făcut următoarea idee de viaţă ce se ducea atunci la ţară, în Moldova, într-o casă mare boierească.

Mai niciodată nu erau fără musafiri. Toată lumea se scula relativ de dimineaţă. Vânătorii, când era vreme de vânătoare, adică după ideile de atunci aproape în tot cursul anului, plecau în zori de ziuă, luându-şi cu dânşii un dejun copios.

Ceilalţi boieri se trezeau mai târziu, iar îndată ce făceau ochi, înainte de a se spala şi de a se îmbraca, se aşazau turceşte pe pat şi li se aduceau dulceţi şi apă, urmate îndată de cafe turcească. Apoi veneau ciubucele, aduse de ciubucciul curţii sau de feciorii lor particulari, aprinse gata, cu „căimac cât un stog de fân" pe deasupra bucăţii de iască aprinsă. Mulţi din ei preferau narghileaua, cu tigaia plină de tumbekiu aromatic, cumplit de tare, al cărui fum, după ce trecea prin apa din vasul de sub tigaie, era dus la gura fumătorului printr-un conduct flexibil alcătuit dintr-o spirală, lungă de 3-4 metri, de sârmă subţire, învălită în piele foarte subţire şi ea. Toaleta boierilor, care urma îndată după dulceţi, cafe şi ciubuc sau narghile, am descris-o mai sus.

Dejunul, zacusca cum i se zicea până pe la 1860, se lua pe la zece oare în sofragerie, iar după dejun se puneau la taifas, obişnuit cucoanele într-o odaie, boierii într-alta. Şi

unii, şi alţii se aşazau de preferinţă pe divanuri, mulţi din ei, mai cu samă cei mai în vrâstă, turceşte. Fiecare boier sau cucoană era nedespărţit de mătăniile sale ce necontenit, în chip aproape mecanic, le făcea să-i alunece printre degete, uneori vreme de ceasuri. Acele mătănii erau făcute din materiile cele mai diverse: lemn de odagaciu, chiparos, fildeş, sidef, chihlimbar, cornalină, abanos etc., adesa din două materii deosebite şi combinate, unele cu canaf, altele fără canaf, alcătuit din aceeaşi materie ca mătăniile, dar având boabe cu mult mai mici.

Boierii fumau ciubuc după ciubuc, un ciubucciu stând necontenit în odaia de alături pentru a aduce un ciubuc aprins îndată ce auzea bătând în palme, procedeu adoptat atunci la noi obşteşte pentru a chema slugile, pe care l-am mai apucat şi eu, clopotele în copilăria mea fiind, mai ales la ţară, o raritate. Fumau şi cucoanele, dar mai rar. Slujba de ciubucciu, având a ţine curate şi a umplea ciubucile într-o curte primind mulţi musafiri, era departe de a fi o sinecură şi, când numărul musafirilor erau deosebit de mare, ciubucciul casei mai era ajutat de băieţi ciubuccii şi de feciorii musafirilor.

Boierii discutau mai ales asupra politicii, dar erau departe de a fi excluse şi alte subiecte: gospodărie, afaceri, amintiri, vânătoare, povestiri de tot soiul şi cancanurile zilei. Erau în stare să rămâie ceasuri întregi în aceeaşi poziţie pe divan, în meşti, cu papucii aşazaţi pe jos dinaintea lor.

Cucoanele adoptase în timpul ocupaţiei de la 1806-1812 aproape toate costumul european, numai cele în vârstă şi alte puţine excepţiuni mai rămăsese credincioase anteriului, şalvarilor, caţaveicii şi giubelei din trecut. De la 1806 încoace aceste piese vechi de îmbrăcăminte încep a dispărea cu totul din foile de zestre cari nu mai vorbesc decât de *haine de modă*. După spusele bunicii, îşi procurau de pe atunci publicaţii de modă franceze sau vieneze. Ele

bineînțăles vorbeau despre toalete, copii, gospodărie, cancanuri, discutau intrigile galante în curs şi sfaramau fără milă zahar pe spinarea cunoscuților. Din când în când stăpâna casei bătea în palme pentru ca sofragiul să aducă dulceți şi apă sau cafele turceşti. (În odaia unde se țineau boierii, bătăile în palmă pentru aducere de cafe erau neasamanat mai dese.)

Câteodată se arata, la uşa salonului unde stăteau cucoanele, cămărăşița casei şi făcea sămn unei cucoane care se scula numaidecât şi dispărea cu dânsa spre camară, situată sub curtea cea veche şi care ocupa aproape jumătate din lungimea ei. Înaintea uşii cămării se găseau soba de fier pentru facerea dulceților şi materiile prime, mai speciale Bohotinului, pentru feliul de dulceți ce voia să-l facă, pregătite de mai înainte. Aceste materii, după cât îmi aduc aminte, erau nufărul, cireşile amare, nucile şi trandafirii. Pentru aceşti de pe urmă bunica a întrat mai pe urmă în mare concurență cu cucoana Săftica Paladi, întăia soție a lui Mihai Sturdza care, după cum însăşi mărturisea cucoana Frosinița, a învins-o cu trandafirii de pe moşia ei Jijia, de lângă Ieşi, unde, vreme de patruzeci şi mai bine de ani, mai toate cucoanele din capitala Moldovei îşi făceau *roduzaharul*, şerbetul şi apa de trandafir.

Ape feli de feli şi după cele mai minunate rețete țărigrădene se făceau şi la Bohotin; erau vestite în toată Moldova şi şpițerii din Ieşi s-au rugat de bunica să-i învețe a le face. În întinsa camară se găseau bunătăți pe cât de minunate, pe cât de deosebite şi în câtimi urieşe.

Limba de conversație era acea grecească care, în relativ scurtă vreme, a fost înlocuită cu acea franceză. Mai multe din cucoane vorbeau de pe atunci franțuzeşte în chip curgător, căci profesori şi guvernante franceze se găseau în țară încă înainte de începutul secolului trecut, goniți până aici de revoluția Franceză. Mulți din acei profesori erau sau

barbați de meserie, clerici şi laici, sau barbați de neam bun cu cultură, dar nu lipseau nici aventurierii cu numele de profesori, ce şi-l dăduse numai ei înşişi, iar în țara lor fusese coafori, actori, bucatari sau simpli cavaleri de industrie. Printre guvernante erau dame aparținând şi celei mai bune nobilimi franceze, pe cari o lipsă totală le silise să ceară mijloace de trai unei creşteri îngrijite şi unor cunoştinți deosebit de întinse şi de serioase pentru vremea de atunci.

Între două şi trei ceasuri după-amiază se întorceau de obicei vânătorii şi lumea se punea la masă. Aceasta era din cele mai variate şi din cele mai copioase. Bunul meu stăpânea moşiile Bohotinul cu Colțul Cornei şi Hilița la Fălciu, Căiuțul la Bacău, Tureatca, Mirenii, Dragoslovenii şi Hudeştii Mici la Dorohoi, Plopenii la Suceava, Mihalaşa, Horbova, Stodolna şi Frăsineştii în Basarabia, adică peste tot 14 moşii. Şi bunica ținea morțiş să aibă, la mesele ei, câte un feli de bucate sau câte un mezelic, sau macar un desert pentru fiecare moşie. Vedeți deci că o masă la Bohotin nu era lucru de glumă.

Bunicul avea în pivnițile lui vinațuri minunate, căci poseda vii în podgoriile cele mai vestite din țară: la Panciu, la Odobeşti, la Cruce, la Spărieți şi la Copou; chiar via de la Marmora, pe Bohotin, dădea un vin al cărui buchet era minunat. Dar boierii din vremea de care vorbesc făceau prea puțin caz de vin, nu puțini din ei beau de obicei la masă numai apă, ceilalți numai câte un păhăruț de vin, mult două. Iar cucoanele nu beau vin aproape deloc. Pe lângă multele răutăți ce ni le-a adus regimul fanariot, el a făcut ca boierii moldoveni, buni bețivi înainte de începutul veacului al optsprezecelea, să ieie în privința băuturii minunatele obiceiuri de sobrietate ale țărigrădenilor.

Bineînțăles că, în alcătuirea acelor mese date de bunica, atât la leşi, cât şi la Bohotin, îşi dădeau întâlnire toate bucătăriile din lume (afară de acea nemțască, pentru care ea

avea un dispreț desăvârşit). În cinste erau, afară de feliurile obişnuite în țară şi de multe excursiuni în bucătăria franceză, bucatele greceşti şi turceşti: nenumărate feliuri cu untdelemn, cataifurile, baclavalele şi caplamalele, cari mai trăiesc şi astăzi, precum şi altele, din nenorocire defuncte, de care îmi aduc aminte cu jând: kuşkebak, tingirikebak, kafasaki, friptură tocată la frigare şi alte multe feliuri gustoase dacă nu tocmai uşoare de mistuit, ale căror nume chiar l-am uitat. De altmintrelea, Bohotinul era în condițiuni gastronomice cu totul excepționale, înlesnind mult ținerea unei mese bogate, căci vânatul de toate soiurile, de la căprioară până la prepeliță, mişuna în păduri, în câmpii şi stufării, iar Prutul da cigă, viză, crap şi mihals în abondență.

La masă serveau cel puțin trei feciori şi, dacă numărul musafirilor era mare, serveau mai mulți. Erau doară destui băieți de țigani bine dresați de sofragiul moldovan cari, vârâți în haine curate, ținute înadins spre acest sfârşit, slujeau cu mare îndămânare. Vara, când muştile erau supărătoare, doi până la patru asemenea băieți, curat îmbracați, aparau pe meseni de muşte cu un feli de apărători speciale făcute din pene de păun.

După masă, după ce ligheanul şi ibricul, de astă-dată de argint, trecuse pe la toți mesenii de-a rândul, după ce se luase cafeaua şi vutca (*liqueur*-ul foarte gustos, dar foarte slab), cucoanele, de câte ori era vreme frumoasă, ieşeau la primblare în mai multe trăsuri, puțini din boieri le însoțeau. La întoarcere, mergeau să steie în grădină, unde rămâneau până la căderea nopții şi unde le întovărăşeau şi boierii.

Îndată ce înnopta, se întindeau mesele de cărți, la cari se aşazau şi boieri, şi cucoane, iar acei cari nu jucau cărți se puneau din nou la taifas. Bunicul lua arareori parte la vro *préférence*, bunica nu se da în lături nici de la *stos*, nici de la *ghiordum*.

Pe la zece sara se servea cina, nu cu mult mai puțin copioasă decât masa, apoi unii mergeau să se culce, alții stăteau de vorbă până târziu sau urmau să joace cărți.

Partea slabă a acestei ospătări era cu bună samă luminatul, dar nicăiure nu era mai bun. Lămpi de oloi nu se vedeau încă decât foarte rar, lumânările de său alcătuiesc aproape unicul mijloc de luminat, atât la țară, cât şi în oraş. Acele lumânări de său, făcute în fiecare casă, pe lângă că dădeau o lumină din cele mai păcătoase, aveau un miros cât se poate de neplăcut, apoi trebuia să ai necontenit grijă să tai, cu un feli de foarfeci numit mucări, mucul carbonizat. Lumânările de stearină erau încă departe de a fi fost inventate, iar cele de ceară erau prea scumpe, dădeau şi ele o lumină destul de slabă şi rămâneau rezervate aproape exclusiv pentru ceremoniile religioase cari absorbeau cantități enorme. Bunica, pe masa ei de toaletă, de altmintrelea foarte elegantă, cu accesorii numai de baga şi de argint, nu ardea decât lumânări de său, însă în sfeşnice de argint. Mai mulți bătrâni, aducându-şi aminte de viața de înainte de Regulamentul Organic, mi-au povestit de balurile de la curtea lui Ioniță Sturdza, la cari se ardea, în candelabre, tot lumânări de său.

Am zis că, în taifasurile lor, boierii discutau politică. Această politică, în timpul ocupațiunii ruseşti de la 1806-1812, nu mai era, ca de obicei, redusă la discutarea chestiunilor interne şi a celor izvorând din legăturile de vasalitate cu Turcia: intrigi pentru înlocuirea sau menținerea domnului în scaun sau sfaturi pentru a încerca să ferească țara de vrun jaf nou al turcilor. Revoluția franceză şi epopeea napoleoniană stârnise şi la noi interesul obştesc. Voi arata mai departe cum o parte nu mică din boieri se hotărâse să se îndrepte către Napoleon pentru a-i închina țara spre a-l ademeni s-o scape de ruşi, cari din zi în zi se făceau mai asupritori şi mai jacaşi. Dar, din

nenorocire, lumea la noi era redusă la noutățile ce le capata de la armata de ocupație şi ni putem închipui cât de adevărate puteau să fie asemene veşti, când aveau să aducă la cunoştința țării ocupate noutăți ca aceea a bătăliei de la Jena sau a acelei de la Friedland.

Corespondența regulată cu străinătatea nu exista înainte de începutul veacului. De la a doua domnie a lui Moruz s-a înființat *poşta austriacă*[13], menită a deservi trebuințile Aghenției (consulatului) de la Ieşi. Guvernul Moldovei asigurase transportul corespondenței, de care se folosea şi el, prin *țimiraşi*, iar cheltuiala privea Aghenția. Prin acel canal pătrundeau în Ieşi şi câteva ziare germane, primite de funcționarii consulatului şi de unii supuşi austriaci stabiliți în capitala Moldovei: medici, spițeri şi negustori mai de samă. Aceştia comunicau boierilor veştile aduse de acele ziare, aşteptate totdeauna cu cel mai viu interes. Spițerul bunicăi, al cărui nume l-am uitat, era acel care, îndată ce-şi cetise pachetul de ziare, venea să-i facă un rezumat al evenimentelor petrecute în Europa. Mare fost-a jalea ei şi a multor boieri şi cucoane când, în urma stării de război care a domnit, de altmintrelea puțină vreme, în 1812-1813, între Rusia şi Austria, aliata silită a lui Napoleon în nebuna expediție în Rusia, consulatul austriac din Ieşi n-a funcționat câteva luni şi prin urmare n-a umblat nici poşta.

Tot bunica mi-a spus, de repețite ori, că, afară de prea puțini boieri rusofili, ca spre exemplu Roznovanu, boierimea aproape întreagă făcea urări pentru Napoleon, dar în ascuns, căci frica de ruşi era mare.

---

[13] Serviciile de poştă erau, în țările române, monopolul domnului, dar reprezentanțele diplomatice suedeze, ruseşti şi austriece au dobândit dreptul de a-şi organiza servicii proprii (*n. red*).

Tata şi moşii mei, precum şi oamenii vechi ai curţii bunicului, mi-au povestit cum, când pleca curtea de la Ieşi la Bohotin sau de la Bohotin la Ieşi, pornea din ogradă o tabără întreagă de trăsuri, de braşovence şi de harabale. În trăsuri erau hatmanul, hătmăneasa, copiii, profesorii, guvernanta, dadacele şi fetele de serviciu ale bunicăi, precum şi mai adesa cămărăşiţa. În braşovence se aşazau celelalte slugi de sus, apoi spălătoriţele, fetele din casă, băieţii de la bufet şi câţiva rândaşi indispensabili din cauza specialităţilor lor. În harabale se încarca calabalâcul, adică bagajele personale ale călătorilor şi mulţime de unelte privite ca indispensabile, cari se posedau într-un singur tacâm, cum erau soba portativă de fier şi tingirile speciale pentru facerea dulceţilor. Bucatarii şi rândaşii la bucătărie, cu uneltele ei, plecau totdeauna cu un ceas sau două înainte spre a se opri în păduricea de la Mocra, pe moşia Costulenii a Mitropoliei, adică cam la jumătate din cale, pentru a aprinde focul şi a pregăti bucatele hotărâte din ajun, afară de friptură care, făcându-se totdeauna la frigare, de către un bucatar special, nu se punea la foc decât în clipa sosirii boierilor. Stăpânii, dându-se jos, se aşazau pe saltelele şi perinele puse de slugi pe nişte covoare întinse pe iarbă, la umbră. Pentru ca aşteptarea să nu pară lungă boierilor, taraful de lăutari al curţii, care totdeauna urma tabăra într-o căruţă specială, executa ariile favorite ale stăpânilor, urmând să cânte, din instrumente (scripce şi cobze) şi din gură, în tot cursul mesei. Iar după ce boierii îşi isprăveau masa, după ce ligheanul, ibricul, prosopul şi bucata de sopon turcesc trecuse, rând pe rând, pe la toţi mesenii, după ce se servise cafeaua şi hatmanul îşi luase din mâna ciubucciului ciubucul aprins, de sub căimacul căruia ieşea un nour de fum, începeau să mănânce şi slugile, bineînţăles formând cel puţin trei grupuri: cele boierite, cele de sus, neboierite, şi cele de jos.

Observ că taraful de lăutari urma pe hatman în toate călătoriile lui, ceea ce era de altmintrelea obiceiul tuturor boierilor, nu numai de mâna întâia, dar chiar şi de mâna a doua, al boierilor burlaci, ca şi al celor căsătoriţi. Cunoscut este doară faptul că boierii noştri dădeau şi ei serenade obiectelor dragostei lor, dar totdeauna executanţii muzicii erau lăutari ai boieriului, sau alţii, împrumutaţi sau tocmiţi într-adins. N-am auzit ca un boier să fi luat el vrodată scripca în mână sau să se fi încercat să moaie inima iubitei prin accentele glasului său. Suspinurile jucau un rol foarte însamnat în aceste „cântece de inimă albastră", dar totdeauna ieşeau din piepturile arămii ale ţiganilor. Când boieriului i se părea că un suspin ar da mai multă putere cântecului zis de lăutar, el şoptea acestuia: „Oftează, cioară!", iar dacă i se părea că suspinul nu este destul de adânc, poroncea, cu glas tot supus, dar mai aspru: „Oftează mai tare, cioară!"

Acel lux cumplit în slugi şi în mese costa pe boier foarte puţin. Slugile cele multe erau doară ţigani robi, cărora nu li se plătea nici o sâmbrie şi cari, afară de prea puţini, erau îmbracaţi foarte sumar, cu haine confecţionate de alţi robi cari, de mici, învaţase croitoria. Un număr relativ foarte răstrâns de *slugi de sus*: vatav de ogradă, sofragiu, camardiner, cămărăşiţă, dadacă la copii, erau adesa, în casele mai mari, moldoveni şi chiar uneori moldoveni boieriţi, dar plătiţi cu nişte salarii ce, nouă, astăzi, ni se par derizorii, valora banului fiind atunci, din pricina rarităţii sale, foarte mare, apoi mulţi din sofragii, camardineri, dadaci slujeau numai în nădejdea că vor ajunge, mai târziu, barbaţii la situaţia de vatav de ogradă, iar femeile la aceea de cămărăşiţă, aceste fiind privite ca cele mai cinsteşe, cea dintâi trăgând mai totdeauna după ea boierimea şi dând prilej de mai mare favoare şi, prin urmare, de mai mare folos de la dărnicia stăpânilor.

Iaca câteva din lefile ce le primeau pe lună slugile moldoveneşti libere în timpul bejeniei (1821-1828): un sofragiu 25 lei (16 franci), un fecior tot atâta, o dadacă 30 lei (20 franci), o mancă (doică) 30 lei (20 franci), fetele cari slujeau pe bunica 25 lei (16 franci), o cameristă peste ele (un feli de *camarera mayor*) 30 lei (20 franci), o cămărăşiță 30 lei (20 franci), un întăi vezeteu 25 lei (16 franci), un al doilea vezeteu 20 lei (13-14 franci), bineînțăles franci în aur.

Productele alimentare erau puțin căutate, exportul celor mai principale fiind permis numai pentru Ţarigrad, spre a îndestula trebuințele „hrănitorului Devlet", iar producerea lor fără cheltuială fiind asigurată prin clacă şi prin dijmă de o parte, de alta prin nenumăratele turme de vite crescute de boieri şi de ţarani pe întinsele câmpii nerupte încă de plug pe atunci. Nu se scotea deci pentru acea mulțime de robi nici un ban din pungă. Alimentele se vindeau pe preț de nimica. Bunica şi alți bătrâni mi-au povestit cum țin minte de vremuri în cari carnea de vacă se vindea cu o para oca, adică trei şi trei sferturi de bani (centime) pentru un kilogram şi un sfert!

Bunicul administra însuşi moşia Bohotinului, cuprinzând şăse mii de fălci de câmp şi trei mii de fălci de pădure. Dacă pe această urieşă întindere creştea turme destul de mari de vite, în schimb însă, cu toate brațele număroase de cari dispunea, nu făcea decât prea puțină agricultură. Moşu-meu Lascar îşi aducea foarte bine aminte să-l fi auzit enunțând, ca un *pium desiderium*, pe la 1830: „Dacă m-ar învrednici Dumnezeu şi Maica Precurată să pun în anul ista o sută de fălci de grâu!" În anii de la începutul veacului de față se samana pe întinderea vechiului Bohotin cam de douăzeci de ori întinderea enunțată de hatman la 1830 ca un *pium desiderium*! Dar grâul, păpuşoii şi malaiul produşi chiar atunci de sămănăturile hatmanului şi de dijma dată de locuitori, împreună cu fruptul şi prăsila cirezilor şi a

turmelor sale ar fi ajuns pentru hrana îmbielşugată a unei case chiar de douăzeci de ori mai grea decât a lui.

Celelalte moşii erau căutate prin vechili, mai toţi boierănaşi sau mazili, cei mulţi din ei oameni vechi în casă şi de desăvârşită credinţă.

Pretutindeni se făcea agricultură prea puţină, pe multe moşii chiar se încasa claca în bani. Totuş suma totală a veniturilor acelor moşii alcătuia, mai ales pentru vremea de atunci, un total cât se poate de respectabil. Apoi nu trebuie scapat din vedere că acei bani erau întrebuinţaţi aproape exclusiv numai pentru cheltuieli de lux.

Bunicul poseda peste cinci sute de suflete de ţigani, parte *vatraşi*, parte *şatraşi*. Cei dintăi trăiau în bordeie şi case mici, la marginea de la vale a satului Bohotin, şi erau mai cu samă întrebuinţaţi pentru toate serviciile curţii ca: feciori mai de rând, lăutari, bucatari de tot soiul, pitari, plăcintari, vezetei, surugii, grădinari, fete în casă, băieţi la bufet, rândaşi la curte, la grajdi, la pitărie. Alţii erau întrebuinţaţi la feli de feli de meserii: fierari, potcovari, lăcătuşi, lemnari, stoleri, rotari, mindirigii, plapomari, sfeidecari, ciubotari, croitori (pentru slugi), pietrari, zidari, varari, cărămidari şi câte altele.

Astfeli că o lucrare ca, spre exemplu, clădirea curţii celei nouă nu costa pe hatman decât o sumă minimă care-i ieşea din pungă, deoarece avea pietrari, zidari, cărămidari, salahori, lemnari şi fierari din bielşug, cari nu-l costau nici macar un ban, varul îl scotea din gropile lui de pe moşie, iar lemnul din pădurile dintre Bazga şi Cozia.

Restul vatraşilor se întrebuinţa la diverse slujbe ale moşiei, la tamazlâcuri, turme şi herghelii, numai prin excepţiune la munca câmpului.

Slugile curţii erau bine îmbracate şi bine hrănite, restul vatraşilor era îmbracat destul de sumar şi primea o hrană care nu s-ar putea numi decât frugală.

Vatraşii meseriaşi însă, fiind învoiți să lucreze, când nu aveau de lucru pentru stăpân, pentru socoteala lor, o duceau mai bine.

Femeile vatraşilor neîntrebuințate în slujba curții erau puse la țesutul inului şi a cânepei din fuioarele ce țaranii de pe deosebitele moşii ale hatmanului erau datori să i le deie din recolta acelor plânte.

Şatraşii, simțitor mai număroşi decât vatraşii, erau mult mai fericiți. Împărțiți în caldarari, ursari, fierari şi lingurari, erau învoiți, în schimbul unei plăți anuale, să cutreiere țara spre a-şi agonisi viața după cum erau deprinşi din moşi şi strămoşi. Erau însă datori să se înființeze în fiecare toamnă la Bohotin, cu câteva zile înainte de Sfântul Dumitru, pentru plata dării, al cărei nume l-am uitat, numarare şi împărechierea flăcăilor cu fetele. Căci țiganul nu trebuia nici el să rămâie stărp, era doară, ca orice vită, dator să deie stăpânului prăsilă dintr-însul. Tot atunci se alegeau şi se confirmau bulubaşii cetelor şi se rânduia, de cătră stăpân, peste toate cetele, un baş-bulubaşă.

Cu prilejul acestor două de pe urmă operații se iveau uneori certe şi nemulțămiri mari între țigani şi din partea țiganilor. Uneori se luau la sfadă pentru alegerea bulubaşei cetei şi la bătaie între dânşii, spărgându-şi capetele cu ciomege, pari sau bolovani sau se înjunghiau cu cuțitele, de era silit vechilul să intervie şi să-i liniştească vârându-se în mijlocul lor cu harapnicul în mână. Câteodată curtea nu voia să aprobe alegerea cutărui bulubaşă împotriva căruia avea temeiuri de bănuială, îndreptățită sau nu, pretinzându-se că el cedase altei cete sau altui stăpân, cutare fată sau cutare flăcău, bineînțăles în schimbul unei sumi băneşti de care se împărtăşise toată ceata şi pretinzând că flăcăul sau fata în chestiune murise de boală, înfățosind chiar mărturii minciunoase, capatate cu bani, sau alte fapte de asemenea natură. Altă dată țiganii erau

nemulțămiți cu rânduirea baş-bulubaşei alese de curte, pretinzând că este aspru sau jacaş. Aşa mi-a istorisit bătrânul Anton Scheletti, un mare credincios al hatmanului, că într-un an, nu-şi aducea aminte în care, în neființa hatmanului, țiganii s-au răsculat împotriva baş-bulubaşei reîntărite din ordinul stăpânului, neputându-l suferi, pe drept sau pe nedrept. Au declarat în gura mare că nu-l primesc, iar vechilul văzându-i că s-îndreaptă spre curte, unde se afla bunica cu copiii, a pus să închidă porțile şi a postat pe zid, pe la metereze, puşcaşi cu poroncă să tragă în țigani dacă vor cuteza să încerce a intra cu de-a sila în ogradă. Țiganii s-au strâns buluc la poartă, dar n-au îndrăznit să încerce a intra cu sila, mărginindu-se a striga: „Nu primim pă hăst bulubaşă! Nu ne supunem! Să vie chiar coconu Readucanu bătrinu, cu barba ha lunga şi lata, şi tot nu ne supunem!” Hatmanul, vestit de un fecior boieresc înadins trimes de Scheletti, a şi sosit a doua zi, dar venirea lui numai spre bucuria țiganilor n-a fost. Satele, strânse înainte de sosirea stăpânului, au încunjurat tabăra şatraşilor, apoi s-a procedat după obiceiul țării şi mulți şatraşi n-au mai putut dormi, o bucată bună de vreme, decât pe brânci.

Capitolul IV
Un boier mare şi o casă boierească de la începutul veacului trecut
(*sfârşit*)

Nu ştiu ca, în timpul lui Scarlat Calimah, bunicul să mai fi ocupat vro slujbă deşi, după cele auzite de la bunica, trăia bine cu domnul şi relațiunile cu curtea domnească erau frecvente. Mult vorbea bunica de un baron Kraichel, fost ofițer englez, deşi neamț de naştere, preceptorul lui beizadea

Alexandru Calimah, fiul domnului. Spunea de acel Kraichel că: *c'ent était un homme fort instruit et fort agréable. Il en passait des heures chez nous en racontant sur la révolution française et sur Napoléon. Et sur toute chose il en était versé et un homme très comme il faut et très bien elevé. Nous l'aimions beaucoup! Et il en était très propre, pas comme le père Daniel qui en sentait si mauvais* (Era un barbat foarte învățat şi plăcut. Petrecea la noi ceasuri întregi şi ni povestea despre revoluția franceză şi despre Napoleon şi despre toate avea cunoştință bună şi era un barbat foarte cumsecade şi prea bine-crescut. Îl iubeam foarte mult cu toții. Şi era foarte curat, nu ca părintele Daniel, care mirosea atât de rău). Mult mai târziu, după publicarea celui de al zecelea volum al documentelor zise Hurmuzaki[14], înțăles-am că acel Kraichel al bunicii era baronul de Kreuchely-Schwertberg, consulul prusian de la Bucureşti, de la care aveam atât de minunate rapoarte asupra epocii dintre 1819 şi aceea a stabilirii domniilor regulamentare. El, într-adevăr, a fost şi ofițer englez într-un regiment de cavalerie recrutat în Germania, preceptor al lui beizade Alexandru Calimah şi consul prusian la Ieşi înainte de a fi strămutat la Bucureşti în calitate de consul general.

Din vremea lui Calimah mai auzit-am pe bunica povestind despre răscoala de la 1819 a ieşenilor, din pricina măsurilor luate împotriva lățirii ciumii. Epidemia nu era violentă şi micul număr al cazurilor făcea ca poporul să nu creadă în existența ei. Se numise o comisiune în capul căreia era Iordache Roznovanu, iar acea comisiune ordonase – pentru

---

[14] *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, colecție alcătuită din materialul istoric provenind din arhive occidentale şi de la Constantinopol, publicată şi continuată sub îngrijirea unor însemnați istorici din Academia Română (*n. red.*).

prevenirea întinderii epidemiei – luarea unor măsuri a căror executare avea să fie priveghetă de poliție. Dacă şi astăzi, la noi, orice măsură priveghetă de poliție dă loc, din cauza deplorabilului personal ce o compune, la feli de feli de abuzuri, ni putem închipui jafurile şi brutalitățile ce agenții regiei le comiteau atunci la asemene prilejuri. Cei mai nemulțămiți cu aceste măsuri au fost supuşii străini: austriaci, prusieni şi ruşi. Ei au aţâţat poporul la opunere, mai ales sub cuvânt că în țară nu există nici o ciumă şi sgomotul despre ivirea molimii este numai o născocire a agiei, înțăleasă cu doftorii spre a jăfui lumea. Norodul s-a strâns în Ulița Mare, între mitropolie şi curtea domnească. Mitropolitul Veniamin a ieşit pe uliță şi a vorbit poporului, de care era foarte iubit şi respectat, însă de astă dată fără a izbuti să-l liniştească. Atunci s-a hotărât însuş domnul să iasă din curte pentru a vorbi mulțimii, dar față de atitudinea ei amerințătoare s-a dat iar înapoi spre curte. Poporul s-a luat după dânsul şi era cât pe ce s-ajungă la poarta curții odată cu el. Ceea ce văzând căpeteniile arnăuților aşazați pe zid şi dinaintea zidului au pus să tragă în mulțime, ucigând şi rănind un număr de oameni. Poporul s-a oprit, vodă a putut apuca să intre în curte şi arnăuții au izbutit să închidă porțile. După o bucată de vreme, mulțimea s-a împrăştiet, dar mitropolitul a ramas pe loc. Bunul meu, care auzind că „este dandana mare”, încălecase şi venea să-şi deie samă de ceea ce se petrece, a găsit pe chiriarhul țării şăzând pe taraba unui jidov, bocindu-se că n-a fost în stare să liniştească poporul şi denunțându-se în gura mare pe sine însuşi pentru că, din cauza nepriceperii sale, s-a varsat sânge nevinovat. Cu mare nevoie, bunicul şi alții au izbutit să-l ieie de pe acea tarabă şi să-l ducă peste drum, în casa logofătului Grigore Ghyka. Bunica nu putea suferi pe preuți şi avea despre ei cea mai proastă părere, dar de mitropolitul Veniamin vorbea cu mare respect, zicând că era singurul

preut în înțălesul adevărat al cuvântului ce-l cunoscuse în viața ei, dar adăugea: *Quel dommage qu'il en était peureux, qu'il en craignait pour sa personne!* (Ce pacat că era fricos, că avea grijă mare pentru siguranța persoanei
sale!) Şi, după cât am putut constata mai pe urmă şi din scrieri, şi din spusa altor contimporani, judecata bunicăi era de astă-dată dreaptă.

Încă nu se liniştise bine emoția stârnită de întâmplările povestite mai sus, când sosi vestea mazilirii lui Calimah şi înlocuirea lui prin Mihai Suțu, un barbat care, din pricina moravurilor lui infame, era disconsiderat de toată lumea din țară şi de la Țarigrad. Unul din caimacamii rânduiți de el pentru ocârmuirea Moldovei până la venirea domnului în țară a fost Dumitrache Manu, părintele bunicăi. Acesta, cu concursul fiicei sale, a stat mult pe capul hatmanului ca să primească o slujbă în divan, cerere la care el s-a opus cu hotărâre. La urmă, a consimțit însă să fie însărcinat cu conducerea măsurilor luate pentru combaterea ciumii, dezvoltând în executarea lor o energie care i-a atras mulțămirile străinilor aflători în Ieşi. Dar era exasperat de lipsa de chibzuință şi de bărbăție a divaniştilor. Bunica, care avea un dispreț nemărginit pentru barbații fricoşi, povestea cu mult haz indignarea de care fusese cuprins hatmanul când, întorcându-se într-o sară de la Bohotin, auzise cum mai toți divaniştii o rupsese la fugă de la curte fiindcă se *burzuluise* vreo 20-30 de arnăuți. Pricina *burzuluirii* era zdravăna bataie şi trimiterea la ocnă a unui arnăut care, cu prilejul unei coliziuni între el şi trăsura lui Beldiman, ispravnicul ținutului Ieşi, trăsese de trei ori cu pistolul în ispravnic şi în vezeteu, fără a-i nimeri, dar fusese prins şi legat de „panțirii" ce Beldiman îi avea cu el. În fuga lor, unii din divanişti îşi uitase papucii la curte şi, pentru a se duce acasă, încălecase numai în meşti, iar pe arnăuți îi liniştise mai pe urmă cu bani. La venirea domnului, bunul meu a

fost îmbracat cu un caftan de onoare pentru activitatea dezvoltată în combaterea ciumii, dar a încetat să se mai ocupe cu măsurile pentru combaterea acestei boli, ajunsă pe urmă aproape endemică şi neluând sfârşit decât la 1825, însă numărul victimelor rămăsese relativ mic.

Domnia lui Calimah a fost de altmintrelea epoca de mare strălucire a bunicăi, de care vorbea totdeauna cu deosebită plăcere: îşi făcuse o situaţie aproape unică în Ieşi, prietenia ei era căutată de toţi şi de toate, iar marea avere a hatmanului îi permitea să desfăşure un lux deosebit.

Soţul ei era foarte ocupat cu procesul ce fusese silit să-i intenteze lui Ion Balş, fratele întăii sale soţii. Dăduse acestuia iscălitura pentru 13 000 de galbeni; Balş, neplătind sinetul la termen, creditorii au apucat pe hatman care i-a dezinteresat, dar a cerut lui Balş restituirea sumei. După mai multe amânări, Balş a refuzat să plătească şi hatmanul s-a văzut silit să-i intenteze proces dinaintea instanţelor ruseşti, căci Balş, care stăpânea peste 200 000 de desiatine în Basarabia, devenise supus rus. Totuşi, mersul judecăţii se arăta foarte favorabil pentru boieriul moldovan.

Eteria a fost pentru hatman şi hătmănească, ca şi pentru toată boierimea Moldovei, o lovitură de trăsnet într-un ceri senin. Dacă Mihai Suţu şi grecii dimprejuru-i erau, fără doar şi poate, în curent cu lovitura ce o pregătea Ipsilant, este mai presus de orice îndoială că boierii moldoveni nu aveau nici o ştiinţă despre pregătirea acelei aventuri. Când eteriştii au intrat în Ieşi, boierii noştri, uluiţi, au crezut că ceea ce spunea Ipsilant este adevărat şi că el, adiutant al împăratului Alexandru, lucrează pentru socoteala ruşilor. De acolo primirea relativ bună de care au avut parte eteriştii la intrarea în capitala Moldovei.

Se ştie cum au necinstit acea intrare prin măcelărirea mişelească şi salbatecă şi pradarea turcilor, negustori şi alţii, aşezaţi în Ieşi. Aceste orori n-au împiedicat ca

mitropolitul Moldovei, în urma unei cereri destul de imperative a lui Ipsilant, să celebreze la mitropolie un serviciu pentru binecuvântarea armelor grecilor şi izbânda lor, încingând apoi, cu mânile lui, pe şeful eterişţilor cu sabia.

Dezaprobarea întreprinderii trimasă de ţar, prin înadins curier, de la Laybach, în urma viei nemulţămiri manifestate de împaratul Francisc al Austriei, ştergerea lui Ipsilant din rândul adiutanţilor împărăteşti şi ordinul dat consulului rusesc, Pini, să părăsască leşul şi să treacă peste Prut, a aratat boierilor în chip clar că, dacă aventura lui Ipsilant fusese vrodată văzută de Rusia cu ochi buni şi chiar încurajată de familia imperială, lucrurile se schimbase în urmă. Boierii erau destul de înţălepţi pentru a conchide că, fără de ajutorul armat al Rusiei, expediţia lui Ipsilant nu avea nici cei mai mici sorţi de izbândă, chiar dacă s-ar răscula toţi grecii din împărăţia otomană. Cea mai elementară prudenţă li impunea deci să se scuture de orice prepus că dau eterişţilor un ajutor cât de mic sau chiar să lese a presupune că hrănesc simpatii pentru ei. Înfrângerea grecilor era un lucru mai presus de orice îndoială, ca şi venirea turcilor în Moldova, în urmărirea lor, şi atunci aţine-te la jafuri! Ţara fiind lipsită de orice aparare, fără oaste, cei mai mulţi boieri afemeiaţi prin mai bine de un veac de regim fanariot, poporul făcut prin toate chipurile să piardă obiceiul armelor, n-au văzut alt mijloc de scapare decât fuga. O parte dintr-înşii, cei mai legaţi de consulul rusesc, au trecut Prutul odată cu acesta sau îndată după dânsul, alţii s-au oploşit dincolo de graniţa Bucovinei, la Suceava şi la Cernăuţi.

Bunul meu simpatii greceşti nu avea şi bunica uitase cu desăvârşire obârşia ei grecească pentru a se identifica cu desăvârşire cu interesele ţării unde trăia acuma de atâta vreme şi în care se bucura de o situaţie atât de frumoasă.

Dar, dacă intrau turcii în țară, nimene nu mai putea fi sigur de viață, de cinstea nevestei şi a copiilor, de avere. S-a bejenit deci şi bunicul „peste Cordun”, cum se zicea atunci, adică în Bucovina. A trimes pe bunica cu copiii la Suceava, iar el a ramas la una din moşiile sale din sus, nu mai țin minte la care, spre a vedea cum se întorc lucrurile, rămânând însă în contact cu Ieşul.

În april, cneazul Gheorghe Cantacuzino-Deleanu, care îşi dădea titlul de general, în urma unei sfezi avute cu Ipsilant „de la țiitoarele lor”, cum zice Beldiman, a părăsit grosul forțelor lui Ipsilant care se afla la Târgoviştea, spre a veni în Moldova şi a-şi aşaza tabăra la Copou, la Ieşi. Se vede că sau detaşamente din trupa lui Cantacuzino, sau eterişti din cetele lui Pendedeca şi ale lui Spiro au înaintat spre Bucovina şi că bunul meu, care strânsese o ceată de „oameni voinici”, li-a ieşit înainte la un pod al Siretiului ce voiau să-l treacă grecii, le-a dat piept şi i-a silit să se retragă.

În zadar cautat-am vro mențiune despre această luptă, care de altmintrelea n-a putut să fie decât o neînsamnată harță, în toate cărțile şi hârtiile privitoare la Eterie şi la bejenie:
n-am găsit despre dânsa nici o ştire, macar cât de mică. Faptul mi-a fost povestit pentru întâia oară de Dumitrache Sdrobici, un boierănaş de la Răcătău, din ținutul Bacăului, om de casă al Sturdzeştilor de la Miclăuşăni şi de la Şcheia, pe când eram băiet de treisprezece ani. În ochii lui acea harță luase proporțiile unei mari bătălii. Mi-a povestit-o cel puțin de douăzeci de ori de atunci şi totdeauna în aceiaşi termeni. Luase însuş parte la lupta în chestiune şi-mi descria, în chipul cel mai amărunțit, până şi hainele ce le purta în acea zi bunicul: pălărie de pâslă neagră, tatarcă de şaiac cafeniu, anteriu verde cu dungi mai închise, şalvari albaştri şi ciubote de iuft negru. Spusele lui Sdrobici mi-au

fost confirmate de tata, de moşii mei şi de oameni vechi ai casei, cari trăise acele vremuri şi mai erau încă în viaţă în a şăptea şi a opta decadă a veacului trecut. Ei reduceau de altmintrelea întâmplarea la adevăratele ei proporţii: o harţă în care căzuse de fiecare parte câţiva morţi şi răniţi. Dar tata adăugia că hatmanul îl lăuda pe Sdrobici ca fiind „un băiet foarte de ispravă şi foarte viteaz”.

Tata şi moşii mei îşi aduceau foarte bine aminte de bejenie şi de nesfârşita tabără de carete, caleşte, trăsuri de tot feliul pe arcuri, braşovence, căruţe, harabale şi cară cari acoperia drumul între Ieşi şi graniţa cesaro-crăiască. Întăii boieri cari, sub stăpânirea spaimii, părăsise casele lor din capitala Moldovei, mai ales acei cari se grăbise a urma pe consulul rusesc când acesta a plecat din Ieşi, nu luase aproape nimica cu ei, se aflau în Basarabia fără haine, fără slugi, fără nici un *calabalâc*; în aceiaş stare se găsea şi mitropolitul care fugise din Mitropolie într-o căruţă proastă cu doi cai. Pe urmă, cu mare nevoie, trimesu-li-s-au cele trebuincioase. Dar boierii bejeniţi „peste Cordun”, deşi cei mulţi erau departe de a fi nişte eroi, se vede că au judecat situaţia cu mai mult sânge răce, nu s-au grăbit şi şi-au făcut pregătirile mai în tihnă. Bunicul şi-a luat pănă şi taraful de lăutari, iar bunica n-a plecat fără o îmbielşugată provizie de dulceţi, de vutce şi de murături de tot feliul şi aproape cu toţi ţiganii din ograda curţii din Ieşi; mulţi boieri făcut-au la feli.

Într-o condică de cheltuielile casei hatmanului pe anii 1819-1824, am găsit trecute lefile slugilor moldoveneşti libere ce i-a luat cu dânsul în bejenie şi i-a ţinut la Suceava şi la Cernăuţi, prefăcându-i din vreme în vreme. Aveau astfeli cu dânşii, afară de ţigani: un sofragiu, un fecior, un bărbier, doi vezetei, o mancă, o dadacă, o cămărăşiţă, o cameristă şi trei fete pentru slujba personală a bunicii.

Boierii de la Cernăuți pricepuse foarte bine că revenirea, pe scaunele țărilor noastre, a unor domni fanarioți în urma *hainiei* şi a răscoalei întregului neam grecesc împotriva padişahului devenia lucru mai mult decât problematic. Ei de la început şi-au pus toate silințile pentru a face cu neputință revenirea acelei stăpâniri atât de dezastruoase pentru țările noastre. De aceea, în primele lor *arzuri* (jălbi), au avut grijă să stăruiască asupra vinovăției grecilor şi a neamestecării pământenilor în întreprinderea lui Ipsilant, protestând despre devotamentul lor cătră „hrănitorul Devlet" şi cerând cu stăruință restabilirea unei ocârmuiri pământene.

Însă ei, dacă cereau ocârmuire pământeană, ar fi voit ca această ocârmuire să fie un feli de *republică aristocratică*, cam după cunoscutul proiect al logofătului Dumitrache Sturdza, în care sfatul boierilor celor mari ar fi avut în mână toată puterea legislativă, administrativă şi judecătorească. Ei nu puteau decât să facă profesiuni de credință sultanului, căci averile lor se aflau doară în Moldova care era în mâna turcilor şi vai de ei ar fi fost dacă turcii i-ar fi bănuit de hainie, dar, în fundul inimii, cu toții hrăneau speranța că Rusia va declara în curând război turcilor şi Moldova va deveni o provincie autonomă rusască. Nu trebuie uitat că în acel moment Basarabia, râpită la 1812, se bucura de o autonomie destul de întinsă, administrația ei fiind încredințată unui „Sfat de sus" (*verhovnîi soviet*) alcătuit numai din boieri moldoveni (alții nefiind). Iar toată ocârmuirea se făcea pe baza „Alcătuirii oblastiei Basarabiei" (*Obrazovanie oblastii Besarabii*), un feli de constituție hărăzită acelei provincii, aproape îndată după anexare, de împăratul Alexandru I. Boierii moldoveni bejeniți la Cernăuți îşi puteau deci, mai ales în urma vorbelor falacioase ale agenților guvernului rus, să-şi facă iluzia că, dacă Moldova ar încăpea şi ea sub stăpânirea rusască, aceasta ar întregi-o

iar cu Basarabia, pentru ca astfeli să obție o situație la feli cu acea a Poloniei, care atunci alcătuia un regat autonom sub suveranitatea țarului, sau cu acea a marelui ducat al Finlandei.

Boierii fugiți la Chişinău erau mai ales partizani personali ai lui Roznovanu, care umbla după domnie, sprijinit fiind de ruşi, şi nu ieşia din cuvântul lui Pini. Dar după aşazarea turcilor în Ieşi, cu caimacamul Ştefanache Vogoridi, s-a ivit o a treia partidă, alcătuită din acei prea puțini boieri mari cari, cu toate primejdiile, foarte reale, ce erau legate de rămânerea în țară, nu se disțarase şi din boierimea cea mică pe care lipsa de mijloace sau legătura mai strânsă de pământul strămoşesc sau, în sfârşit, inconştiența pericolului, o ținuse pe loc. Aceştia cereau, mai înainte de toate, înlăturarea definitivă de la scaunul țării a fanarioților, restabilirea domniei pământene, păzindu-se cu sfințenie vechile legături cu Poarta şi domnul ocârmuind țara cu concursul întregii boierimi, mari şi mici.

Turcii au priceput foarte bine scopurile acestor trei partide şi n-au stat o clipă la îndoială pentru a satisface, cel puțin în mare parte, dorințile celei a treia din ele. Au dat domnia lui Ioniță Sturdza, boier de neam strălucit, pământean neaoş, dar relativ sarac, lipsit de cultură şi înzestrat cu o inteligență mai puțin decât mediocră, dar cinstit, drept şi iubindu-şi sincer țara şi neamul. Când, după învestitură, a venit în țară, a găsit într-însa prea puțini boieri mari, aceştia fiind aproape toți la Chişinău şi la Cernăuți, dar mica boierime s-a grăbit să se strângă împrejuru-i. Întreținerea trupelor turceşti ramase în Moldova cerea vistieriei goale a țării nişte cheltuieli istovitoare ce nu puteau fi amânate, căci altfeli ienicerii ar fi dat iama în țară; nenorocitul domn era deci silit să-şi procure bani prin toate mijloacele, ceea ce nu putea decât să creeze nemulțămiri. Din propria-i inițiativă, atât cât şi din ordinul Porții, el de la

început invitase pe bejenari să se reîntoarcă în țară, şi în mai multe rânduri repetase această invitare. Dar boierii bejenari nu au dat nici o urmare acestor invitări, cum nu s-au spăriet nici de amenințarea că, de nu se vor întoarce, li se vor confisca casele şi moşiile. Precum am văzut, cei de la Chişinău voiau de domn pe Roznovanu, iar cei de la Cernăuți nu voiau domn deloc; şi unii, şi alții sperau că războiul între ruşi şi turci nu are să întârzie a izbuhni şi că, cei din urmă având a fi învinşi cu desăvârşire, Moldova şi Țara Românească vor cădea sub oblăduirea Rusiei. Şi în asemenea eventualitate, acei de la Cernăuți sperau realizarea visului lor de *oblastie* autonomă, iar acei de la Chişinău rânduirea, ca domn, sub suzeranitatea rusască, a lui Roznovanu. Bineînțăles că agenții ruseşti hrăneau şi aţâţau speranțele amânduror fracțiunilor. Apoi nici unii, nici alții nu voiau să vie în țară spre a împărți puterea cu *ciocoii* lui Ioniță Sturdza. Extorsiunile de bani ale ocârmuirii domneşti, motivate de exigențele turcilor, dar agravate prin necinstea şi lăcomia funcționarilor însărcinați cu strângerea dărilor, furnisau amânduror partidelor boiereşti bogate pretexte pentru trimeterea de nenumarate *arzuri* (suplici) la Poartă, de petiționi şi memorii către pravoslavnicul împarat şi miniştrii săi. Bunul meu era absolut convins că războiul între ruşi şi turci trebuia să izbuhnească neîntârziet. Într-o călătorie ce o făcuse la Odessa pentru căutarea procesului cu cumnatu-său, Balş, a avut prilej să vorbească cu generalul conte Langeron, pe care îl cunoştea bine încă de la luarea Ismailului, la 1790, precum şi din tim-pul ocupației de la 1806-1812, şi generalul l-a asigurat că războiul între ruşi şi turci este absolut inevitabil. Hatmanul mai era în corespondență destul de deasă cu bejănarii munteni de la Sibiu. Dar condeiul partidului boierilor mari era purtat de un spatar Bucşănescu, boierănaş de la Botoşăni, de altmintrelea barbat puțin cult şi destul de mărginit la minte,

căruia hatmanul îi dădea, în fiecare lună, o subvenţiune bănească.

În Bucovina, bunicul şi bunica au dus o viaţă care nu se deosebea mult de acea ce o duceau în Ieşi şi la feli cu a celorlalţi bejenari. Boierii îşi petreceau vremea comunicându-şi ştirile destul de dese ce le primeau de la vechilii lor din ţară, prin feciori boiereşti călări, de cari fiecare boier ţinea mai mulţi pe lângă el şi cari veneau la Cernăuţi să-şi facă slujba cu rândul, alcătuiau jălbi la Poartă şi la Peterburg împotriva lui Ioniţă Sturdza, planuri pentru punerea la cale a viitoarei ocârmuiri sperată de ei, apoi făceau nesfârşite partide de *préférence*, fumau nenumărate ciubuce şi narghilele şi absorbeau tot atât de multe cafele. Cucoanele se vizitau între ele, frecventau cucoanele bucovinene şi soţiile înalţilor funcţionari austriaci, ieşeau în fiecare zi cu trăsurile sau cu săniile la plimbare, mergeau la *Volksgarten*, unde ascultau muzica militară, asistau şi jucau la balurile date de garnizoană şi de autorităţi, făceau dulceţi, vutce şi murături, mai puneau să se *certe*, la scară, pe vrun ţigan sau vro ţigancă care se abătuse de la datorie şi, mai ales, pisau zahar pe spinarea absenţilor.

Hatmanul a încheiet prietenie mare cu episcopul Rădăuţului, cu Dosoftei Herăscu, un prelat care, atât prin virtuţile sale, prin luminarea deosebită a spiritului cât şi prin o cultură deosebită, a făcut cinste bisericii ortodoxe. Episcopul Herăscu era încuscrit cu familia noastră prin căsătoria unei nepoate a sale cu Gheorghe Roset Teţcanu, un văr al hatmanului,
de la care acesta cumparase partea din Bohotin aparţinând ramurii Teţcăneşti a familiei, alcătuită din urmaşii lui Ioniţă Ruset, frate cu bunicul hatmanului, Iordache.

Iluziile bejenarilor despre războiul de liberare al ţărilor române, ce avea să-l poarte Rusia cu Poarta, au ţinut timp

îndelungat, aţâţate şi hrănite de agenţii ruseşti, Rusia având tot interesul să facă cât mai multe greutăţi lui Ioniţă Sturdza, care, în nici o privinţă, nu era omul ei. Tocmai la începutul anului 1824, văzând că războiul mântuitor nu vine, unii din acei boieri s-au hotărât să se întoarcă în ţară.

Bunicul venise în Ieşi cu toată familia în luna marte 1823, dar pentru a se întoarce după puţine zile, la începutul lui april, în Cernăuţi, unde a ramas până la 1828, când s-a întors definitiv acasă, aproape odată cu izbuhnirea războiului ruso-turc. Venea însă des în ţară pentru a-şi supraveghea interesele[15].

Pe lângă că nu se împaca deloc cu regimul lui Ioniţă Sturdza, exilul lui voit la Cernăuţi a mai fost pricinuit şi de dorinţa de a face ca fiii lui să se folosească de instrucţiunea ce o puteau capata în gimnaziul din capitala Bucovinei. Instrucţiunea lor era priveghietă de pastorul protestant doctorul Roth, un sas din Braşov, pe lângă care mai erau în casă un profesor de limba franceză numit Rémond, un profe-sor de muzică (pentru fete) numit Herfner şi didascalul grec Leonte Frangulea. În aceiaş condică de care am făcut menţiune mai sus, mai văd pomenit în timpul şăderii la Cernăuţi a familiei pe „acel care întinde strunile clavirului”, numit Caudela, fără îndoială tatăl bătrânului profesor de muzică Caudela.

---

[15] În merituoasa carte a amicului meu, D. Barnoschi: *Originile democraţiei române*, la pagina 63, într-o listă a acelor boieriţi sau înaintaţi în rang de Ioniţă Sturdza, figurează şi un Răducanu Roset. Ţin să arăt că acesta este fără îndoială nu bunul meu, ci Răducanu Roset de la Călugăra, lângă Bacău. Bunul meu, hatman făcut de Alexandru Moruzi la 1804, a ramas tot hatman până când Mihai Sturdza l-a făcut logofăt mare. De altmintrelea el a lipsit din ţară aproape în toată domnia lui Ioniţă Sturdza.

Viața de mai înainte de 1821 şi-a reînceput cursul: vara la Bohotin, iarna la Ieşi, cu aceleaşi vizite, aceleaşi mese, aceleaşi serate, aceleaşi vânători, aceleaşi petreceri de tot feliul. Casa bunicăi a fost iarăş frecventată de căpeteniile oştirii ruseşti, atât la Ieşi, cât şi la Bohotin. Partida ei de cărți a devenit şi mai animată, căci ruşii jucau acuma gros de tot iar, ca urmare, şi mai păgubitoare pentru punga bunicului.

Fiicele cucoanei Frosiniței, Maria, Profira şi Aglae, acuma se ridicase şi cele două dintăi erau de o frumuseță strălucitoare. Au fost curtate de număroşi generali şi polcovnici ruşi, dar bunicul niciodată n-a voit s-audă de asemene căsătorie: exemplul înfățoşat de căsniciile încheiete până atunci între fete de boieri de ai noştri şi ruşi nu era deloc încurajator: mai toate acele nenorocite nu avusese parte de la nişte barbați decorați şi titrați, dar inculți, fără creştere şi stăpâniți de patima beției, decât de bătăi, părăsire şi pierdere a averii. Mătuşele mele s-au căsătorit, cea dintăi cu Toderiță Balş, care, după moartea ei, a ajuns, în 1856, caimacam al Moldovei, iar a doua, Profira, cea mai frumoasă din ele, cu Alexandru Moruzi Zvorişteanul. Mătuşa Profira era vară primară cu tatăl soțului ei, cu beizade Costache Moruzi, fiul doamnei Zoița, adică într-un grad de înrudire cu pețitorul ei în care biserica noastră opreşte cu desăvârşire căsătoria. În cazul de față Alexandru Moruzi, îndrăgostit până la nebunie de frumoasa lui „mătuşică *à la mode de Bretagne*”, a ştiut să obție, probabil cu mari jertfe băneşti, dispensa patriarhului Țarigradului.

Hatmanul a făcut parte din cea dintăi Adunare Obştească, convocată de Kiselev; în lipsa mitropolitului şi a celor doi eparhioți prezida el adunarea, ca fiind cel mai în vârstă din boierii de rangul întăiu. Condițiunile păcii de la Adrianopol şi Regulamentul Organic de loc nu alcătuiau rezultatul ce el îl aştepta de la războiul atât de viu dorit: stăpânirea

turcească rămăsese în ființă, autonomia era numai o vorbă şi Basarabia rămânea despărțită pe veci. Avea să aibă însă în curând, despre pravoslavnica împărăție şi pravoslavnicul împarat, deziluzii şi de altă natură, mai personală.

În 1830, hatmanul a trimes la München pe cei patru fii ai săi, cătră cari s-a alipit şi Nicu Ghyka Comăneşti, nepotul său de fiică, spre a-şi face acolo studiile sub direcțiunea doctorului Roth. La München mai plecase, tot pe atunci, mai mulți fii de boieri din Bucureşti, printre cari şi beizade Mitică, fiul fostului domn Grigore Ghika.

De multe ori povestitu-mi-a bunica grozăveniile holerei de la 1830. Mureau oamenii ca muştile şi nu erau destui ciocli pentru a-i îngropa; serviciul medical era neputincios şi cu desăvârşire neîndestulător. „Cine avea zile trăia, cine nu avea murea." Ieşul era pustiu, rămăsese numai sărăcimea, toți acei cari dispuneau de mijloace fugise: boierii pe la moşii, negustorii şi ceilalți cari putuse să plece, pe unde apucase şi pe unde izbutise a se oploşi, mai ales pe la mănăstiri. Boierii şădeau închişi în curțile lor, ale căror intrări erau păzite de puşcaşi cu armele încarcate. Alimentele ce li se aduceau erau ridicate peste zidiuri cu prăjini, panerele cari le conțineau erau arse. Scrisori de din afară nu se luau cu mâna, ci cu cângi, apoi se perforau cu un sul şi se țineau la fum ceasuri întregi. Posed şi astăzi scrisori de pe acea vreme, primite de bunici la Ieşi sau la Bohotin, de la fiii lor din străinătate sau de aceştia, la München, de la părinți; toate sunt astfeli perforate şi trecute prin fum, căci poşta rusască şi cea austriacă le supunea la operații de acelaş feli. Părinți părăseau copiii zăcând de molimă, copii lăsau pe părinți să moară fără de ajutor, frate pe frate nu primea*, ci îi vorbea din depărtare*. Bine spunea bunica: *Ç'en était un temps où l'homme s'en montrait dans toute sa laideur!* (Era o vreme în care omul se arata în toată urâciunea lui!)

Sfârşitul vieţii bunicului a fost întunecat prin groaznicul act de arbitrar făptuit faţă de dânsul de împăratul Neculai I. Hatmanul câştigase procesul cu Ion Balş înaintea tuturor instanţelor judecătoreşti din Rusia, chiar înaintea senatului din Peterburg, şi fusese deja pus în stăpânirea unei părţi însamnate a averii lui Balş. (Totalul datoriei, cu dobânzi cu tot, se ridica la suma de 80 000 galbeni sau 960 000 franci în aur.) Dar Balş era şambelan al împaratului şi se bucura de deosebită trecere la el, sau ştiuse să-şi asigure proptele deosebit de puternice pe lângă teribilul autocrat, căci, dintr-o trăsătură de condei, tocmai când viaţa era mai dragă bunicului, ţarul a casat fără trimetere hotărârea senatului şi a ordonat punerea din nou a lui Balş, în chip definitiv, în stăpânirea moşiilor sale.

Bunicul a văzut îndată că-i va fi greu să scăpe de ruina totală şi că va trebui să se desfacă de mare parte din moşii. Pentru a micşora cheltuielile, a rechemat în ţară pe tata şi pe fiul său Alecu, pe tata mai ales pentru a-l ajuta la lichidarea situaţiei. În străinătate a ramas numai moşu Lascarache, care, pe lângă că învaţa în chip foarte serios, era cumpănit în cheltuieli.

Cu Mihai Sturdza bunicul era în cât se poate de bune relaţii, cum fusese şi cu logofătul Grigoraş, tatăl domnului. Mihai Sturdza a ridicat pe hatman la rangul de logofăt mare, dar în amintirea contimporanilor a ramas tot sub denumirea de „hatmanul Răducanu”.

Bunicul era de o constituţie excepţional de viguroasă, până în anul morţii a călărit şi a mers la vânat. Răposatul Dumitru Mavrocordat mi-a povestit cum, în iarna anului 1836 sau 1837, fiind adjutant domnesc, a fost cu vodă la vânat la
Bohotin, cum i-a primit bunicul şi cum domnul a împuşcat o vulpe, iar bunicul doi lupi şi un ţap.

O boală de ficat, agravată prin supărările pricinuite de cumplita lovitură de la Peterburg şi rău căutată de medicii vremii, l-a răpus în august 1838. A fost înmormântat la Sfântul Spiridon, al cărui ctitor fusese.

Toţi acei cari l-au cunoscut îl vorbeau de bine şi cu drag îşi aduceau aminte de el. Nu mai vorbesc de copiii lui, toţi aveau pentru el un adevărat cult, vorbeau de dânsul cu mişcare şi cu însufleţire. Moşu-meu Lascar, la vrâsta de şăsăzeci şi cinci de ani, îmi istorisea cu ochii plini de lacrimi cum, când erau copii, veneau să se lipească de el pe divan şi se luptau între ei pentru a i se vârî în mâneca largă a giubelii, spre a fi mai aproape de el.

Tot moşu Lascar povestea cum, la Heidelberg fiind, a visat că tată-său a murit şi, după puţină vreme, a aflat că într-adevăr el se săvârşise din viaţă în acelaş moment în care îi visase moartea. Şi moşu Lascar era un barbat care niciodată nu povestea lucruri neadevarate. Apoi el era absolut lipsit de orice superstiţie, materialist convins şi un spirit cât se poate de critic.

În testamentul său, adeverit, la 1828, de episcopul Dosoftei Herăscu, bunicul recomandă fiilor săi să iubească şi să ocrotească poporul. Adesa vorbitu-mi-au de el ţarani bătrâni de la Bohotin şi de la Căiuţi; toţi mi l-au descris ca fiind un barbat iute din fire, dar deosebit de bun la inimă, drept, foarte darnic şi lipsit de orice urmă de fudulie. Şădea ceasuri întregi de vorbă cu dânşii, iar ei, când se adresau lui, îi ziceau: *părinte logofete*, *părinte hatmane* sau *părinte Răducane*.

Capitolul V

Despre câţiva contimporani ai bunului meu şi despre unele întâmplări din vremea lor

Cred că cetitorul nu va ceti fără interes oareşcari amărunte puțin cunoscute despre unii din contimporanii bunicului precum şi altele asupra întâmplărilor din întăia treime a veacului trecut.

Dintre boierii cei mari cu cari hatmanul întreținea legături de prietenie mai strânse, cei mai de samă erau marii logofeți Costache Ghyka (Sulgiaroglu), fiii săi Dumitrache şi Alecu, din care cel dintăi, Dumitrache, s-a căsătorit cu o fiică a hatmanului, Grigoraş şi Dumitrache Sturdza şi vistiernicul, pe urmă logofăt mare, Iordache Roset-Roznovanu. Aceşti patru vel logofeți şi cei doi Bălşeşti, Iordache şi Costache, despre cari am vorbit în capitolele de mai sus, cu un al şăptelea al cărui nume l-am uitat, erau desemnați la începutul veacului trecut sub porecla de „Cei şăpte stâlpi ai țării”, ca fiind cei mai destoinici şi cei mai bogați din toată *protipendà* (cele cinci dintăi ranguri ale boierimii). Despre cei trei Ghykuleşti numiți mai sus îmi rezerv să vorbesc în capitolul ce-l voi consacra familiei mamei.

Despre logofătul Grigoraş Sturdza ştiu că trecea drept un barbat deosebit de capabil şi de iubitor de țară, foarte bogat, stăpânitor, între altele, al unui foarte mare complex de moşii care se întindea de la Cristeşti, pe Moldova, până la Cozmeşti, pe Siret. Era căsătorit cu domnița Mărioara Calimah, cea mai frumoasă femeie din toată Moldova. Bunica, atât de cunoscătoare în frumuseță, zicea că altă ființă frumoasă ca domnița Mărioara nu i-a fost dat să vadă în viața ei, iar entuziasmul contimporanilor de sexul tare, când vorbeau de ea, devenea ditirambic. Domnița Mărioara era fiica lui Grigore Calimah Voievod, decapitat de turci la începutul războiului cu ruşii de la 1769-1774, război căruia i-a pus capăt tratatul de la Kuciuc-Kainargi. Logofătul Grigoraş Sturdza era tatăl lui Mihai Sturdza, întăiul domn regulamentar al Moldovei.

Logofătul Dumitrache Sturdza era văr cu logofătul Grigoraş şi cel mai intim prieten al bunicului. Casele lor, la Ieşi, erau megieşe şi, spre a înlesni comunicaţiile între dânşii şi familiile lor, ei pusese să se deschidă o portiţă în zidul despărţitor. Logofătul Dumitrache trecea drept barbat hursuz şi nu amabil (era bunicul lui *conu Mitiţă*), dar în schimb era renumit pentru integritatea şi cinstea lui deosebită, ca şi pentru iubirea-i sinceră şi adâncă pentru ţară şi neam. Se bucura de o cultură relativ însamnată. Naţionalist înfocat, a dat un sprijin puternic redeşteptării culturii limbii naţionale şi, între altele, a fost unul din cei cari au încurajat mai tare reprezentaţiile teatrale date în limba noastră, mai cu samă în casa logofătului Costache Ghyka, de cătră membri tineri ai marii boierimi.

Logofătul Dumitrache Sturdza mai era vestit ca hotarnic; îl cereau boierii împricinaţi la toate hotărniciile mai de samă. Au ramas mulţime de cărţi de hotărnicie iscălite de el; lumea avea cea mai deplină încredere în priceperea şi nepărtinirea lui.

În timpul Eteriei s-a bejenit şi el la Cernăuţi, unde a dus aceeaş politică ca şi bunicul, se hrănea cu aceleaşi iluzii în privinţa autonomiei ce aveau s-o capete principatele odată ce ele, scăpând de robia turcească, ar încăpea sub stăpânirea pravoslavnicului împarat. Neasamanat mai cult decât hatmanul şi mult mai în curent cu alcătuirile statelor din apusul Europei, era autorul cunoscutului proiect de alcătuire „aristocratico-dimocraticească”, alcătuit încă pe la 1816, şi nu, cum se crede obişnuit, în urma Eteriei şi a căimăcămiei lui Vogoridi. Logofătul Dumitrache, fiind la Cernăuţi, împărtăşea întru toate părerile celorlalţi boieri mari refugiaţi în Bucovina. Proiectul lui de alcătuire este fără doar şi fără poate cel mai înaintat, cel care arată mai multă cultură, mai multă înălţime de suflet şi mai multă iubire de popor din partea autorului său. Numai în acest

proiect se prevede alegerea „de către toți gospodarii țării”, boieri şi neboieri, a unei camere, purtând numele de „Divan de jos”, alcătuită din 48 de deputați, câte trei de ținut, putând fi boieri sau neboieri, după socotința alegătorilor; singura condiție ce trebuiau s-o împlinească era de a fi *gospodari*. Apoi el mai pune, în proiectul lui de constituție, principiul garantării libertății individuale pentru toți, prevăzând că nimeni nu poate fi arestat fără judecată decât în caz de flagrant delict şi admițând liberarea pe cauțiune, chiar în cazurile de arestare preventivă „pentru pricini delicate”. Toate celelalte proiecte vădesc în autorii lor un nivel cultural şi moral neasamanat mai jos.

După întoarcerea lui în țară, Poarta, în urma deselor jălbi ale boierilor, cerând de la domn să trimată Devletului socotelile vistieriei, spre a vedea întru cât învinovățirile de râsipă şi de jaf aduse ocârmuirii lui Ioniță Sturdza erau întemeiete, vodă şi cu divanul au hotărât ca logofătul Dumitrache Sturdza să redacteze, asupra acelor sămi, un raport care să fie trimes la Constantinopol. Logofătul a refuzat, dar în urma insistențelor stăruitoare ale domnului, care-i era văr şi a boierilor divanului, a revenit asupra refuzului, punând însă ca condiție ca sămile în chestiune să-i fie mai întâi supuse spre a le revizui şi a-şi putea pe urmă întocmi raportul cerut în deplină cunoştință de cauză. Veliții (marii) boieri şi mai cu samă vistiernicul (Dumitrache Ghyka) n-au vrut să audă de asemenea condiție şi au stăruit pentru ca logofătul Dumitrache să-şi întemeieze raportul cerut pe ştirile date de ei. Însă logofătul sub nici un cuvânt n-a consimțit a alcătui un raport purtându-i iscălitura asupra unor socoteli ce nu le văzuse şi a trebuit să se recurgă la un raportor mai puțin scrupulos.

Vistiernicul Iordache Roset-Roznovanu ar fi fost, după Langeron, cel mai capabil din boierii Moldovei. Însă, după alte mărturii contimporane, s-ar părea că emigratul francez,

când a caracterizat pe vistiernic în chip atât de favorabil, a privit ca dovezi de capacitate mai ales simpatiile lui pentru Rusia şi că dacă Roznovanu era foarte bogat, capacitatea lui nu trecea peste mijlocie. Era tovarăş de copilărie cu bunicul, care, precum am aratat mai sus, fusese crescut în casa logofătului Neculai, tatăl lui Iordache. Acesta şi surorile lui erau desemnaţi sub porecla de „Apolon şi cele nouă muze". Mai ales din pricina acestor număroase surori roznovăneşti se găsesc înrudite între ele aproape toate familiile boierimii noastre. Dar nimene din acei ce i-am întrebat n-a fost în stare să-mi citeze nouă surori, cu toţii s-au oprit la opt, totdeauna aceleaşi. Unii din bătrâni mi-au spus că numai opt muze au fost şi că drept a noua era socotit fratele lor, Apolon.

Vistiernicul Iordache a fost, în tot cursul vieţii sale, un partizan hotărât şi statornic al Rusiei şi, în diferite rânduri, candidat la domnie energic sprijinit de această împărăţie. În timpul ocupaţiei de la 1806-1812 a avut totuşi o coliziune neplăcută cu ruşii, care ni înfăţoşază o icoană destul de vie a relaţiunilor dintre boierii moldoveni şi autorităţile muscăleşti. În fevruar 1811, preşedintele divanurilor, Krasno-Milaşevici, numise hatman, împotriva voinţii divanului, pe beizade Scarlat Ghika, fiul lui Grigore Ghika Vodă, ucis de turci la 1777. Folosindu-se de o absenţă la Bucureşti a lui Milaşevici, boierii au lipsit pe beizadeaua-hatman de scutelnicii lui şi l-au scos din casa ce tot ei i-o cumpărase (era sarac lipit pământului), silindu-l astfel să părăsască oraşul.

Spre răzbunare pentru această faptă, secretarul lui Milaşevici a somat pe Roznovanu să deie din ţară, îndată, 20 000 de cară pentru transportul proviantului armatei. Vistiernicul a răspuns că ţara nu poate furniza mai mult de 10 000 de cară şi numai în termen de zece zile. La acest termen carăle nefiind adunate, secretarul a venit la vistierie,

a început a se răsti către Roznovanu, iar acesta, barbat iute din fire, răspunzându-i pe acelaşi ton, rusul l-a apucat de barbă şi a început să-l târască prin toată sala divanului. Vistiernicul a strigat după ajutor şi atunci toţi funcţionarii vistieriei au sărit şi au început să care secretarului la lovituri cu grelele calamare ce le purtau în brâu, apoi l-au aruncat în josul scării, în astfeli de stare încât era teamă să nu-şi mai revie în fire. După această întâmplare, toţi boierii au părăsit divanul şi cei mai de frunte au început să-şi pregătească trăsurile spre a pleca la Peterburg, pentru a se plânge împăratului „de atingerea ce o suferise privilegiile lor". Generalii ruşi aflaţi la Ieşi, cu mare nevoie izbutit-au să-i facă să renunţe la călătoria proiectată, dar boierii tot au ales o deputaţie, în fruntea căreia era Roznovanu, menită să ducă ţarului jalba lor.

Milaşevici, când a auzit despre acest incident, a cerut lui Kamenski, care era atunci comandantul de căpetenie al oştirii, să pedepsască printr-o execuţie militară pe aceşti boieri moldoveni atât de nesupuşi. Kamenski însă, zicând că are ordin de la împarat să trateze pe boieri cu cea mai mare blândeţă şi să-i menajeze, spre a nu-i înstrăina de Rusia, a răspins cererea lui Milaşevici, mai adăugând că, în cât îl priveşte, nu poate vorbi de divanul din Ieşi decât în bine şi spre lauda boierilor. A sfătuit deci pe Milaşevici să împace lucrurile.

Senatorul a plecat atunci îndată la Ieşi, unde a izbutit nu numai să liniştească pe boieri, dar şi să reinstaleze totodată pe hatmanul-beizade în slujba din care fusese scos.

Roznovanu era un barbat foarte bogat, căruia îi plăcea să ţie casă mare şi să desfăşure un lux deosebit. El a clădit marea şi frumoasa curte de la Stânca, lângă Ieşi, şi a sădit împrejur grădina care o încunjură, unde adesa a ospatat pe Kuşnikov şi pe Krasno-Milaşevici cari şi-au succedat în

postul de preşedinţi ai divanurilor între 1808 şi 1812. Cel dintăiu venea chiar să petreacă întreaga vară la Stânca.

În timpul domniei lui Scarlat Calimah, Roznovanu a trăit în foarte rea înţelegere cu acest domn, ce ştia că este rău văzut de Rusia şi pe care trăgea nădejde să-l scoată din domnie cu ajutorul ruşilor spre a se aşaza însuş în scaun. A fost candidat la domnie şi după tratatul de la Adrianopol, dar era atunci bătrân şi nu mai avea nici vigoarea, nici elasticitatea de spirit necesară pentru a face Rusiei servicii într-un post atât de greu; de aceia ruşii i-au preferat pe Mihai Sturdza.

Alt boier din aceiaş generaţie, despre care am auzit multe, era marele logofăt Iordache Catargiu. Se zicea şi, după cât mi-am putut face idee, nu fără temeiu, că era cel mai bun cap al boierimii moldoveneşti.

În vremea ocupaţiei de la 1806-1812, boierii amânduror principatelor, sau cel puţin mare parte dintr-înşii, sătui de săcătuirea ţării de cătră oştirile pravoslavnice şi ademeniţi de izbânzile necontenite şi strălucite ale lui Napoleon, se gândise să se adreseze lui pentru a scapa de ocârmuirea rusască. Probabil că au urmat între ei sfătuiri în acest scop, dar despre cari din nenorocire nu ştim nimica precis. Fapt este că, în anul 1810, vara, Iordache Catargiu din partea boierilor Moldovei, şi Dudescu, din partea celor din Ţara Românească, se aflau în Paris, unde Dudescu desfăşura un lux nebun. Astfeli, la o masă dată de el unor distinse personalităţi franceze, pe cari le invitase împreună cu soţiile lor, fiecare din doamnele invitate a găsit, sub şervetul ei, un frumos juvaer. De altmintrelea aceste cheltuieli nebune au pricinuit desăvârşita lui ruină şi l-au silit, la întoarcere, să-şi vândă moşiile.

Iordache Catargiu era mult prea cuminte pentru a face asemene nebunii; apoi, deşi bogat, era departe de a poseda averea Dudesculuі. Se pare că misiunea celor doi boieri

români n-a dat nici un rezultat. Însă ruşii aflase despre mergerea lui Catargiu la Paris şi despre scopul în care făcea această călătorie, printr-o scrisoare către Roznovanu a Smarandei Roset, soția vornicului Dumitrache Bogdan şi cumnata lui Iordache Catargiu, care ținea pe o soră a ei. În acea scrisoare, după mai multe lucruri neinteresante, spunea că Iordache Catargiu a fost trimes de boieri la Paris, pentru ca să roage pe Napoleon să deie pe ruşi afară din Moldova, pe care ei sunt gata să i-o închine.

Roznovanu, cu totul devotat ruşilor, s-a grăbit să comunice informația de mai sus lui Krasno-Milaşevici, care, făcând îndată o amărunțită cercetare, a raportat faptele lui Kamenski, cerându-i ca urmările Catargiului la Paris să fie urmărite cu îngrijire. Adăugia că Catargiu este un barbat cult, cunoscând bine limba franceză şi e în stare să steie în fața oricărui alt barbat, oricât de deştept ar fi acesta. Roznovanu mai spusese lui Krasno-Milaşevici că într-adevăr boierii din Moldova au avut între ei înțălegere să ceară protecția împaratului francezilor. Însă nu toți ar fi ştiut de însărcinarea Catargiului; cei mai mulți tăgăduiau, zicând că nici macar prin gând nu le-a trecut să ceară protecția Franței şi că întreg acest plan este opera lui Catargiu. Bineînțăles că ei minteau spre a nu încăpea la vro nevoie din partea ruşilor; faptul că a fost trimes la Paris şi un delegat al boierilor Țării Româneşti dovedeşte că demersul nu a fost o acțiune izolată, personală, ci rezultatul unor consfătuiri între mulți.

Kamenski a crezut la început că cele aratate de Roznovanu şi de Milaşevici în privința scopului mergerii la Paris a lui Iordache Catargiu sunt nişte simple presupuneri ale preşedintelui divanurilor şi ale vistiernicului moldovenesc, dar n-a neglijat să înştiințeze Peterburgul, spre a se lua informațiuni la Paris. Răspunsul ambasadei ruseşti din capitala Franței arata că spatarul Iordache

Catargiu a făcut într-adevăr mare rău Rusiei şi a spus „neadevăruri” (?) mari despre Moldova. Intrigilor spatarului trebuie atribuită trimeterea de către guvernul francez, în Moldova, a unui învaţat numit Sonini, însărcinat în aparenţă cu o misiune ştiinţifică, dar care în realitate era politică şi sta în legătură cu uneltirile lui Catargiu. Kamenski cerea deci lui Milaşevici ca, îndată ce avea să sosească Catargiu în Ieşi, să-l aresteze şi să-l trimeată sub pază la cetatea Tiraspol, însă această măsură să fie executată cu mult tact, fără zgomot sau scandal, din cauză că Sonini era găzduit chiar în casa Catargiului.

Comandantul pieţii Ieşului a primit şi el ordin să aresteze pe spatar îndată ce va sosi în acel oraş, luând şi toate hârtiile ce le-ar găsi la el, dar tratându-l bine şi nefăcând nici o suparare casei sale sau lui Sonini.

În hârtiile aflate în casă şi asupra sa, s-au găsit scrisoarea unei loje masonice din Paris, precum şi însemne masonice, dovedind că Catargiu se făcuse *farmazon* (*franc maçon*), cum se zicea pe atunci – ceea ce a scandalizat foarte tare boierimea Ieşului, în ochii căreia francmasoneria trecea drept lucru nelegiuit. S-a găsit şi cheia corespondenţei spatarului cu boierii din ţară.

Această corespondenţă era de altmintrelea din cele mai nevinovate, neconţinând decât veşti şi păreri emise de Catargiu asupra evenimentelor zilei, iar cheia era copilărească, scrisorile erau scrise în limba franceză; fiecare stat european purta numele unui ţinut moldovenesc şi suveranii acelor state erau desemnaţi prin cuvântul *intendant* (vechil) al ţinutului respectiv. Pentru fiecare boier cheia se schimba, adică fiecare stat era desemnat prin numele altui ţinut.

Nici ruşii nu prea au luat conspiraţia asta în serios, căci exilul lui Iordache Catargiu la Tiraspol a fost de scurtă durată: l-au eliberat după puţine luni, permiţându-i să se

întoarcă la Ieşi. Acest incident n-a împiedecat pe spatar să intre din nou în slujbă, tot sub ruşi, înainte de încheierea păcii. În vremea lui Ioniță Sturdza, el s-a pus cu hotărâre în serviciul domnului, a sprijinit partida poreclită a *cărvunarilor* şi reformele cerute de ea. Bunica, care nu-l iubea, critica aspru atitudinea luată de el cu acest prilej şi povestea cât de indignați împotriva-i erau din această pricină bejănarii de la Cernăuți.

Trecea cu drept cuvânt drept meşter mare de condei şi ca cel mai subțire din toți boierii de pe vreme. Tată-meu mi-a povestit că, după întoarcerea sa de la München, hatmanul l-a pus să redacteze o jalbă în nu mai ştiu ce afacere. Tata, care, şi el, era un bun meşter de condei de pe atunci, a făcut o jalbă ce hatmanul a găsit-o minunată, atât de minunată încât n-a putut rezista dorinții s-o arăte şi lui Iordache Catargiu, cel mai bun cunoscător din Ieşi în asemene afaceri. S-au suit în trăsură şi s-au dus la Catargiu, care şădea la Copou, în casa cumpărată pe urmă de consulatul austriac. Hatmanul a pus pe tata să cetească jalba pe care Catargiu a lăudat-o foarte mult, declarând-o perfectă. Apoi luând-o în mână şi percurgând-o cu ochii, i-a zis: „Cât se poate de bună, dar vezi, mi se pare că fraza asta s-ar putea schimba cu folos în chipul următor.” Tata a fost silit să convie că într-adevăr redacțiunea propusă era mai bună decât a lui. Apoi, luând, după ce s-a făcut îndreptarea, din nou hârtia din mâna tatei, a propus altă redactare, pentru altă frază, şi pe urmă tot aşa pentru alta, până ce n-a mai ramas nici una neschimbată; şi, spre ciuda mare a tatei, modificările propuse erau toate spre binele jalbei. La un moment dat, tata a obiectat: „Da, ar fi cu bună samă mai nimerită redactarea asta, dar n-am adoptat-o fiindcă nu sunt sigur de fapt şi m-aş fi expus astfeli să zic o minciună.” Atunci Catargiu, aruncându-i o privire în care mila se lupta cu disprețul, îi răspunse: „Minciuna nu-i lucru de care

trebuie să fugi, când nu păgubeşte pe cel ce o aude şi foloseşte acelui care o zice!”

Reputația lui Iordache Catargiu era departe de a fi neprihănită. Sub Scarlat Calimah, el aflându-se în nu mai ţin minte ce diregătorie, s-au dat domnului număroase jălbi împotriva lui. Domnul, indignat de cele ce i se denunțau, a scris slujbaşului său necorect că a aflat că fură (*kleptis*), iar Catargiu i-a răspuns, tot greceşte:

„Avthenta!
Klepto, kleptis, klepti, kleptomen, kleptite, kleptusi.
Tapinotatos doulos,
Iordachi Catargiu”.
Ceea ce pe româneşte însamnă:
„Măria Ta!
Fur, furi, fură, furăm, furați, fură.
Slugă prea plecată,
Iordache Catargiu”.

Se vede că domnul nu se simțea fără muscă pe căciulă, căci n-a făcut lui Iordache Catargiu nimica, nici nu l-a trimes pe câteva săptămâni sau macar pe câteva zile la vro mănăstire. După cât mi s-a spus chiar, nu vodă, ci însuş Catargiu povestit-a cel dintăi întâmplarea şi dat-a răspunsul în vileag.

Dar dacă contimporanii lui au putut, pe drept sau pe nedrept, să-l învinovățască de lipsă de scrupule, ei lăudau dibăcia şi destoinicia lui în conducerea treburilor publice şi, cu prilejul alcătuirii Regulamentului Organic, el, în calitate de membru al comitetului de redacțiune, a ştiut să-şi creeze un titlu la recunoştința acestui neam, când a propus şi a susținut unirea celor două țări surori. Izbutise să facă ca propunerea să fie primită şi de comitet, şi de Minciaki, care era preşedintele amânduror acestor delegațiuni, iar Kiselev o trimesese la Peterburg însoțită de un raport cu desăvârşire favorabil (sperând poate că curtea lui îl va aduce pe el la

scaunul noului stat). Fie că Peterburgul voia în realitate să-l facă pe Kiselev domn al Moldovei şi al Ţării Româneşti întrunite, sau să aşăze în scaunul ţărilor noastre pe alt rus, care i-ar fi un instrument mai docil decât orice boier român, propunerea lui Iordache Catargiu a fost admisă şi de cabinetul împărătesc, scriindu-se în acest sens lui Kiselev. Dar Catargiu, înţelegând planurile ruseşti şi dându-şi samă de primejdia ce ele alcătuiau pentru viitorul ţării, mai propuse ca scaunul principatelor astfeli unite să nu poată niciodată fi ocupat de un supus rus, turc sau austriac. Această adăugire a făcut ca guvernul rusesc să nu mai susţie propunerea, ci s-o facă să cadă.

Alt boier despre care am auzit multe în copilărie este Teodor Balş de la Flămânzi. După cum îl descriau contimporanii, era un barbat foarte nalt şi frumos, cu înfăţoşare majestoasă, făcută şi mai impunătoare prin o barbă lungă pănă la brâu. Era foarte bogat, foarte vanitos şi cam strâmt la minte, dar dezinteresat, integru şi iubindu-şi ţara pănă la jertfirea vieţii. Încă din vremea lui Calimah avea în cap „gărgăuni de domnie" şi umbla după scaunul ţării. În vremea Eteriei a jucat un rol nu numai însamnat, dar chiar frumos. În mai 1821, fiind neaparată nevoie a se trimete la Silistra, spre a duce seraschierului de acolo *arzurile* (jălbile) ţării, menite să fie apoi expediate de acel paşă la Poartă şi a-i lămuri că moldovenii întru nimica nu erau vinovaţi pentru izbuhnirea, pe pământul lor, a răscoalei eteriste sau pentru măcelărirea şi pradarea turcilor aflători în leşi şi în ţinuturi, Balş s-a oferit pentru a îndeplini el această misiune, care deloc nu era lipsită de primejdii, căci grecii fiind stăpâni pe ţară, nu puteau să privească săvârşirea ei decât ca un act ostil lor, trebuia deci îndeplinit în mare taină.

Balş aparţinea facţiunii boierilor băjeniţi la Cernăuţi, adică acelei care dorea ca ţara, după înlăturarea desăvârşită a grecilor de la trebile ei, înlăturare inevitabilă după

răscoala lor, să fie ocârmuită de un divan de boieri mari pământeni, cu putere legislativă şi judecătorească, acea executivă având a fi încredinţată unui comitet de zece boieri de rangul întâi, aleşi dintre membrii divanului şi stând sub preşedinţia unui *baş-boier*, iarăş ales din sânul lor. Este foarte probabil ca nădejdea să fie el acel baş-boier va fi avut, şi ea, pe lângă iubirea de ţară, oareşcare înrâurire asupra hotărârii lui Balş.

Misiunea era de neaparată trebuinţă şi se cerea să fie îndeplinită fără a pierde un moment. Trebuia să se protesteze imediat şi cu energie din partea ţării împotriva oricărui prepus de *hainie* şi să se accentueze credinţa şi iubirea ei către „hrănitorul Devlet", spre a înlătura toate temeiurile putând da turcilor cuvânt să jăfuiască ţara. Şi misiunea lui Balş, care era însoţit de banul Ion Tăutu, a avut un succes desăvârşit. În urma mergerii lor la Silistra şi a trimeterii arzurilor la Stambul, s-au dat de către Poartă poroncile cele mai aspre pentru ca oştirile împărăteşti, cari aveau să intre în ţară pentru a restabili liniştea şi a distruge rămăşiţile răzleţe ale cetelor eteriste, să nu cumva să se facă vinovate de cel mai mic rău „către locuitorii credincioasei raiele a sultanului". Dacă cu toată asprimea acestor poronci, nenumărate fost-au jafurile, uciderile, siluirile, prădările şi râpirile făptuite de oştirile turceşti, nu încape îndoială că, fără de ele, excesele ar fi fost neasamanat mai mari.

În orice caz numai îndămână nu i-a fost lui Balş când s-a întors de la Silistra. S-a îndreptat în grabă, tot întovărăşit de banul Tăutu, spre aşazarea lui, Flămânzii, unde avea temei să se creadă în siguranţă, căci mai bine de o sută de puşcaşi credincioşi îi păzeau curtea. Dar eteriştii din Ieşi, cari aflase despre mergerea lui, cu arzuri, la Silistra, îi ţineau calea şi l-au prins la Cepleniţa, la o depărtare nu mare de Flămânzi. Insultaţi, chiar despoieţi şi dezbracaţi de către volintiri, cei doi boieri au fost îndată duşi la Ieşi şi, sub pază straşnică,

închişi la Trei Ierarhi. Apoi, sub o adevarată ploaie de sudălmi şi de ameninţări de moarte, au fost cercetaţi asupra celor puse de ei la cale la Silistra. Balş a crezut că-i va mai domoli, înfăţoşindu-li situaţia turcilor ca slabă şi descriindu-i ca în neputinţă de a lua ofensiva. Dar, spre nenorocirea lui, tocmai atunci a sosit veste că turcii au bătut pe volintiri la Focşăni şi i-au gonit din acel oraş. Atunci furia eterişţilor şi a arnăuţilor cari încunjurau pe acei boieri nu a mai cunoscut nici o margine. Cu toţii pretindeau, în chipul cel mai imperativ, de la Pendedeca şi Spiro, căpeteniile lor, ca Balş şi Tăutu să fie îndată puşi la moarte, unii cerând să li se taie capul, alţii să fie spânzuraţi, nu puţini strigând că trebuiesc supuşi la chinurile cele mai grele. Cu mare greu izbutit-au să împiedece uciderea boierilor Pendedeca şi cu Spiro, cari nu voiau, îngăduind uciderea lui Balş, să nemulţămească pe cneazul Gheorghe Cantacuzino-Deleanu, comandantul celei mai număroase cete de eterişti aflate în împrejurimile Ieşilor şi rudă cu logofătul. Dar cei doi boieri au ramas tot sub pază aspră şi sub necontenită amerinţare de moarte încă vreme de trei zile, până ce s-au apropiet turcii de Ieşi. Numai în ajunul intrării avant-gardei turceşti în oraş, folosindu-se de tulburarea de care din această pricină au fost cuprinşi volintirii şi prin ajutorul unui eterist numit Caraiani, putut-au Balş şi Tăutu să scăpe din închisoare şi să fugă la mitropolie. Grecii i-au urmărit îndată acolo şi au cerut în chip poroncitor ca ei să li fie predaţi, dar în zadar. Boierii cari se aflau în mitropolie împreună cu un arhiereu, nu s-au spăriet de pistoalele ce le sloboziau volintirii în porţi şi le-au trimes răspuns că, dacă nu se liniştesc, pun să tragă clopotele cele mari, dând astfeli sămnal poporului şi nemţilor din oraş, cari aceşti de pe urmă erau cu toţii bine înarmaţi, să s-adune şi să-i facă fărâmi, iar pe Balş şi pe Tăutu i-au ascuns într-o başcă. Grecii, văzân-du-se puţini şi

aşteptându-se dintr-o clipă într-alta ca turcii să-i lovească, s-au muiet şi au plecat spre Sculeni.

După intrarea turcilor în ţară, instalarea caimacamului (înlocuitorului de domn) Ştefanache Vogoridi şi distrugerea rămăşiţelor de eterişti oploşite prin mănăstirile Slatina, Râşca şi Secul, ţara a avut de suferit greu din pricina prădăciunilor, a siluirilor şi a exceselor de tot feliul comise de oştenii turci, din acea a exacţiunilor caimacamului şi a ciocoieşilor puşi de dânsul în diregătoriile de la ţinuturi. Caimacamul strângea bani spre a putea cumpăra domnia şi înţelegea bine că-i vor trebui mulţi din cale afară, date fiind dispoziţiunile ostile grecilor cari predominau în cercurile Porţii. Aduna şi partizani, creând, în schimb de bani, boieri cu titluri, dar fără slujbe efective, distribuind *caftane* şi *pitace* la oricine i le putea plăti.

Boierii bejenari de la Cernăuţi, văzând această stare de lucruri, s-au sfătuit şi au hotărât să trimată pe unul din ei la Ţarigrad spre a aduce jalnica stare a ţării la cunoştinţa împărăţiei, a cere retragerea oştirilor, înlocuirea caimacamului şi ocârmuirea ţării prin sine însăşi. Cu toate cele ce i se întâmplase cu prilejul mergerii la Silistra, Balş s-a declarat iarăş gata să ducă la Ţarigrad arzul ce aveau să-l facă boierii şi să deie Devletului toate lămuririle trebuitoare. S-a alcătuit deci o jalbă care, începând printr-un violent rechizitoriu împotriva grecilor, conţinea cunoscutele dorinţi ale facţiunii băjenarilor din Cernăuţi. Trimesul boierilor urma să se oprească la Silistra, spre a obţine de la seraschier învoire să-şi urmeze drumul spre Ţarigrad.

Balş a plecat întăi la Ieşi pentru a-şi termina pregătirile de plecare mai departe. A mers de repeţite ori să viziteze pe Vogoridi, având grijă, în convorbirile lor politice, să-i bată în strună şi să nu pomenească nici un cuvânt despre misiunea ce i se încredinţase, mai ales despre arzul ce-l ducea cu sine. Dar se vede că printre boierii de la Cernăuţi, sau mai

degrabă printre oamenii lor de casă, se afla vrun trădător înțăles cu Vogoridi sau cumpărat de el căci, după trecere de câteva zile, Balş a ramas uimit când a auzit pe caimacam că-l întreabă: „Pentru ce ai ascuns arzul cătră Poartă care ți l-au încredințat boierii? Doară eu nu sunt duşman intereselor țării, ci dimpotrivă gata să ajut pe boieri în silințile ce ei le fac pentru a scoate țara din nevoia cumplită în care se află."

Balş încercându-se să tăgăduiască totul, caimacamul scoate din sân o întocmai copie de pe arz şi invită pe logofăt să se încredințeze dacă este sau nu identică cu originalul. Apoi se arată adânc jignit de lipsa de încredere în el a boierilor, cari îl năpăstuiesc în loc de a se uni cu dânsul spre a putea mai bine, cu ajutorul şi sfatul lui, ajunge la scopul pe care îl doresc cu toții. Mai declară lui Balş, cu desăvârşire buimăcit, că-şi însuşeşte cele cuprinse în arz, găsindu-le toate adevarate şi drepte, se jură pe toți sfinții că este gata să-l ajute din toate puterile, punându-şi chiar, de va fi nevoie, şi viață, şi viitor în joc. Apoi mai declară că toate aceste le face în scop cu totul dezinteresat, protestează că la domnie nu s-a gândit niciodată şi cere, în schimb, numai două lucruri şi anume: să fie de acum înainte privit de ei ca moldovan, să fie învoit a trăi lângă ei, pe una din cele două moşioare ce le are aici şi, la moarte, să fie înmormântat în pământul Moldovei. Grecul, vulpoi şiret, pătrunsese de la început firea fără de vicleşug, dar cu deosebire de vanitoasă a boieriului moldovan; îşi jucase rolul de minune, căci izbutise să înlăture bănuielile lui Balş. Şi-a încununat izbânda şi a desăvârşit cucerirea logofătului aducând laudele cele mai mari iubirii lui de țară, spiritului său de jertfă şi deosebitei înțălepciuni de care dăduse dovezi, sfârşind prin a declara că fericită țară este Moldova care se poate făli cu o minte ca acea a lui Balş, minte în stare s-o scoată din orice nevoie, adevaratul ei mântuitor, pe

lângă care el, Vogoridi, este mândru să fie îngăduit a lucra. Unor astfeli de argumente Balş nu era în stare să reziste: răpit de farmecul lor, el s-a grăbit să declare caimacamului că nu se mai îndoieşte de simţimintele lui de iubire către ţară şi-i făgăduieşte să scrie îndată boierilor bejenari, la Cernăuţi, spre a-i pune în cunoştinţa deplinului adevăr şi a cererilor lui Vogoridi, neîndoindu-se câtuş de puţin că ei se vor grăbi să le încuviinţeze cu recunoştinţă. Şi, într-adevăr, răspunsul n-a întârziet şi în acel răspuns băjenarii aflaţi în Cernăuţi şi în Suceava recunoşteau pe Vogoridi drept fiu al Moldovei, adăugând că sunt mândri să-l poată numi astfeli şi au toată încrederea într-însul.

Vulpoiul viclean izbutise astfeli nu numai să pătrundă în sfatul acelora din potrivnicii lui pe cari îi ţinea drept cei mai primejdioşi împlinirii planurilor sale, dar mai izbutise să capete şi carte scrisă în care aceste căpetenii ale boierimii îl declarau drept fiu al ţării şi încă fiu bun, cu care se fălesc, înlăturând astfeli (credea el) principala piedecă la împlinirea visurilor lui de domnie: faptul că nu era pământean. Nu este lucru de mierare ca el să fi împins în capcană pe vanitosul şi nu din cale afară înţăleptul Teodor Balş, dar este mai greu de înţăles cum a căzut într-însa obştea bejănarilor din Bucovina, din care nu lipseau capete bune şi agere, deprinse să se păzască de vicleşugurile Fanarului. Vogoridi s-a mai declarat gata să înlesnească lui Balş drumul la Ţarigrad, dându-i recomandaţii atât către seraschierul de la Silistra, cu care se zicea prieten bun, cât şi pentru feţe cu vază şi trecere la Stambul.

În acest timp, probabil tot prin indiscreţiuni voite de ale lui Vogoridi, se răspândise în Ieşi ştire despre mergerea la Ţarigrad a lui Balş spre a duce arzul alcătuit de bejănari. Boierii ramaşi în ţară se adunase la sfat şi, probabil tot în urma îndemnărilor ascunse ale caimacamului, alcătuise şi ei un arz deosebindu-se de acel din Bucovina, atât prin

faptul că grecii nu erau denunțați în chip atât de violent, cât şi prin cererea grabnicii rânduiri a unui domn pământean. Balş nu numai a fost pus în curent despre alcătuirea acestui arz, dar sardariul Iancu Stavăr, însărcinat să ducă jalba la Stambul, care plecase înainte la Focşani, avea acuma poroncă să aştepte acolo pe Balş şi pe însoțitorii lui, aga Greceanu şi căminariul Cerchez, spre a-şi urma drumul înainte, odată cu ei. Balş şi cei doi însoțitori ai săi au plecat din Ieşi în mijlocul lui octombre 1821 şi, după ce au luat cu ei, la Focşăni, pe Stavăr, au sosit în Silistra a nouă zi după plecare.

Dar Vogoridi avusese grijă să trimată seraschierului de mai înainte, în mare taină, o *caimè* (scrisoare) prin care îi descria pe boierii purtători ai arzurilor şi pe comitenții lor ca ostili împărăției, mai cu samă pe acei din Bucovina, deoarece aceştia cereau ca, deocamdată, să nu se numească domn ci, vreme de mai mulți ani, Moldova să fie ocârmuită de un comitet de boieri mari, adică de ei. S-a nimerit însă că acel seraschier să fie născut şi crescut într-un sat din raiaoa Hotinului, să vorbească moldoveneşte ca oricare moldovan şi să aibă dragoste pentru țara noastră. Dintăi, influențat de cele cuprinse în caimeaoa caimacamului, a primit pe boieri cu răceală, dar în urmă s-a aratat gata să-i ajute cu sfatul şi cu fapta.

Li-a declarat din capul locului că nu se opune mergerii lor la Țarigrad, dar că nu-i sfătuieşte, căci nu ştie în ce dispoziție se află acuma Devletul, dacă va intra sau nu în cercetarea arzurilor şi, dacă s-ar întâmpla ca această mergere să fie peste vreme, numai ar strica trebii. Dar le-a propus să înainteze el jălbile la împărăție prin înadins tatar, şi totodată să întrebe dacă venirea lor este sau nu plăcută. Apoi, cetind arzurile, a declarat că în nici un caz nu va trimete Devletului pe acel al boierilor băjenari, căci cuprinderea lui nu numai că ar face o impresie urâtă şi de

natură a strica intereselor țării, dar ar mai putea fi ținut şi el de rău, fiindcă a dat curs unei asemenea hârtii. Atunci, după ce s-au sfătuit între ei, boierii au primit propunerea seraschierului: arzul bejănarilor a fost dat la o parte, iar Balş, în numele lor, a iscălit în acel de la Ieşi care s-a şi expediat la Țarigrad. În urma îndemnului paşei, delegația a ramas la Silistra spre a aştepta acolo răspunsul de la Poartă. Acest răspuns a şi sosit după curgere de douăsprezece zile de la plecarea tatarului. Devletul nu găsea vremea de față potrivită pentru venirea la Stambul a boierilor, dar se declara înțăles cu cele cuprinse în arz şi încuviința toate cererile făcute de țară: făgăduia că, în scurt timp, îşi va retrage din țară oştirile şi va rândui domn pământean, adăugind că niciodată pe viitor nu va mai da scaunul Moldovei unui grec; cerea însă păstrarea celui mai strict secret asupra acestei comunicări, făcută seraschierului personal.

Bătrânul sardar Costache Neculau, de la care țin cele mai multe amărunte asupra Eteriei şi a domniei lui Ioniță Sturdza, a fost în tinerețile lui în slujba lui Teodor Balş de la Flămânzi. El zicea că ştie de la logofăt cum că textul scrisorii lui Vogoridi către seraschier a fost comunicat lui Balş chiar de către acesta şi că tot seraschierul a avut o mare parte în dizgrația lui Vogoridi, a cărui departare din căimăcămie a samanat mai mult a arestare decât a ieşire din slujbă. Adaugea că cai-macamul nu mai putea atunci de frică ca ducerea lui la Țarigrad să nu fie ca să-l despoaie de toată averea adunată în vremea ocârmuirii Moldovei şi să-l zugrume sau să-l decapiteze pe urmă.

De astă dată boierii întorşi la Ieşi au pastrat bine secretul asupra răspunsului dat de Poartă. Caimacamul, din faptul nemergerii lor la Constantinopol şi a răspunsurilor încurcate date de ei la întrebările ce li-a pus, s-a crezut în drept să conchidă că întru nimica nu a izbutit. Dar fiind

prudent, n-a mai tratat pe Balş cu măguliri, ci i-a făcut feli de feli de şicane spre a-l departa din Ieşi, ceea ce văzând, logofătul a şi plecat din capitală.

Faptul că nu Balş, ci Ioniță Sturdza a fost numit domn al Moldovei în vara anului 1822 se datoreşte tocmai acestei neființi în Ieşi a lui Balş în momentul sosirii acolo a ordinului Porții de a trimete îndată la Țarigrad, spre a auzi hotărârea Devletului asupra cererilor din arz, pe cei trei boieri cari în toamna trecută fusese la Silistra cu arzul, împreună cu alți doi.

Vogoridi înțelegând că ei sunt chemați pentru ca să se aleagă unul dintre ei ca domn, s-a felicitat fără îndoială că a avut minte să depărteze pe Balş asupra căruia, din pricina prea frumoasei sale înfățoşări, a bogății, a rangului, a rolului ce-l jucase până atunci în acele vremi tulbure şi a legăturilor ce le avea în Stambul, ar fi căzut fără îndoială alegerea Devletului. Ferindu-se să-i comunice cuprinsul ordinului primit, ceea ce i-ar fi fost uşor, căci ştia unde să-l găsască, caimacamul s-a adresat întâi vornicului Beldiman, cu care s-a gândit să-l înlocuiască, iar acesta neprimind, mai ales din pricina prieteniei sale cu Balş, Vogoridi, din inițiativa lui, a trimes pe logofătul Ioniță Sturdza (pe care însuş îl făcuse logofăt mare), cu vornicii Ion Tăutu, Gheorghe Cuza, Iordache Râşcanu, hatmanul Costache Cerchez şi aga Ion Greceanu, însă fără a le spune cum era scris în poronca împărătească, că sunt chemați la Stambul, ci vorbindu-le numai de mergere la Silistra.

Pe urmă, după numirea ca domn a lui Ioniță Sturdza, acesta a rânduit caimacami pe Teodor Balş împreună cu vistiernicul Petrache Sturdza şi cu boierii divanului. Hapul îi va fi părut lui Balş cam amar, dar îşi iubea țara care, în acel moment, țipa după barbații cinstiți şi neinteresați, deci a tăcut şi a primit să devie, în loc de topor cum spera, toporâie.

Buna înțelegere între ei şi domn însă n-a ținut mult. Situația cumplit de grea a Moldovei, cheltuielile strivitoare la cari o osândia întreținerea garnizoanei turceşti, jafurile diregătorilor de ținuturi, aleşi din rândurile boierimii de jos, cu desăvârşire inculte, rămânerea afară de hotarele țării a barbaților destoinici şi experimentați, incapacitatea şi ignoranța domnului adusese țara într-o stare de absolută darapanare, încât n-au lipsit lui Balş temeiuri destule pentru a face şi el domnului o opoziție înverşunată, în care mai intra, pentru o bună parte, dorința ramasă tot vie de a-l înlocui. Pentru a-şi ajunge scopul n-a cruțat nici intrigile, nici banii.

În timpul ocupației ruseşti de la 1828-1834, şi-a urmat silințile pentru a parveni la domnie, dar fără absolut nici un succes. Totuş, din cauza marei sale averi şi a rudeniilor lui, izbutise să fie încunjurat de oareşcare vază, mai ales că nu se sfia să cheltuiască. Mi s-a povestit, tot de cătră sardarul Costache Neculau, un incident destul de nostim despre Teodor Balş, incident ce l-am găsit confirmat într-un extract din memoriile lui Dumitru Ghițescu, publicat de răposatul Xenopol în Analele Academiei Române. Obştească Adunare a Moldovei discuta Regulamentul Organic la Mitropolie şi printre boieri trecea drept cel mai de samă Balş, care avea rangul de logofăt mare. Şedințele Adunării erau secrete, o gardă militară nu lasa să între decât boierii făcând parte dintr-însa. Hatmanul comandând miliția nou creată a Moldovei, Constantinică Paladi, dăduse ordin ca garda să nu permită pătrunderea în sala de şădințe decât boierilor având un bilet tipărit, constatând calitatea lor de membri ai Adunării, însă ofițerii comandând garda, cunoscând personal pe boieri, nu luau ordinul hatmanului *ad litteram* şi-i lasau să intre şi fără bilet. Dar veni într-o zi rândul lui Ghițescu, făcut ofițer de curând; plin de zel şi „calare pe consemn”, el a dat ordin sentinelelor să nu lese pe nimene,

oricine ar fi, să intre în sala de şădinţe fără a fi văzut mai întâi biletul tipărit.

Boierii în ziua aceea s-au strâns întâi în alte încăperi şi, îndată ce numărul lor s-a complectat, s-au îndreptat spre sala de şădinţe, în capul lor mergând Balş care, după obicei, păşea mândru, cu pas lin şi leganat. Apropiindu-se de uşă, aruncă o ochire asupra lui Ghiţescu, care stătea în coridorul ducând în sala şădinţelor, pune mâna pe cleampa uşii acelei săli şi o întredeschide ca de o palmă. Atunci Ghiţescu face un sămn sentinelelor, cari îndată încrucişază baionetele pe pieptul logofătului. Acesta încremenind de surprindere şi de mânie, strigă lui Ghiţescu: „Dar bine, ce *mascaralâc* este acesta, domnule ofiţer?" Ghiţescu răspunse că nu este nici un *mascaralâc*, dar numai poroncă de la hatman că oricine intră în sala de şădinţe trebuie să arăte bilet de intrare. Atunci Balş, punând mâna sub barba lui cea lungă şi albă şi ridi-când-o în sus zice: „laca bilet; oare dumneta nu mă cunoşti şi nu ştii că eu sunt părintele acestei ţări?" Iar Ghiţescu răspunzând că nu poate lua barba drept bilet şi nu cunoaşte alt părinte decât hatmanul Constantinică Paladi, Balş strigă boierilor să se întoarcă şi trimete să cheme pe hatman care se afla şi el în mitropolie. Cum îl vede, începe a ţipa la el „ca un urs", strigând că ce *mascaralâc* face punând de *caraulă* pe un ofiţer tânăr, care nu ştie să se poarte cu boierii şi îşi bate joc de ei. Hatmanul însă, cu mare linişte, a răspuns că Ghiţescu şi-a făcut numai datoria executându-şi consemnul, apoi îndată le-a dat voie să intre în sală.

Mai pe urmă, rânduirea la domnia Moldovei a lui Mihai Sturdza punând definitiv capăt visurilor lui Balş în această direcţie, el a voit să aibă totuş o satisfacţie de amor-propriu fiind recunoscut ca cel mai mare dintre toţi semenii lui. A făcut deci demersuri pe lângă Mihai Sturdza pentru a fi numit *baş boier*, demnitate care nu existase niciodată, nu

era prevăzută de Regulament şi fusese numai avută în vedere de bejenarii de la Cernăuţi pentru preşedintele comitetului executiv imaginat de ei.

A făgăduit domnului, a cărui lăcomie de bani se manifestase destul de curând, ca preţ al complezenţei ce i-o cerea, partea lui din marele complex teritorial cunoscut sub denumirea de Flămânzi, ridicându-se la mai multe mii de fălci. Argumentul era de talie a nu fi disprețuit de Mihai Sturdza; nu numai că l-a investit cu demnitatea cerută, dar încă, omagiu suprem adus vanității sale, i-a sărutat mâna cu ocaziunea ceremoniei numirii lui, ceremonie la care a fost față întreaga oficialitate şi cea mai mare parte din înalta societate ieşană.

Hatmanul Constantinică Paladi se bucura de simpatia obştească, căci era de caracter deschis, de fire bărbătească şi pe atât de neinteresat şi de generos, pe cât Mihai Sturdza era zgârcit şi lacom. Prin naştere aparținea familiei Bogdan şi fusese infiet de o rudă Pălădească foarte bogată, cu condiție să ieie numele de Paladi. Rivalitatea lui cu Mihai Sturdza la scaunul Moldovei lua o întorsătură picantă prin faptul că Paladi, văduv dintr-o primă căsătorie, se căsătorise cu fosta soție a lui Mihai Sturdza, cu Eliza Rosetti, după ce o lasase Sturdza. Era departe de a poseda cultura şi însuşirile de ocărmuitor şi de barbat de stat cu totul excepționale ale rivalului său, cu bună samă însă că domnia lui ar fi fost mult mai puțin coruptă şi demoralizatoare decât acea a lui Sturdza, cel puțin exemplul venalității nu ar fi venit de sus.

Un boier despre care iarăşi am mai auzit multe este logofătul Costache Conache, poetul, a cărui cultură deosebită, cunoştință de țară şi însuşiri de barbat politic erau cu drept cuvânt lăudate de toți bătrânii. Dar ei spuneau şi mai multe despre zgârcenia şi lăcomia lui de pământ: erau unanimi pentru a-l declara cel mai cumplit

stângător de obştii răzăşeşti din întreaga Moldovă şi Dumnezeu ştie cât de număros era, în întăia jumătate a veacului trecut, acest soi de boieri, mari şi mici.

Multe auzit-am în această privinţă, mai ales de la bătrânii satelor foaste răzăşeşti (şi în parte ramase încă răzăşeşti) din care mai multe generaţii de boieri, Răzeşti şi Conăcheşti, au întregit marele latifundiu al Domneştilor. Mi s-au povestit fapte cari, comise în ziua de astăzi, ar duce pe autorul lor în faţa curţii cu juraţi fără speranţă de achitare, chiar în cazul când ar aparţinea partidului la putere. Vreu însă să cred că ura împotriva acelui care li cumparase pământurile strămoşeşti va fi făcut pe acei răzăşi şi descendenţi de răzăşi să recurgă la bogăţia imaginaţiei lor pentru a înfăţoşa nedreptatea suferită de bătrânii lor sub o lumină mai tragică şi soarta lor mai plină de jale. În orice caz nu este admisibil ca chipul în care el a *făcut* moşia Nămoloasa să fi fost corect şi lipsit de arbitrar, de fraudă şi de brutalităţi: prin mijloace curate nu se stâng cincizeci şi trei de obştii de răzăşi, *toate într-un hotar*. Răposatul Alexandru Papadopol-Calimah mi-a povestit că, punând în ordine hârtiile ramase de la Conache, a dat peste o scrisoare adresată de Alexandru Moruzi, în vremea celei a doua a lui domnii, lui Conache, în care îl certa rău pentru purtările lui faţă de răzăşi şi sfârşia scrisoarea cu ameninţarea că, dacă nu se va lăsa de asemene purtări: „rău te-am bătut cu buzduganul la 1793, dar mai rău te voi bate astăzi”.

Avea nu numai moşii multe, dar şi mari capitaluri băneşti: trecea drept un fel de „marchiz de Carabas”. Totuş trăia în chip sărăcăcios. Tata mi-a povestit că, în vremea domniei lui Mihai Sturdza, întorcându-se odată de la Căiuţi la Ieşi, l-a împins pacatul să se oprească, spre a petrece noaptea, la Conache, la Ţigăneşti. Multe istorisia tata despre chipul primitiv, lipsa absolută de confort şi chiar de curăţenie în care trăia cel mai bogat boier al Moldovei după domn, care

era totodată şi un barbat înzestrat cu o deosebită cultură. Dar mai frumos avea să fie a doua zi. Conache a spus tatei că pleacă şi el la Ieşi şi i-a propus să facă drumul împreună, în trăsura lui, ceea ce tata a primit, neputându-şi închipui că un boier mare şi bogat ca Conache, oricât de zgârcit era, să călătorească altfeli decât toţi boierii, chiar ca şi mulţi boierănaşi: în trăsură bună şi cu cai buni. Dezamăgirea lui a fost mare când a tras la scară *trăsura* lui Conache: o braşovancă rău aninată pe *răzoare* păcătoase, acoperită cu coviltir de piele cârpit în multe locuri, cu scaun al cărui acoperiş de cit era rupt ferfeniţă. Dar şi mai păcătoşi decât trăsura erau caii: opt mârţoage slabe, care păreau să nu fi făcut încă până atunci cunoştinţa săcelii, cu hamuri de frânghie, înnodate în multe locuri, iar pe cei doi şăoaşi şăle de lemn acoperite cu câte un poclad rupt şi greţos, de la care spânzurau, atârnate iarăş de frânghii, nişte scări de lemn şi, ca surugii, doi ţigani negri ca fundul ceaunului, cu hainele zdrenţuite, cu ciubotele rupte, ţinând în mână nişte bice, de frânghie şi ele. Dar tata n-a avut ce să facă, a trebuit să se urce în braşovancă, lângă moşu-său (soţia lui Conache era vară cu hatmanul). Pasul acestor poştalioni, care deloc nu se spăriau de bicele de frânghie ale celor doi ţigani surugii, era foarte domol, apoi
hamurile se rupeau necontenit, ceea ce pricinuia opriri din cale-afară de dese. Tata a rabdat cât a putut, dar făcându-şi socoteală că mergând astfeli îi va trebui să steie patru zile pe drum şi trăsura mai scuturându-l grozav din pricina răzoarelor proaste, s-a folosit de un accident mai serios, de astă dată la o roată, pentru a pretexta că-i foarte grăbit s-ajungă la Ieşi şi a părăsit pe Conache.

Conache a fost maştih lui Costache Negri şi surorilor acestuia, Catinca Negri şi Zulnia Sturdza, despre cari voi vorbi mai departe mai pe larg. Tustrei îl descriau ca pe un barbat de o cultură deosebită pentru vremea în care trăia şi

foarte destoinic în trebile ţării, dar povesteau totodată multe amărunte despre cumplita lui zgârcenie şi nu tăgăduia că lăcomia de pământ l-a împins adesa la acte foarte reprobabile, însă recunoşteau că, personal, nu au avut a se plânge de dânsul. Conache a lasat o singură fată, Catinca (mai cunoscută sub porecla de Cocuța), cea mai bogată moştenitoare din Moldova de pe vreme, căsătorită cu beizade Neculai Vogoridi, fiul lui Ştefănache Vogoridi, fostul caimacam al Moldovei din timpul Eteriei, numit mai pe urmă bei de Samos, iar beizadea Neculai a fost însuşi caimacam al ţării în anii 1857-1858.

Toți bătrânii cari mi-au vorbit de Ioniță Sturdza erau de acord pentru a proclama îngustimea de inteligență şi cumplita lipsă de cultură care îl caracterizau; în privința cinstei lui însă părerile erau împărțite. Pe când unii afirmau desăvârşita lui neinteresare şi marele lui simț de dreptate, alții citau număroase fapte de jaf şi de vânzare a dreptății, făcute cu ştiința şi chiar cu iscălitura lui. Mi se pare că tot părerea lui moşu Costache Neculau era acea mai dreaptă şi mai adevarată. Sardarul, care îl cunoscuse foarte bine atât înainte, cât şi în timpul domniei, spunea că Ioniță Sturdza era o fire dreaptă şi cinstită, un barbat iubitor de țară, care nu ştia ce este lăcomia de bani, dar strâmt la minte, cu mai nici o carte şi lipsit de voință: apoi, pe lângă aceste cususuri, a mai avut nenorocul să trăiască într-o vreme grozav de grea. El n-a jăfuit niciodată pe cineva în folosul lui, dar este adevarat că a săvârşit adevarate jafuri spre a putea închipui bani în momente când oştenii turci amerințau să deie pârjol țării dacă nu li se plătesc lefurile şi tainaturile, iar vistieria era goală. El niciodată n-a vândut dreptatea pentru a se folosi însuş, dar este adevărat că, din slăbăciune pentru fiii şi neamurile lui, a dat hotărâri pentru cari acei fii şi acele rude luase bani. Asemenea, a încuviințat adjudecări de arenzi şi de întreprinderi păgubitoare pentru

țară, dar nu în folosul lui ci, sau împins de nevoie, pentru a aduce ceva bani în vistieria sleită şi împresurată cu cereri urgente de plăți, sau din slăbăciune sau nepricepere, în urma stăruinților beizadelelor Alecu şi mai ales Iorgu sau a altor rude şi afini. De altmintrelea, dovadă că nu era lacom de bani este faptul că, prin domnie, averea nu i-a sporit întru nimica. Tot aşa fiii săi Neculai şi Costache au ramas cu mânile curate.

El era un adevarat boier moldovan de țară, dar moldovan de la creştet până la talpă. Ridicarea lui neaşteptată la domnie n-a deşteptat într-însul nici o trufie, toți acei cari l-au cunoscut erau unanimi pentru a recunoaşte că „habar n-avea de fumuri sau de fudulie", rămăsese acelaş pe care îl cunoscuse lumea înainte de 1821, la moşia lui Săuceşti, căutându-şi de gospodărie şi vânând iepuri cu ogarii. Mai vâna cu ogarii şi în timpul domniei, căci şi la bătrânețe era încă călăreț bun şi îndrăzneț, precum şi vânător pătimaş.

De altmintrelea domnia încă pe atunci o mare simplicitate de moravuri, viața era încă foarte patriarcală. O trăsătură caracteristică a acelei simplicități, între multele altele, era spre exemplu chipul în care boierii mergeau atunci la divan. Afară de prea puține excepțiuni, de cei bolnavi sau din cale-afară slăbiți de bătrânețe, cari se duceau cu butca, boierii noştri cei mari pastrau cu sfințenie obiceiul străvechi de a merge la divan, dimineața, călări, însoțiți fiecare de două sau trei slugi. Se opreau totdeauna la o crâşmă dintre mitropolie şi palat, la colțul uliții Pomir, din fața spițeriei Lochman, unde, fără a descăleca, fiecare cerea şi bea câte un microscopic păhăruț de rachiu anisonat, mânca un covrig, apoi îşi urma drumul. Această scenă caracteristică mi-a fost descrisă de toți acei cari au trăit în Ieşi, în vremea lui Scarlat Calimah şi a lui Ioniță Sturdza şi au văzut-o petrecându-se în fiecare zi.

Eteria, cu groaznicul ei alai de jafuri, de prădăciuni, de siluiri, de dări de foc şi de ucideri lasase în amintirea acelor cari îi trăise zilele o impresie neştearsă până la moarte: ea a alcătuit momentul tragic din viaţa lor. Mi s-a întâmplat adesa să văd pe acel sau acea cari îmi povestea întâmplări din acea vreme, cum deodată se opreşte şi holbează ochii de spaimă, aducându-şi deodată aminte de vro scenă de groază la care fusese faţă.

Bătrânul moş Costache Neculau, care, la optzeci de ani trecuţi, era încă rumăn la faţă ca un bujor, îngălbenea când istorisea cum, în întâiele zile ale ocupării leşilor şi a ţinutului de cătră turci, ienicerii de strajă la Holboca l-au prins când venea din Basarabia, chemat de stăpânu-său, Balş, l-au dezbracat în cămeşă şi în izmene şi de trei ori l-au scos la fântână ca să-i taie capul.

Prădăciunile, jafurile de tot feliul şi chiar omorurile săvârşite de eterişti fusese destul de groaznice, dar acele săvârşite de oastea sultanului, venită ca să restabilească ordinea în „credincioasa raia", le-au întrecut înzecit, cu toate ordinile aspre venite de la Stambul „ca să nu cumva să se supere întru nimica pe locuitorii credincioasei raiele".

Întreţinerea acelei oştiri, care într-o vreme s-a ridicat până la 16 000 de oameni, cădea întreagă asupra nenorocitei ţări. Ostaşii erau împărţiţi în unităţi numite *ortale*, cuprinzând fiecare un număr variabil de ostaşi, şi subîmpărţite în *căldări*. Ţara era datoare să deie, de fiecare oştean, două pâni, o ocă de carne şi patru ocă de ovăz pe fiecare zi. Apoi fiecare caldare mai primia, pe lună, 120 de ocă de orez, 30 de ocă de unt, 6 ocă de cafe şi 300 de ocă de lumânări. În realitate însă, se lua mai mult. Paşa primea 20 000 de lei pe lună; chehaia bei şi agaua ienicerilor câte 10 000, toate din vistieria ţării; başbeşliaga de la Ieşi primea şi el 10 000 de lei. Necontenit se luau din vistierie bani cari se trimeteau la Silistra, doară tot pentru trebuinţile oştirii. Fiecare boier,

fiecare țaran plă-tia de la 12 la 50 de lei pe lună, pentru cari i se dădeau de la vistierie țiduli cu cari se râdice sare de la Ocnă spre a se despăgubi.

Aceste erau sarcini aşa să zic legiuite, dar nenumarate erau greutățile ce avea să le sufere populația prin jafurile şi exacțiunile arbitrare. În fiecare ținut era rânduit un beşliagă cu 150-200 *neferi* (soldați) cari luau, mai ales beşlegele, cât şi ce voiau. Aşazase *beşlegărit*, adică dare în folosul beşlegei asupra oricărui lucru se vindea sau se cumpara în ținut, chiar şi de la vânzarea unui pui de găină şi câtimea acelui *beşlegărit* era hotărât numai de voința beşlegei sau a neferilor cari îl încasau. În mai toate ținuturile beşlegele nu dădeau voie să se tragă clopotele şi să se slujască în biserici fără de învoirea lor, care niciodată nu se capata fără de bani, iar dacă vreun preut avea nenorocul să fi pus să tragă clopotele sau să fi săvârşit vreo slujbă fără de a se fi învoit mai înainte cu beşliaga sau cu neferii însărcinați să privegheze satul în care se afla acea biserică, era vai şi amar de dânsul: îl băteau la falangă până ce rămânea olog pentru toată viața.

Nemulțămiți cu atâta, beşlegele îşi însuşise dreptul de a sili pe preuți să săvârşască şi cununii între fețe ale căror grad de înrudire, după canoane, era prea apropiet pentru a permite căsătoria, sau între alții cari contractau a patra căsătorie[16]. Pentru bani, se obținea voia beşlegii şi vai de preut dacă nu cununa. Şi-au făcut râs de biserici într-un chip salbatec, punând în ele cai şi împuşcând în icoane sau ciopărțindu-le cu lovituri de săbii; în multe biserici de la țară se mai văd şi astăzi urmele acestor devastări. După moartea eroică a lui Iordache Olimpiotul şi arderea

[16] A patra căsătorie era cu desăvârşire interzisă de biserica ortodoxă, iar cei care totuşi o încheiau erau afurisiți, adică excluşi din comunitatea creştină şi împiedicați să intre în vreo biserică (*n. red.*).

mănăstirii Secul, unde boieri şi feţe bisericeşti adăpostise odoarele şi lucrurile lor mai de preţ, cari, toate, au căzut în mânile turcilor, ienicerii umblau îmbracaţi în veşminte bisericeşti, beau în potire de argint aurite şi întrebuinţau antemise şi aire ca *arşă* (pătură de şă). Cruci şi engolpioane se vindeau de turci pe uliţă, câteodată pe preţ de nimica.

Nenumărate erau mai ales râpirile şi siluirile de femei, de fete şi de băieţi. Am cunoscut călugăriţe cari, când erau fete mari în casa părinţilor şi aveau pacatul să fie frumoase, iar părinţii lor, răzăşi, preuţi sau mazili chiaburi, n-au vrut de bunăvoie să le deie turcului, au fost ridicate din casa acelor părinţi, ziua, în amiaza mare şi duse la gazda beşlegei respective, după ce au văzut măcelărindu-se sub ochii lor părintele şi fraţii cari se pusese de pricină, mama şi surorile. Şi au stat multe luni în casele beşlegelor, ţiitoare silite, până ce, la plecarea turcilor, rudele au izbutit să le răscumpere cu bani grei. Altele multe au fost luate de turci cu ei şi, până în ziua de astăzi, nu s-a mai auzit nimica despre ele.

Altă călugăriţă mi-a povestit cum frate-său, băiet frumos de treisprezece ani, a fost ridicat din satul Cârja, în ţinutul Tutovei, şi dus la gazda unei zăloage pusă pe o moşie mănăstirească din apropiere. Turcul a legat îndată pe băiet la cap cu un peşchir, în feli de *cialma*, şi a pus să se strige în faţa bisericii că de-acuma este turcit şi că, dacă va fugi, acel la care se va găsi, oricine ar fi, va fi ucis, ca şi băietul pe care, la plecarea din Moldova, l-a luat turcul, de altmintrelea cu alte multe sute de băieţi. Prin a şăptea decadă a veacului trecut foarte des auziai pe ţarani dând, despre vrun barbat din satul lor, în vârstă de patruzeci până la cincizeci de ani, amăruntul că: „O fost făcut cu turcii.” Iar povestiri despre siluiri de fete, neveste şi de copii se auzeau pe la toate şezătorile.

Turcii alcătuind garnizoana leşului se aşazase în curţile deşerte ale boierilor, pe cari le-au pradat şi devastat de câte ori nu li s-au dat bani ca să le cruțe. De multe ori aceşti bani se dădeau în urma amerinţării de dare de foc, căci se ştia că acea amerinţare nu era vorbă deşartă: în fiecare noapte izbuhniau în oraş mai multe focuri. Erau boieri cari au fost siliți să deie până la 4 şi 5 000 de lei spre a-şi scapa casele. Casa bunicului a ramas însă nevatamată fără ca el să fi avut nevoie să plătească ceva, căci i-o păzise un agă turc cu care era în legături prieteneşti încă din vremea împresurării Vidinului.

Nu trecea noapte în leşi fără siluiri de femei, de fete, de băieți, de barbați, fără focuri, fără jafuri. Chiar ziua, pe uliță, li rupeau creştinilor, moldoveni sau străini, hainele sau încălțămintele de pe ei, lăsându-i goi. Şi de te jăluiai, era mai greu, vinovatului nu-i făceau mai marii lui nimica, iar el pândea şi, ajutat de alții, te zdrobia în bataie, sau îți dădea foc sau chiar te omora. Râpiau femei şi fete chiar de la supuşii străini şi, cu toate intervențiunile, nu le-au dat înapoi. Când au plecat din leşi au aruncat în puțuri, după ce le-au ucis, o parte din femeile râpite şi cu cari trăiau, mai cu samă acele cari erau îngreunate; se zice că peste sută ar fi pierit astfeli.

Aceşti oşteni, mai cu samă *otusbirii*, erau cumplit de nedisciplinați; dădeau lupte unii împotriva altora pe uliți, lupte în cari cădeau morți şi răniți; nu o dată scăpat-au agalele lor de furia oştenilor pierzându-şi papucii în drum. Antagonismul era mai cu samă mare între *otusbiri* şi *tulimeni*. Salih-paşa, comandantul oştirii, era un barbat înclinat spre blândeță, relativ nelacom şi nehrâpitor, dar nu putea nimica față de obiceiurile învechite de indisciplină ale ienicerilor. Comandantul tulimenilor, Kiuciuk Mehmet, mi-a fost descris de toți, cum îl descriu şi Beldiman, şi rapoartele consulare, ca un barbat drept şi cinstit, punându-şi toate

silințele pentru a împiedeca jafurile; de altmintrelea tulimenii s-au purtau neasamanat mai bine decât celelalte corpuri de trupă.

Pentru paza curților boiereşti şi a avutului boierilor la țară, se dădeau *zăloage*, adică câte un otusbir sau câte un tulimen care, în schimbul unei plăți şi a unui tain, avea să ferească averea boieriului respectiv de excesele celorlalți turci. Numai prea puține din aceste zăloage corespuns-au scopului în care au fost cerute de boieri sau de vechilii lor. Cele ce le cereau sau le luau în silnicie întreceau de zece ori valoarea tainului şi a lefii stipulate. Apoi, pentru satele de pe moşie şi din împrejurime, acele zăloage alcătuiau un adevarat flăgel: siluiau şi râpiau femei, fete şi copii şi vechilul moşiei era silit să închidă ochii asupra acestor neoameni şi trebuia să ție în curte acele nenorocite jertfe ale sălbătăciei turceşti. Vai de el dacă fugea vro una folosindu-se de vro absență a turcului! Cumplite au fost mai ales pretențiile ce zăloagele le-au făcut la plecare. Cu toate că leafa li se plătise foarte regulat şi în unele cazuri chiar înzecit cât se stipulase, la primirea ordinului de plecare, au cerut sumi întrecând cu mult totalul lefii atât de majorate ce o primise în cursul şăderii lor. Şi cu acest prilej fost-au tulimenii neasamanat mai cinstiți decât otusbirii. Moş Costache Neculau îşi mai aducea aminte cu drag, după cincizeci de ani, de tulimeanul lui, Ibrahim, care-l păzise, la moşia Fereştii de la Vaslui, cu cea mai mare credință şi chiar cu devotament, fără a cere un ban peste plata hotărâtă de la început. Dar adăugea că zăloagele ca Ibrahim erau nişte floricele cari foarte arareori le întâlniai.

Oamenii de casă ai bunicului mi-au zis că Mustafa Bairactar, despre care am vorbit mai sus, deşi otusbir, s-a purtat cu cea mai mare credință şi destoinicie în tot timpul cât a fost zăloagă la bunicul meu.

Această ocupare de ceva mai mult de un an a turcilor, adică numai până la rânduirea ca domn a lui Ioniță Sturdza, ar fi costat Moldovei, afară de furniturile în natură, peste 15 000 de pungi de bani[17]. La cât se va fi ridicat oare valoarea jafurilor şi a prădăciunilor, precum şi acea a ocupării posterioare, până la ridicarea desăvârşită a turcilor!

Focul cel mare de la 19 august 1822 a mistuit, în nouă ceasuri, peste 4 000 de case, 12 biserici ortodoxe, biserica armenească, sinagoga cea mare şi 5 sinagoge mici. Focul a pornit de la hanul armenesc şi nu încape îndoială că a fost pus de turci în împrejurările următoare: după plecarea din Ieşi, cu puțină vreme înainte, a grosului turcilor, se strânsese în acel oraş un număr de ieniceri fugari de la ortalele lor, cu gândul să rămâie în țară. Boierii au cerut paşei să-i evacueze, ceea ce paşa a şi făgăduit. Atunci ienicerii, aflând că au să fie izgoniți, au dat foc oraşului. În timpul focului, pe ulițile unde erau cvartiruiți tulimenii lui Kiuciuk Mehmet, căci mai rămăsese trupe turceşti în oraş, nu s-au făcut jafuri, în celelalte părți ale oraşului ceea ce scoteau bieții locuitori din case era pradat de turci. Au ars atunci Târgul de Sus aproape întreg, Târgul Cucului, Meidanul de Jos, parte din Ulița Mare până lângă curtea domnească, Podul Vechi, Ulița Jidovească şi toată împrejurimea Beilicului.

Câtva timp după instalarea lui Ioniță Sturdza rămăsese numai vro 1 500 de turci în țară şi disciplina lor a lasat mult mai puțin de dorit.

Cu mai multă groază decât de focul de la august 1822, vorbeau bătrânii de acel izbuhnit cu cinci ani mai târziu, la august 1827 şi cu prilejul căruia au ars mitropolia, curtea domnească, biserica catolică, vice-consulatul Prusiei,

[17] O pungă valora cinci sute de lei sau patru sute de franci în aur.

mănăstirea Trei Sfetitele, hanul zis turcesc şi nenumărate case boiereşti şi negustoreşti. Din casa hatmanului Constantinică Paladi, care atunci şi-o mobilase din nou, cu mobile aduse din străinătate, după cea de pe urmă modă, s-a putut scapa numai un scăuieş (*tabouret*). Atunci a ars arhiva ţării, conţinând mulţime de acte vechi, de o valoare nepreţuită, mitricile de la biserica catolică, documentele unor nenumarate moşii boiereşti şi registrele negustorilor celor mai de frunte. Când s-a adus domnului veste despre izbuhnirea focului, el juca *préférence* şi a răspuns că nu este treaba lui, ci aceea a agăi şi a hatmanului, urmându-şi partida înainte. În curând însă a fost silit să fugă, palatul fiind cuprins de flacări. Au pierit în acel loc peste şăsezeci de persoane. Numai încercările de a scapa mobilele şi efectele domnului costat-au viaţa a treizeci din oamenii lui deli-başa Gherghel, iar hainele acestui barbat viteaz ardeau astfeli încât, ieşind din flacări, s-a aruncat orbeşte în havuzul din grădina curţii, în care s-ar fi înecat fără îndoială dacă nu l-ar fi scos, de păr, nişte ţigani domneşti.

Capitolul VI

Câteva amărunte asupra tatei şi a fraţilor săi

Tatăl meu, Răducanu Rosetti „cel tânăr”, precum i se zicea, spre a-l deosebi de părintele său, s-a născut în anul 1813, în Ieşi. Şi-a început studiile în casa părinţască, cu un *didaskalos* grec vestit, numit Leonte Frangulea (care şi-a sfârşit zilele ca profesor de limba şi literatura elină la Universitatea din Atena), şi cu un pastor protestant, doctorul Roth, originar, mi se pare, din Braşov. Pe acest din urmă l-am apucat, căci el a murit la Răducăneni, în foarte adânci bătrâneţe, la sfârşitul celei a şăsa decadă a veacului trecut. Deoarece, pe vremea băjeniei, între 1821 şi 1828,

tata a urmat cursurile gimnaziului din Cernăuți, unde învățământul se dădea în limba germană, urmează că doctorul Roth întrase în casa hatmanului înainte de plecarea în bejănie.

Leonti a inculcat tatei şi moşilor minunate principii de gramatică şi de literatură elină, de cari a profitat mai ales tata, dar după obiceiul tuturor didascalilor, cu întrebuințarea neobosită a vergii, instrument de care se folosea cu deosebită dărnicie şi bunica. Doctorul Roth a lasat elevilor săi amintiri mult mai puțin usturătoare, ceea ce n-a împiedecat pe tata să dobândească frumoase succese şcolare la Cernăuți, unde, după cât îmi povestea bunica, i l-au adus conşcolarii lui, în repețite rânduri pe umere, în triumf.

În anul 1830, toți frații, împreună cu Nicu Ghyka (Comăneşti), un nepot de fiică a hatmanului din întăia căsătorie, au plecat, sub priveghierea doctorului Roth, la München, unde tata şi Nicu Ghyka aveau să urmeze cursurile de filozofie la universitate; Alecu, al doilea fiu al hatmanului, a intrat întăi în corpul cadeților, iar pe urmă s-a înscris şi el la universitate; al treilea, Lascar, a urmat cursurile unui gimnaziu; iar al patrulea, Mitică, a intrat într-un pensionat.

Învațatul Thiersch, atunci *rector magnificus* al Universității din München, a dat tatei, cu prilejul examenului de intrare, să traducă o odă a lui Pindar, şi *Întăia Catilinară*. Oda lui Pindar a tradus-o nemțeşte cu cea mai mare uşurință, iar *Întăia Catilinară* în grecească clasică. Rectorul şi profesorii, entuziasmați de grecească lui impecabilă şi elegantă, l-au dispensat de restul examenului; Leonti nu abuzase de vergi în zadar!

Jugul de altmintrelea destul de liberal şi de uşor al doctorului Roth a fost scuturat în curând şi tata, ca cel mai în vârstă, a luat asupra lui ocârmuirea coloniei, iar Roth s-a

întors în țară, ducând cu sine pe moşu Mitică, care nu arata nici o dispoziție pentru studii.

Se mai aflau atunci în Universitatea din München beizade Dimitrie Ghika din Bucureşti, Costache Rolla, fiul doctorului Eustatie Rolla din Ieşi, un Crețulescu şi alți câțiva români ale căror nume le-am uitat. Ei făcuse mare prietenie cu livonienii, estonienii şi curlandezii cari urmau cursurile universității. Toată această tinerime, venită din țări semibarbare şi flămândă de plăcerile Occidentului, punea pungile părinteşti la grea încercare.

Restaurantul lui Tambosi, cel mai elegant din München, era locul lor de întâlnire şi numai mici nu erau socotelile ce le plăteau când soseau bani de acasă. Românii aveau birjarul lor atitrat, numit sau poreclit Urlump; era un fost student relegat şi trecea drept omul din capitala Bavariei în stare să beie cea mai mare cantitate de bere. Balticii aveau şi ei birjarul lor, bețiv de frunte şi el; se făceau între ei şi români pariuri asupra capacității în bere a birjarilor respectivi şi tata mi-a spus că Urlump nu i-a dat niciodată de ruşine.

Odată românii şi balții s-au apucat să angajeze toate birjele oraşului spre a organiza un lung monom care, de repețite ori, a făcut încunjurul oraşului, trecând totdeauna sub fereştile palatului regal. S-înțelege că lumea se aduna, iar publicul care avea nevoie de birji şi nu găsea făcea zgomot. Am uitat să arăt că studenții, deşi se aşazase câte unul singur într-o birjă, totuş neputându-le ocupa toate, mai pusese şi câte un câne în altele, căci fiecare student cu ceva dare de mână s-ar fi simțit necinstit dacă nu ar fi posedat cânele lui, şi totuş mai rămăsese multe birji cari urmau convoiul deşerte. Bătrânul rege Ludovic, amantul Lolei Montez, emoționat de zgomotul care se repeta la intervale regulate sub fereştile lui, a trimes după primul ministru, aflat în acel moment la palat, pentru a afla ce se

întâmplă. La întrebarea regelui: „Ce însamnă zgomotul şi procesiunea asta?” demnitarul s-a uitat pe fereastră şi dintr-o singură ochire a înţăles ce este: *Es ist nichts, Majestät, nur weider ein dummer Streich dieser wilden Walachen und Ostseejungen*. (Nu-i nimica, majestate, numai o nouă prostie a acestor salbateci de români şi de tineri de la Baltică.) Dar a dat ordin să se împrăştie monomul.

Creţulescu era foarte bogat şi cheltuia bani nebuni pe toate nimicurile. Bavarezii s-au îngrijit să vadă un student (cu numele, căci în realitate nici nu dădea cu lunile pe la cursuri) cheltuind atâţa bani şi într-o zi a fost chemat la poliţie unde l-au întrebat din ce trăieşte. Indignat că i se pune astfeli de întrebare, a răspuns în nemţasca lui de fantezie: *Sie mich fragen von was ich leben? Ich leben von die Gelde die meine und ich sage Sie sind très impertinent zu fragen von was ich leben*. (Mă întrebaţi din ce trăiesc? Eu trăiesc din banii mei şi zic că sunteţi *très impertinent* să întrebaţi din ce trăiesc.)

Atunci funcţionarul care îl interoga i-a zis că trebuie să plătească un gulden ştraf pentru expresiunea: *très impertinent*. Creţulescu, cu cel mai mare calm, scoate un gulden din pungă şi-l pune pe masă, apoi mai scoate unul şi-l pune lângă cel dintăi zicând: *Da haben Sie eine Gulden und da haben Sie noch eine Gulden, weil ich sage noch enimal Sie sind très impertinent und ich sage Sie sind très impertinent so viel ich Gulden habe in die Tasche die meine*. (Iaca un gulden şi iaca alt gulden fiindcă iarăş zic că sunteţi *très impertinent* şi zic că sunteţi *très impertinent* de atâtea ori câţi guldeni am în buzunarul meu.) Poliţaii înţelegând cu cine au a face nu i-au mai golit punga.

Costache Rolla, fiul doctorului Eustatie Rolla, care urma cursurile de drept la München şi care mai târziu a jucat un oareşcare rol politic şi social în Ieşi, în urma unei certe cu un ofiţer de cuirasieri, un conte A. (restul numelui l-am

uitat), a trebuit să iasă pe teren cu el şi, fiind bun trăgător cu pistolul, l-a ucis. El fiind străin, fără sprijin, şi familia mortului având trecere şi influenţă, deşi duelul fusese cât se poate de corect, a fost condamnat la moarte. Dar deoarece prietenii lui prevăzuse încă înainte de duel că aceasta are să-i fie urmarea în cazul când contele A. ar cădea, se făcuse din timp toate pregătirile pentru ca studentul moldovan să poată părăsi teritoriul bavarez fără întârziere. Dar condamnat la moarte a ramas în Bavaria şi, cât a trăit, n-a mai putut calca pe pământ bavarez; când mergea la Paris sau la băi în alte state germane, era silit să facă un încunjur prin Elveţia sau prin Saxonia.

Întăile certificate semestriale ale tatei sunt foarte bune, dar ele au fost obţinute în vremea când colonia era ocârmuită de doctorul Roth; cred că mai în urmă plăcerile au făcut studiilor o concurenţă din cele mai păgubitoare. De altmintrelea, a fost chemat în ţară de tată-său înainte să fi absolvit cursurile. Casarea, de către Neculai Pavlovici, a sentinţei senatului care despăgubea pe hatman de banii ce-i plătise pentru Ion Balş, cu toate dobânzile lor, pusese pe hatman în neputinţă să mai poarte cheltuielile celor trei fii ramaşi la München, apoi vârsta lui înaintată îi îngreuia descurcarea situaţiei cu deosebire de grea în care se afla: a fost deci silit să recheme pe tata şi pe moşu-meu Alecu. Cei patru ani, de la 1834 până la 1838, au fost întrebuinţaţi pentru lichidarea situaţiei care, la moartea hatmanului, era încă departe de a fi descurcată. Tata, însărcinat cu epitropia casei, a mai avut de lucru mulţi ani până când a izbutit să vândă moşiile de peste Prut şi altele din Moldova, rămânând celor patru fii numai Bohotinul (fără Colţul Cornei şi Hiliţa). Căiuţul (pentru care nu se găsise cumpărător, care a fost pe urmă cumparat de tata de la fraţi cu 15 000 de galbeni) şi casa de la Ieşi.

Şi totuş nu au izbutit să scăpe de toate datoriile; fiecare din ei a fost silit să ieie asupra-şi o parte din cele ramase, la cari s-au mai adăugit 32 000 de galbeni, datorii personale ale bunicii, ce, legalmente, nu erau obligaţi să le plătească, dar nu au voit să le lese neachitate. Deoarece ea era absolut fără altă avere decât o despăgubire mensuală de câteva sute de lei pentru desfiinţarea scutelnicilor, fraţii i-au făcut o pensiune frumoasă, permiţându-i să trăiască, în casa din Ieşi, în condiţiuni s-înţelege nu atât de luxoase ca până atunci, dar destul de largi, mai îndestulând-o de la Bohotin cu toate productele de la ţară.

Întăia funcţie ocupată de tata a fost aceea de ispravnic al ţinutului Ieşi, cu rangul de agă. Precum am aratat mai sus, pe când trăia bunicul, relaţiunile familiei cu Mihai Sturdza erau excelente, mai mult intime, şi au mai ramas încă aceleaşi vreme de câţiva ani.

Tata era foarte aplecat spre plăcerile lumii, iubitor de sindrofii şi de baluri, dansator pătimaş. Era unul din cei mai de samă eleganţi ai Ieşului, îi plăceau mult luxul, caii frumoşi şi mesele bune, ca maică-sa, era un epicurian convins. Barbat frumos şi îndrăzneţ, plăcea mult femeilor şi a avut succese mari pe lângă ele.

În domnia lui Mihai Sturdza viaţa mondenă era cu deosebire strălucită în Ieşi. Averile boierimii, ce le adunase mai multe generaţii de barbaţi strângători, erau întregi şi, în urma dobândirii libertăţii comerţului şi a exportului, asigurate prin hotărârile tratatului de la Adrianopol, veniturile lor creşteau răpede din an în an. Odată cu această creştere sporea, dar în proporţie neasamanat mai mare, setea după luxul, modele şi chipul de viaţă din Apus. Boierii bătrâni au ramas cumpăniţi în cheltuielile lor până la moarte, numai cu încetul şi foarte cu măsură modificat-au ei feliul lor de trai. Dar majoritatea celor tineri, mai ales acei cari făcuse în străinătate studii mai mult sau mai puţin

ipotetice, înţălăgeau să se bucure de toate îndămnările şi rafinamentele aristocraţiilor străine, fără a ţine socoteală de costul lucrurilor aduse de la celalalt capăt al Europei, şi mai ales, cu lipsa de măsură inherentă firilor primitive ce rămăsese sub mica spoială câştigată în cei puţini ani trăiţi în Apus. Vechiul mobilier al caselor boiereşti a fost în curând înlocuit prin mobile noi aduse cu grea cheltuială din Germania, din Franţa şi chiar din Anglia. S-au adus în ţară o mulţime de obiecte cu desăvârşire necunoscute, neîntrebuinţate până atunci sau de formă cu desăvârşire deosebită de acele în uz mai înainte. Vechiul port, părăsit de femei de la începutul veacului, a fost înlocuit şi de barbaţi prin acel european, slugile au fost îmbracate în livrele, aproape toate uneltele gospodăriei casnice au fost înlocuite prin altele de altă formă, aduse din Apus.

Şi nu numai Ieşul, dar şi oraşele din provincie fusese cuprinse de această furie, să transforme cu desăvârşire, după moda apusană, viaţa şi modul petrecerilor de până atunci.

Pe la anul 1839, tata s-a căsătorit cu Ruxanda, fata bogatului bancher Spiro Paul, care i-a adus o zestre de şăsezeci de mii de galbeni, în bani. Ea era foarte plăcută, bine-crescută, cu destulă cultură pentru vremea de atunci, foarte blândă şi bună. Dar în curând ftizia s-a declarat la dânsa; boala era în familia mâni-sa, tot ftizice murit-au şi surorile ei: Catinca, măritată cu Alexandru Mavrocordat, şi Elena, pe care a ţinut-o Petrache Mavrogheni. Întăia nevastă a tatei a murit după prea puţini ani de căsătorie, lăsându-i toată averea.

Tata a părăsit isprăvnicia de Ieşi pentru a fi numit membru în Divanul (Curtea de Apel) Ţăriide Sus, mai fiind în curând după aceea înalţat la rangul de vel vornic.

În a cincea decadă a veacului trecut, pe lângă tinerii întorşi din străinătate, cei mulţi cu studii sumare, unii însă

cu studii mai mult sau mai puțin complecte, se mai ridicase şi un număr nu tocmai mic de barbați: boieri, boierănaşi, feciori de negustori îmbogățiți şi chiar ai unor oameni din *treptele de jos*, cari dobândise puținele cunoştințI ce le posedau în şcolile din țară, şcoli greceşti şi vro două pensionate franceze, cunoştințI totuş cu mult superioare acelora cu cari se putea făli generația anterioară.

Abuzurile lui Mihai Sturdza, venalitatea lui cumplită, tolerarea de către el a jafurilor şi a mâncătoriilor funcționarilor, mai ales însă vânzarea fățişă a justiției, a ridicat împotriva domnului întreaga lume, conştientă, dar mai cu samă tineretul, atât acel crescut în țară, cât şi acel trecut prin străinătate. Din sânul acestor două grupe pornit-au mişcarea opozițională din anii '40, care a dus la *revoluția* (?) de la 1848 în Moldova.

Şi unii şi alții erau însufleți de aspirațiunile naționaliste cele mai largi. Dacă Iordache Catargiu cutezase să vorbească de unirea Principatelor în comitetul de redactare al Regulamentului Organic, membrii generației următoare vedeau de pe atunci în unitatea națională a întregului neam românesc țelul final către care trebuiau să năzuiască dorințile şi silințile lor. Dar făcând partea posibilităților, față de blăstămul atotputerniciei ruseşti în țările noastre, îşi dădeau foarte bine sama că aceste aspirațiuni trebuiau pentru moment trecute sub tăcere şi lățite numai în chip indirect şi discret, mărginindu-se la simpla răspândire a cunoştinții existenței şi a istoriei conaționalilor noştri de peste hotare. Pe acest punct cu toții erau de acord. Înțelegeau că dării în vileag a unor asemenea aspirațiuni i-ar fi răspuns imediat începerea combaterii celei mai aprigi şi mai lipsite de cruțare din partea Rusiei.

Afară de prea puține excepțiuni, acei din tineri aparținând marii boierimi, atât de privilegiată de regimul regulamentar, erau doritori de reforme constituționale, dar cari să păstreze

clasei lor poziţiunea ei privilegiată în stat, adică râvneau la un guvern reprezentativ în care puterea legiuitoare şi controlul efectiv al ocârmuirii să fi aparţinut mai ales unei camere a marilor boieri, croită cam pe modelul Camerei lorzilor, faţă de care ar fi existat şi o cameră aleasă printr-un sufragiu restrâns, iar puterile domnului având să fie limitate.

Cu deosebită aprindere luat-au parte la mişcarea pentru reforme acei tineri cari se întorsese din străinătate, mai ales din universităţile germane, în cari sufla atunci un vânt de liberalism şi de naţionalism deosebit de generos. Un boier aparţinând generaţiei intermediare dintre tata şi hatman, logofătul Costache Sturdza, un barbat cu multe cusururi, cu idei reacţionare, dar plin de duh, dăduse obştiei acestor tineri întorşi din străinătate cari, împreună cu alţii crescuţi în ţară, dar câştigaţi la ideile lor, alcătuiau un feli de comunitate legată prin simţăminte de prietenie, porecla de *Westfalia*.

Acei din noua generaţie aparţinând boierimii mici şi mai ales acei ieşiţi din negustorime şi din ceea ce se numea *treptele de jos*, cărora privilegiile exorbitante atribuite boierimii mari li redusese cu desăvârşire rolul în conducerea treburilor publice, visau, cum era firesc, reforme cu caracter democratic şi chemarea unor straturi mai adânci de popor la viaţa publică; dar, neîndrăznind să le enunţe, dădeau tot concursul lor membrilor *Westfaliei*.

Însă şi unii, şi alţii pricepeau foarte bine că manifestarea unor veleităţi de reforme constituţionale, oricât de moderate ar putea ele să fie, ar stârni, în acelaşi grad ca şi aspiraţiunile naţionale, ostilitatea Rusiei lui Neculai Pavlovici şi ar fi mijlocul sigur nu ca să slăbească, ci ca să întărească regimul lui Mihai Sturdza.

Consulul rusesc din Ieşi avea de la Peterburg consemn să sprijine pe Mihai Sturdza împotriva oricăror *tendenţe*

subversive, dar şi să aibă grijă ca situaţia lui să nu devie prea puternică, deci până la un oareşcare grad să favorizeze în chip dibace nemulţumirile ce se iveau împotrivă-i, spre a-l face să simtă totdeauna nevoie de sprijinul Rusiei. Consulul încuraja deci în chip tainic mişcarea de opoziţie stârnită de deplorabilul regim al domnului şi opozanţii aveau astfeli un nou motiv pentru a nu da în vileag scopuri alienându-li această aparentă bunăvoinţă care stingherea mult pe vodă. De aceea, în capul programului lor era pusă dogma *sfintei păziri a Regulamentului în tot cuprinsul său şi fără nici o răstălmăcire*.

Puternic sprijin era dat nemulţămiţilor de către boierii mari mai în vrâstă cari, aproape toţi, erau adversari ai lui Mihai Sturdza, unii din pricini binecuvântate, ca indignarea faţă de sistemul de ocârmuire venal şi abuziv în vigoare, alţii din cauza vro unei nedreptăţi suferite şi reale, puţini din cauza nepunerii în slujbă a vro unui fiu, rudă, neam sau om de casă, sau a neacordării vro unui *ghelir* oareşcare. Ei erau de mult în corespondenţă cu Constantinopolul unde aduceau la cunoştinţa paşalelor influente la Poartă multe din abuzurile domnului. În capul acestor boieri şi în realitate, chiar a întregii opoziţii, era logofătul Alecu Ghyka, despre care voi vorbi mai pe larg în unul din capitolele următoare.

Marea majoritate a membrilor opoziţiei n-aveau cu bună samă în vedere decât izbutirea mişcării: supunerea sau demiterea lui Mihai Sturdza prin mijloace paşnice şi absolut legale, dar erau printre ei şi oameni violenţi, cari propovăduiau răscoala cu arma. Hatmanul Alecu Aslan, încurajat de alţii,
recruta chiar spre acel sfârşit poloni fără căpătâi, de cari era atunci ţara plină, şi-i aduna la moşia Oneştii. Alţii mergeau chiar mai departe şi nu se sfiau să propuie înlăturarea prin ucidere a domnitorului.

Abuzurile acestuia şi ale oamenilor lui, mai ales vânzarea fățişă a justiției, făcuse pe tata să părăsească slujba şi să intre în rândurile opoziției, devenind chiar unul din fruntaşii ei. Deoarece avea un stil deosebit de frumos şi de clar, căruia ştia să-i deie la prilej o mare energie, îşi făcuse o specialitate din facerea de jalbe ale prostimii obijduite şi nedreptățite, bineînțăles în chip cu totul gratuit, mai dând şi ajutor bănesc celor nemulțămiți cari veneau să reclame. Aceste jalbe, din pricina clarității expunerii şi a chipului necruțător pentru autorități în care erau redactate, displăcea cu deosebire domnului; le recunoştea de la întăile cuvinte şi îndată zicea jăluitorului: „Răducanu ți-o făcut jalba!" Dar cauza era totdeauna atât de bine prezentată, încât îi venea greu să puie pe dânsa o rezoluție negativă. Iar frații tatei, urmându-i pilda, intrase şi ei în rândurile opoziției. Vodă l-a chemat de repețite ori la dânsul ca să-i ție limbajul următor:

— Dar bine, Răducane, ce vor să zică aceste fapte din partea dumitale şi a fraților dumitale? Vă vădiți ca cei mai aspri duşmani ai mei! Şi pentru ce? N-am fost eu bun prieten cu răposatul logofăt, gata să-l ajut în toate, privindu-l ca pe un părinte? Nu v-am pus încă foarte de tineri în slujbe însamnate şi nu v-am râdicat în ranguri cât mai răpede am putut? Când oare tăgăduitu-v-am sprijinul meu pentru vrun inte-res al vostru? Nu voiți să slujiți, rămâneți pe dinafară, dar dați-mi pace, nu vă mai legați de mine! Nu-mi faceți tocmai voi asemenea greutăți!

Iar la cuvintele lui, vodă capata totdeauna acelaşi răspuns:

— N-avem decât iubire şi recunoştință către persoana Măriei Tale. Eu şi cu frații mei suntem totdeauna gata să sărim pentru orice interes legiuit al Măriei Tale, în care țara să nu aibă interes potrivnic. Pune-ne Măria Ta la încercare şi vei vedea că nu te înşăl. Dar prea îşi bat joc de țară

cinovnicii Măriei Tale, prea jăfuiesc lumea şi îşi bat joc de dreptate. Apoi Măria Ta vrei să ştii numai de unele dispoziţii ale Regulamentului Organic, iar de altele, cari nouă ni se par de căpetenie, nu vrei să ştii. Obştească Adunare nu mai este decât o minciună căci într-însa, mulţămită corupţiunii şi înfricoşării, nu pătrund decât acei păsuiţi de ispravnici, cari nu se sfiesc să arate că aşa au poroncă de la Măria Ta. Iar înaintea judecătorilor au dreptate numai acei cari ştiu şi pot s-o plătească. În isprăvnicii şi judecătorii, chiar în capul departamentelor, se văd mai cu samă oameni cunoscuţi ca necinstiţi, unii râdicaţi de la nimica, având astăzi stări frumoase, alţii boieri mari pataţi, cari şi-au bătut averile la tălpi de mai multe ori şi de tot atâtea ori le-au refăcut după puţine luni de diregătorie. Curăţă, Măria Ta, din slujbe această pleavă şi această neghină, bagă măcar o mică parte din ei la puşcărie, lasă să pătrundă în adunare barbaţi independenţi, nu slugoi cari să steie smeriţi şi gata să îndeplinească orice poroncă a miniştrilor Măriei Tale, a lui Lascarache şi a lui Mihăiţă Mihalache, ci barbaţi cu trecut cinstit, şi cu durere de ţară, şi te vom sprijini din toate puterile, căci ştim bine că nici unul din noi nu are nici priceperea, nici destoinicia Măriei Tale.

Trebuia atunci o mare îndrăzneală pentru a vorbi astfeli cu Mihai Sturdza şi se ştia că, în toată Moldova, erau numai doi barbaţi în stare să rostească asemene cuvinte faţă de el: unul bătrân, având o reputaţie de virtute şi de dezinteresare bine aşezată şi recunoscută de toată lumea, logofătul Alecu Ghyka, fost cumnat cu domnul, tatăl următorului domn, şi tânărul Răducanu, cum i se zicea, iarăş cunoscut pentru dezinteresarea sa, ca şi pentru îndrăzneala şi francheţa cu cari avea obicei să-şi rostească părerea către oricine. De aceea, după o întrevedere ca aceea ce am descris-o mai sus, în loc să-l trimată în surgun la vro mănăstire, nu-i făcea nimica, iar după vrun alt act de ostilitate îl chema din nou

la el ca să-i repete aceleaşi vorbe şi ca să primească de la el acelaşi răspuns. Aceasta până când, lucrurile învrăjbindu-se de tot, tata a refuzat să mai vie la palat când îl chema vodă.

Istoria întrevederilor tatei cu Mihai Sturdza şi a vorbelor schimbate între ei mi-a fost povestită nu numai de dânsul şi de fraţii lui, dar şi de toţi intimii lor, cari trăiau cu ei ca fraţi: Lascar Catargiu, Manolache Costache Iepureanu, Costache Negri, Petrache Mavrogheni, Iorgu Radu şi mulţi alţii.

Nimeni nu îmbrăţoşase cu mai multă căldură ideile şi aspiraţiunile tineretului moldovenesc decât bunica. S-ar fi părut că este românca neaoşă, că a uitat cu desăvârşire Ţarigradul şi legăturile ei de acolo. Dulceaţa ţării în care trăia acuma de patruzeci de ani o cucerise cu desăvârşire. Visa şi ea, sunt acuma aproape şăptezeci de ani, întâi unirea celor două principate şi apoi aceea a întregului neam românesc, împărţit între trei împărăţii. Era partizană a măsurilor extreme. Când tata i-a spus că se retrage din mişcare dacă se vorbeşte de uciderea lui Mihai Sturdza, l-a privit cu un aer de nemărginit dispreţ şi, cu glasul ei taraganat, i-a aruncat un *Ma-de-moi-selle Ro-dol-phi-i-ne!*

Dacă nu se poate tăgădui generozitatea, iubirea curată de neam şi de ţară de care erau călăuziţi autorii neizbutitei răscoale de la 1848 în Ieşi, nu se pot deloc găsi cuvinte de laudă la feli în ceea ce priveşte simţul lor practic. Nu au înţăles că o mişcare ca acea care o pregăteau, mişcare având de scop şi îndreptarea ocărmuirii lăuntrice, şi satisfacerea aspiraţiunilor naţionale, nu poate fi dusă la izbândă de către un pumn de privilegiaţi, ci trebuie să fie opera întregii obştii. Şi un întreg popor nu se mişcă pentru aspiraţiuni de acest feli, câtă vreme el zace în robie de fapt şi a fost deposedat de scurt timp de pământul ce l-a lucrat

în curs de secole, tocmai de minoritatea care acuma îl cheamă la luptă aprigă.

Mişcarea de la 1848 în Ţara Românească, deşi a fost înfrântă de ocupaţia ruso-turcă, a dat totuşi alte roade decât stârpitura de mişcare din Moldova. Dar a dat acele roade, de cari neamul întreg s-a împărtăşit, fiindcă călăuzele ei au ştiut să intereseze la ea toată obştia, s-o facă să vadă în izbânda ei mântuirea nevoilor şi a nedreptăţilor de cari acea obştie suferea.

Dar tinerii noştri boieri moldoveni n-au înţăles nevoia absolută, pentru triumful cauzei lor, a chemării şi a interesării la luptă a obştiei celei mari. Iaca cauza pentru care mişcarea pusă la cale de ei s-a isprăvit în chip atât de lamentabil. Erau numai nişte diletanţi în revoluţie!

Se ştie că Mihai Sturdza se făcuse că primeşte cererile opoziţiei adoptate la adunarea ţinută la otelul Regensburg (astăzi Binder), însă a doua zi a pus să aresteze pe conducătorii mişcării. Tata şi cu fraţii lui au fost arestaţi în casa părintească, în care se întorsese după întrunirea ţinută la Mavrocordat.

O *roată* de soldaţi i-a sculat din somn, le-a legat mânile la spate cu propriile lor cămeşi şi, cu însoţire de lovituri de strat de puşcă, i-a condus la cazarmă, unde i-a trântit pe podelile goale. Deşi hatman sau comandant al miliţiei era fiul cel mai mare al lui vodă, beizade Dumitrache, toată această operaţie fusese condusă de al doilea fiu al domnului, beizade Grigore, care trecea drept mai energic şi mai capabil decât frate-său. El acuma se primbla trufaş, în mare uniformă de polcovnic rus, în faţa celor legaţi şi trântiţi la pământ, al căror număr sporise prin aducerea altor arestanţi.

— *Vous êtes magnifique et pas cher!* (Eşti magnific, dar ieften!) a strigat atunci, lui beizade Grigore, Alecu Rosetti, al doilea fiu al hatmanului.

A doua zi erau porniți la Galați, spre a fi desțărați, în căruți de poştă şi legați cu aceleaşi cămeşi. Prea puținii ramaşi în viață din acei cari au cunoscut acest mod de locomoțiune îşi pot închipui supliciul îndurat de nişte oameni cu brațele legate la spate şi trântiți în fundul instrumentului de caznă ce-l alcătuia acel vehicul blastamat, cu desăvârşire lipsit de răzoare.

Catinca Negri, sora lui Costache Negri, care să găsea atunci la Pribeşti, aflând despre arestarea şi desțararea prietenilor frăține-său, i-a aşteptat la o răspântie a drumului mare ducând de la Ieşi la Galați cu dulceți, apă rece şi alte reconfortante, mai obținând de la *comandirul* escortei să slăbească nodurile legăturilor cari legau brațele arestanților. Atât tata şi moşii mei, precum şi alți dintre cei surguniți mi-au povestit faptul nu o dată, exprimându-şi recunoştința lor pentru fapta inimoasei şi generoasei lor prietene. Iar Catinca Negri mi-a zis că, pe un soare neobişnuit de arzător la acea vreme a anului, erau trântiți în fundul căruții cu fața în sus, iar brațele lor erau atât de strânse, încât după slăbirea legăturilor, a trebuit să treacă timp îndelungat ca să poată ajunge a-şi mişca degetele. Dar spiritul tatei rămăsese absolut neînfrânt: făcea feli de feli de glume. Cu tata se mai aflau, pe lângă frații lui, Lascar şi Mitică (Alecu fusese lasat la Ieşi din pricina sănătății sale foarte şubrede), Alecu şi Ion Cuza, Grigore Romalo, Manolache Costache, Alexandru Moruz, Zaharia Moldovanu, Sandu Miclescu, Nicu Catargiu, Vasile Canta şi Dimitrie Filipescu. Au mas la o poştă, nu departe de Galați.

Aici i-a ajuns din urmă camardinerul tatei, Neculai Lefter, care aducea bagajul celor trei frați şi bani, sub formă de scrisori de credit asupra Galațului şi mai ales a Țarigradului, ascunse sub broasca unui giamandan de piele. Neculai îmi povestea cum, la acea poştă, ofițerul comandând escorta voia să plece înainte ca surguniții să fi

putut face macar un simulacru de toaletă, dar că tata s-a opus în chip atât de energic, încât a impus ofițerului şi l-a făcut să cedeze. Li s-au dezlegat brațele şi, cu ajutorul lui Neculai, tata a procedat la cea mai elaborată toaletă.

La Galați, tata şi frații lui au găsit în persoana vameşului, căminarul Iancu Cozoni, pe un om de casă al hatmanului şi cu totul devotat lor. Acel căminar Iancu Cozoni, al cărui portret în acuarelă se pastra la moşu-meu Lascar, la Răducăneni, şi care până la moarte a purtat costumul oriental şi chiar cealma (turban), era cunoscut ca cel mai mare disprețuitor al banului. Nu avea altă avere decât leafa lui de vameş. Când o primea, o vâra îndată sub salteaua singurii odăi care-i alcătuia locuința, pe al cărei pat stătea toată ziua turceşte. De câte ori venea vrun nevoieş la el şi-i cerea ajutor, ridica salteaua şi-l ajuta cu câte ceva. Pe la sfârşitul lunii însă, banii împuținându-se, înainte de a ridica salteaua zicea: „Să vedem dacă mai este ceva!"; şi, câtă vreme mai era ceva, dădea.

Prin ajutorul lui, surguniții au cumparat un mare număr de stecle de vin străin, Madeira şi Sauternes vechi, aflate în pivnița bacalului de peste zece ani, mai izbutind să-l puie în giamandane cari s-au adăugit bagajului lor. În ziua de 3 april au plecat la Măcin în patru bărci, fiind escortați de patru ofițeri şi treizeci de soldați sub comanda polcovnicului Miscenco, *comandirul* garnizoanei Galați. La Măcin aveau să fie predați *aianului* (comandantului turcesc), iar acesta avea să îngrijască de transportul lor la Constantinopol.

De abie plecase din Galați şi surguniții au şi început să cinstească cu vin pe ofițeri şi pe soldați, urmând înainte cu cinstea până când au ajuns aproape de Brăila. Polcovnicul Miscenco, în raportul către hatman, a zis că o furtună l-a silit să debarce la Brăila. Tata, moşii mei, Manolache Costache şi alții, cari mi-au povestit întâmplarea, mi-au spus că ziua era deosebit de caldă pentru acea vreme a

anului, dar că aproape toți ofițerii şi soldații erau atât de beți, încât nu mai putea nimene să mânuiască vâslele şi de aceea Miscenco a fost silit să debarce la Brăila, căci mai departe nu ar fi putut merge. S-au dat deci jos în portul Brăilei şi Miscenco s-a hotărât să-şi ducă arestanții la cazarma trupelor munteneşti.

Însă ei se sfătuise încă de la Galați: de la început o luară iute la picior, iar la o răspântie la fugă. Miscenco a început să strige: „Stați, fraților, că mă nenorociți!" şi s-a luat după dânşii cu acei din oamenii lui cari mai erau în stare să alerge. Şăse din fugari, A. Moruz, Vasile Canta, Lascar Rosetti, Manolache Costache, Alexandru Cuza şi Zaharia Moldovanu, au scapat la consulatul englez; ceilalți, printre cari tata, au rătăcit, au fost prinşi de soldații cari încunjurau consulatul şi duşi la cazarmă. Când Miscenco a mers la consulat ca să-şi reclame fugarii, i s-a răspuns că ei, fiind refugiați politici cari s-au pus sub protecția Majestății Sale britanice, nu pot fi predați. Comandantul garnizoanei Galați n-a putut deci să predeie, la Măcin, aianului decât cei şapte cari rămăsese în puterea lui.

Aianul i-a tratat foarte bine şi i-a trimes pe un vapor austriac sub escortă la Constantinopol. Acolo au stat câtva timp, tata având gazdă bună la mătuşă-sa, Caliopi Fotillas, sora bunicii. Turcii i-au tratat foarte cu omenie şi i-ar fi ținut bucuros în Țarigrad, dar ambasada rusască i-a silit să li fixeze o reşedință care să samene mai mult a exil decât capitala împărăției turceşti; i-a trimes deci la Brusa. Aici erau destul de liberi, alegându-şi fiecare gazda care-i convenea şi primind, pe lângă titlul de *musafiri ai sultanului*, şi câte un *tain* de o mie de lei pe lună, pe care cei cu dare de mână dintre ei îl abandonau întreg gazdei respective, pentru locuință. Bucătăria era dirijată de Neculai Lefter, ajuns şi el întâi la Constantinopol şi pe urmă la Brusa. Când a sosit, cum l-a văzut, tata i-a poruncit să-i facă pentru masă un

bœuf à la mode, lucru de care Neculai Lefter îşi aducea aminte după un sfert de veac.

Exilul lor la Brusa a devenit foarte neplăcut prin izbucnirea ciumei şi a holerei, care bântuiau amândouă în acelaşi timp.

Moşu-meu Mitică era foarte impresionat şi zicea întruna că, la urma urmelor, turcii au să li taie capul, împinşi fiind de ruşi. Tata a scris atunci frăţine-său Lascar, care se afla la Paris: „Nu ştiu ce să mai fac cu Mitică, el este cumplit de demoralizat, convins că turcii au să-i taie capul. Nu parvin a-l face să vadă absurditatea acestei temeri; mai scrie-i şi tu ceva ca să-l faci să mai prindă inimă.” Iar moşu Lascar a scris atunci frăţine-său Mitică: „Răducanu îmi scrie că te temi că turcii au să-ţi taie capul. Este o prostie, n-au să ţi-l taie. Dar chiar dacă ţi l-ar tăie, ce-ar fi? Gândeşte-te câte capete mult mai bune decât al tău au tăiet şi vei înţălege că nu ar fi mare lucru dacă ar mai tăie încă unul prost.”

După şăpte luni, exilaţii au obţinut voie să s-întoarcă la Constantinopol, unde au stat mai multe luni, tata scriind şi remiţând memorii asupra stării Principatelor, atât marelui vizir, cât şi ambasadorilor Franţei şi Angliei, generalul Aupick şi lordul Canning; era un oaspe deosebit de bine văzut la ambasada engleză. Odată cu depunerea lui Mihai Sturdza şi numirea la scaunul Moldovei a lui Grigore Ghyka, exilaţii au obţinut învoire să s-întoarcă în ţară.

Tata, barbat cheltuitor şi iubitor de bunurile vieţii, dusese în timpul văduviei sale viaţa unui *homme du monde*, neocupându-se, afară de politică, decât de plăcerile sale. Clădise, în ultimii ani ai domniei lui Mihai Sturdza, curtea de la Căiuţi, cam în mijlocul târguşorului cu acelaş nume. Se ocupa şi de afacerile lui, dar mai mult spre paguba lor.

Puţin timp după întăia lui căsătorie avusese un duel cu Alexandru Mavrocordat, supranumit Tărăbonţ, care atunci era ofiţer în miliţie şi adjutant al domnului. Tărăbonţ îşi

bătuse joc, la teatru, de ochelarii tatei, care-l provocase la moment. A doua zi au ieşit la Copou spre a se bate cu pistolul, la comandament. Au tras aproape în acelaş timp şi Tărăbonţ s-a prăbuşit în şanţul şoselei care se afla în spatele lui, strigând că este mort. Doftorul Cihak, protomedicul ţării şi al miliţiei, care fusese luat de marturi ca medic, s-a grăbit să alerge la dânsul, l-a dezbracat de mondir şi de cămeşă, dar n-a găsit nici urmă de rană. Deodată ochiul lui zăreşte, pe marginea şanţului, un obiect care lucea. Îl ie în mână şi constată că era o epoletă a lui Tărăbonţ, iar acea epoletă este străpunsă de gloantele tatei. O aruncă cu dispreţ la pământ zicând: „Asta nu mă priveşte pe mine, priveşte pe ceaprazar."

Tata a mai avut un duel cu Leon Cantacuzino, un amărunt al căruia i s-a destăinuit numai puţini ani înainte de încetarea lui din viaţă. Avusese loc între ei un schimb de cuvinte care făcuse duelul inevitabil şi tata luase ca întăiul său martor pe moşu-meu Lascar, şi acesta a rugat pe doftorul Cihak să-l secondeze. Doftorul, după ce a fost pus în cunoştinţa împrejurărilor, a declarat că vede şi el că duelul nu se poate evita, dar că este o mare nenorocire, căci şi unul, şi altul este căsătorit şi părinte de familie şi nu se ştie ce se poate întâmpla. Apoi, după un moment de gândire, a spus că primeşte să fie al doilea martor al tatei, dar cu condiţiile următoare: ca el să fie însărcinat cu încarcarea pistoalelor şi ca moşu-meu să se lege pe onoare că nu va destăinui cuiva că el, Cihak, i-a făcut această cerere şi a pus această condiţie. Moşu-meu a admis condiţiile doftorului.

A doua zi, de dimineaţă, au sosit cu toţii la locul convenit şi moşu-meu a propus ca doftorul să fie însărcinat cu încarcarea pistoalelor, fiind cel mai bătrân şi cel mai experimentat în asemenea materie, deoarece fusese în nenumărate dueluri, iar nime din martorii părţii adverse n-a

obiectat ceva. S-au schimbat două perechi de glonți, dar fără nici un rezultat şi adversarii şi-au dat mâna pe teren.

La plecare, moşu-meu şi cu Cihak s-au suit în aceeaş trăsură şi cel dintâi a rugat pe Cihak să-i spuie acuma de ce a vrut numaidecât să încarce el pistoalele. Atunci Cihak l-a făcut mai întâi să-i făgăduiască că nu va repeta nimărui ceea ce avea să-i destăinuiască, apoi a aratat că, amândoi fiind barbați cari mai avusese dueluri şi nu mai aveau nevoie să facă dovezile lor de bărbăție, a vrut să împiedece cu desăvârşire întâmplarea unei nenorociri şi a încarcat pistoalele cu nişte glonți făcuți dintr-un amalgam de mercur, cari s-au făcut praf la ieşirea din țavă.

— Numai te conjur, a mai adăugit el, nu scapa vreun cuvânt către fratele dumitale, căci ştii cum este. Ar fi în stare, nu numai să mă provoace pe mine, dar să provoace din nou pe Cantacuzino, care-i într-o doagă cu el în această privință.

Moşu-meu l-a linişstit spunându-i că nu va vorbi nimărui despre meşteşugul întrebuințat de Cihak şi, cât au trăit Leon Cantacuzino şi martorii cari îl asistase, nu a pomenit un cuvânt despre întâmplare. Dar după moartea lor a povestit istoria mamei, cerându-i să păstreze secretul, însă ea, nemaivăzând nici un inconvenient ca tata să afle întâmplarea, l-a pus în curent, ceea ce a avut darul să-i pricinuiască un violent acces de mânie împotriva lui Cihak, care mai era încă în viață şi căruia i-ar fi scris ca să-i exprime indignarea lui, *pentru că îl făcuse de râs*, dacă nu l-ar fi împiedecat mama numai cu mare greutate.

Sub Grigore Ghyka, tata a fost numit preşedinte al Divanului Apelativ şi, în anul următor, el s-a căsătorit cu maică-mea, domnița Aglaia, cea mai mare fiică din a doua căsătorie a domnitorului cu Anica Catargiu. La 1851 a fost numit epitrop al casei Sfântului Spiridon, apoi secretar de stat (postelnic, ministru al afacerilor străine); la 1 noiembrie

1854 era ministru al dreptății şi la 1855 capata rangul de logofăt mare.

Socrul şi ginerele nu se prea înțelegeau: domnul avea idei şi aspirațiuni foarte liberale, tata era, dimpotrivă, conservator. Apoi, cu toate însuşirile lui, Grigore Ghyka era slab de voință, destul de vanitos, ca aproape toți Ghiculeştii, şi prin urmare foarte accesibil măgulirii. Iar tata era un barbat care nu-şi ascundea părerea față de nimene, ci o zicea oricui fără de cruțare, ceea ce făcea ca domnul să se simtă adesa jignit de cuvintele ministrului şi ginerelui său. Acestuia nici prin gând nu-i trecea să ascundă domnului ceea ce credea despre cutare sau cutare măsură politică. Nu căuta favoarea domnească prin măgulirea slăbiciunilor lui vodă, ci credea de datoria lui să-i spuie totdeauna părerea lui adevarată şi deplină. Absolut dezinteresat şi stăpân pe o stare frumoasă, care mai fusese sporită prin zestrea destul de însamnată a mamei, nu era sub influența nici unui interes material.

Şi socrul, şi ginerele erau însă naționalişti şi unionişti convinşi; pe acest teren lucrau în cea mai desăvârşită înțălegere.

În toate slujbele prin cari a trecut, tata a lasat reputația unui diregător de o integritate în afară de orice îndoială, deosebit de destoinic, de harnic şi de energic. În puținul timp în care a fost ministru de justiție a ştiut să sileascâ deosebitele judecătorii şi curți de apel din țară, la cari se aflau multe mii de procese în suferință, să ajungă la curent cu judecarea cauzelor. Trecerea însă de absolut necruțător față de funcționarii necinstiți şi leneşi. La Sfântul Spiridon, unde a fost de două ori epitrop, s-a aratat deosebit de vrednic şi a adus casa într-o stare înfloritoare, pe când, în spitalul din leşi, domnea o ordine şi o curățenie care a fost admirată şi de ruşi şi de austriaci, în vremea ocupațiilor

succesive ale țărilor noastre de către oştirile acestor două împărății.

Puțină vreme după a doua sa căsătorie, tata a cumparat casa din Podul Roş, din dosul căzărmilor cari se aflau în fața curții domneşti, unde se află azi Gimnaziul „Alexandru cel Bun”.

*

Al doilea frate al tatei, Alecu, s-a născut la anul 1814 şi a fost crescut în acelaşi chip ca şi tata. Era înscris la universitatea din München şi urma cursurile în chip satisfăcător, când hotărârea împăratului Neculai a silit pe bunu-meu să recheme în țară pe doi din cei trei fii aflați în Germania.

În țară, moşu-meu Alecu a dus viața tuturor tinerilor boieri din generația lui. Atât din spusele fraților săi, cât şi din acele ale contimporanilor şi mai ales ale contimporanelor, el era acel din copiii bunicului care avea mai mult din ceea ce francezii numesc *brillant*. Deosebit de frumos, de o inteligență foarte vie, plin de spirit sarcastic, destul de cult pentru a putea emite asupra oricărui subiect păreri mai totdeauna foarte originale, pe cari ştia să le expuie într-un chip atrăgător şi interesant, deşi adesa cam paradoxal, de o rară îndrăzneală, era foarte iubit de societatea ieşană, mai cu samă de sexul zis slab. În schimb, era iute din cale-afară, supus patimilor, instinctelor şi chiar fanteziilor lui, neputând suferi nici un frâu – în rezumat un produs caracteristic al epocii de tranzițiune în care crescuse.

La venirea lui în țară a intrat în miliția moldovenească de curând înființată, în calitate de *cadet*, cum intrase într-însa toți membrii claselor privilegiate.

Într-o zi a ieşit la primblare cu trăsura, la Copou, în haine civile, ceea ce era strict interzis. A doua zi i s-au dat, pentru această vină, câteva zile de arest, pedeapsă la care a

răspuns ieşind, chiar în acea sară la primblare, tot cu trăsura, şi tot la Copou, în halat şi în papuci, fumându-şi ciubucul. A doua zi şi-a trimes demisia, fără a mai da pe la cazarmă. Caracteristic însă pentru lipsa de serios cu care comandantul tinerei noastre miliţii veghea la menţinerea disciplinei şi la formarea adevaratului spirit militar este faptul că un asemene act de indisciplină, o asemene manifestare de dispreţ pentru autoritatea superioară, a ramas cu desăvârşire nepedepsit.

Moş Alecu era un vânător pătimaş şi un puşcaş fără păreche în toată ţara, moştenise în această privinţă toată îndămânarea atât de renumită a tătâne-său; puşcaşii de la Bohotin mi-au povestit în această privinţă lucruri absolut uimitoare. O răceală complicată cu reumatisme, capatate toate la vânat, au făcut din el un infirm înainte să fi ajuns la vârsta de patruzeci de ani, ceea ce de altmintrelea nu-l împiedeca nici să meargă la *hăituieli* de lupi, de capre, de iepuri şi de sitari, nici să aibă succese pe lângă sexul frumos.

De multe ori stăpânitu-mi-am cu greu râsul auzând pe vro una din contimporanele moşului Alecu vorbind cu jând de frumuseţa, de spiritul, de îndrăzneala, de farmecul lui, gata să plângă din pricina sfârşitului prematur de care a avut parte, iar eu ştiam bine, din povestirile mamei sau a altei contimporane, că bătrâna cucoană în chestiune avusese bun prilej să-l cunoască în chip cât se poate de intim.

După evenimentele de la 1848 s-a retras la Cozia, partea din Bohotin care-i venise lui, nemaidând pe la oraş decât foarte rar. Mi-aduc foarte bine aminte de el, căci a murit la 1859.

Era hotărât să-mi lese mie Cozia. Necontenit scria tatei să vie cu un advocat ca să facă hârtiile trebuitoare spre acest sfârşit, dar tata, negligent pentru interesele lui, tot amâna mergerea la Cozia de la o lună într-alta. A amânat-o până

când un erezipel, agravat printr-o răceală capatată la o hăituială de sitari la care a luat parte înainte de a fi bine vindecat, l-a răpus în câteva zile; tata a sosit pentru a asista la înmormântare.

Iar Cozia, în loc să-mi aparţie mie, s-a împărţit între toţi fraţii şi descendenţii surorilor cari murise.

*

Al treilea fiu al hatmanului, Lascar, s-a născut la 1816. Când, în anul 1830, fraţii au fost trimeşi la München, Lascar a urmat dintăi acolo cursurile unui gimnaziu, apoi şi-a făcut dreptul la Heidelberg şi la Göttingen. S-a întors în ţară numai la 1842, după ce a obţinut diploma de doctor în drept. A fost numit îndată, de către sfatul ocârmuitor, domnul fiind absent, la băi, membru în Divanul Apelativ al Ţării de Sus, în locul tatei, care demisionase. Numirea a fost confirmată de Mihai Sturdza la întoarcerea acestuia în ţară. La mart 1843 a demisionat, iar în anul următor, 1844, a fost numit membru în comisia cercetătoare a naţiei evreieşti şi, la iulie următor, epitrop al Casei Apelor. La 12 mart 1845, obişnuita Obştească Adunare, prin oficiul ei no. 53, i-a adresat mulţămiri pentru râvna cu care administrase acea casă şi pentru patriotismul de care era însufleţit. La mai a aceluiaş an a fost numit, împreună cu logofătul Costache Mavrocordat şi cu beizade Neculai Suţu, membru în Epitropia Şcoalelor. Însă din cauza înrăutăţirii relaţiilor dintre întreaga familie şi domn, Lascar Rosetti şi-a dat demisia din acea însărcinare. A luat o parte din cele mai vii la luptele purtate de tineretul cult şi de elementele cinstite împotriva ocârmuirii lui Mihai Sturdza. Ivindu-se un loc vacant, la Huşi, în Obştească Adunare, şi-a pus candidatura şi, spre marea surprindere a ispravnicului care nici nu visa că are opoziţie în ţinutul său, a fost ales. Tinerii opozanţi condusese campania electorală în chip pe cât de tainic, pe atât de dibace. Pentru a feri pe cei cari votase în contra

guvernului de orice răzbunare şi pentru ca să nu se poată şti de cine a fost scris fiecare buletin de vot, Lascar Catargiu, care, fiind ţinutaş, lua şi el parte la acea alegere, a aruncat îndată după proclamarea votului câteva chibrituri aprinse în urnă, arzând astfeli toate buletinele. Ispravnicul a fost îndată înlocuit, dar când Lascar Rosetti a vrut să intre în Adunare, a găsit la uşă o sentinelă care nu l-a lasat să intre. Zadarnice fost-au toate protestele; alegerea, deşi se petrecuse în toată regula şi liniştea, a fost casată, parc-ar fi fost o simplă alegere din Ardeal în anul 1922[18].

Moşu-meu avea idei foarte înaintate (bineînţăles pentru acea vreme), din cauza cărora Costache Sturdza îi dăduse porecla de *Robespierre en lunettes* (Robespierre cu ochelari). Arestat odată cu fraţii săi la 1848 şi pornit spre Ţarigrad, a avut norocul, la Brăila, să scăpe împreună cu alţi cinci la vice-consulatul englez. În aceeaş noapte au fost duşi pe un vapor britanic care se afla în port, unde au ramas mai multe zile, împărtăşind cartoafele şi porcul sarat al marinarilor. De acolo au trecut pe un vapor austriac care i-a dus la Baziaş, iar de aici, cu trăsura, au mers la Timişoara, unde s-au împrăştiet. Lascar Rosetti cu Manolache Costache-Iepureanu s-au dus, prin Lugoj, la Blaj, unde au asistat la marea întrunire ţinută de români pe câmpul zis „al libertăţii”.

La acea întrunire au văzut pe contele Nopcea, magnat ungur, dar român de neam, jurând pe evanghelie şi pe cruce că va apara drepturile neamului nostru. Dar mulţimea, observând că mâna ei este înmănuşată, i-a strigat să jure fără de mănuşă, ca să se poată vedea dacă mâna nu este neagră. (Se ştie că acest magnat, foarte bogat şi bine văzut

[18] Aluzie la abuzurile la care s-a dedat guvernul liberal pentru a câştiga alegerile parlamentare din martie 1922 (*n. red*.).

la curtea împărătească, unde era îmbracat cu o demnitate însamnată, era totodată şi o vestită căpetenie de bandiţi care, sub porecla de Mâna Neagră, a comis număroase prădări şi omoruri.) S-a supus cererii mulţimii şi a scos mănuşa.

Tot moşu-meu mi-a povestit că în sara după întrunire, pe acel câmp „al libertăţii", se vedea un urieş transparent cu chipul lui Traian. A auzit pe unul din ţarani, se vede un entuziast, explicând altuia cine era Traian: „El ne-a adus aici din Italia!" La ceea ce, celalalt, se vede un realist, a răspuns: „Mai bine ne lasa acolo!"

De la Blaj au mers la Pesta şi au avut neplăcerea să vadă, în drum spre Tisa, număroase spânzurători de cari atârnau leşuri de români. Iar la Viena au găsit cadavrul ministrului de război, Latour, legănându-se sub fanarul de care fusese spânzurat de insurgenţi.

De la Viena, au mers la Paris unde au stat mai bine de un an, frecventând pe oamenii cei mai înaintaţi în idei. Lascar Rosetti a făcut aici cunoştinţa lui Félix Pyat, care a jucat mai pe urmă un rol atât de însamnat la 1871, în Comuna de la Paris. Zicea de dânsul că era un fanatic, dar un barbat de convicţiuni adânci şi foarte cinstit. Au făcut împreună o călătorie pe jos în Elveţia.

După venirea la domnie a lui Grigore Ghyka, s-a întors în ţară. La april 1850 a fost numit membru în comisia şcolilor, la noiemvrie următor, membru în comisia pentru prelucrarea legilor ţării, înfiinţată la 1845 de Mihai Sturdza. Ridicat la rangul de vornic, a fost numit, la ianuar 1855, preşedinte al Divanului de Apel şi totodată membru în Divanul Obştesc, iar puţin după aceasta, preşedinte al comisiunii pregătitoare a legilor ţării, în locul lui beizade Neculai Suţu.

În iarna anului 1855-56 a fost însărcinat de domn să contracteze la Bucureşti, pentru ţară, un împrumut şi să

arendeze vămile Moldovei aceluiaş antreprenor care luase în întreprindere acele ale Ţării Româneşti şi cu aceleaşi condiţiuni, misiune în care a izbutit în chip satisfăcător.

Lascar Rosetti a luat partea cea mai activă în mişcarea unionistă. Ales în camera electivă, el a fost acel care, când deputaţii unionişti s-au adunat la Cabinetul de Istorie Naturală, în „sala elefantului", a încuiet uşa cu cheia şi, punând-o în buzunar, a hotărât tovarăşilor că nu li dă drumul acasă până ce nu se vor uni asupra candidatului la domnie. Se ştie că în acea şădinţă s-a hotărât candidatura lui Cuza, care a şi fost ales domn a doua zi. El a fost întâiul ministru de finanţe al lui Cuza, dar şi-a dat demisia după o săptămână, neputându-se împaca, zicea el, cu domnia vorbelor seci şi a intereselor personale.

Ura pe ruşi. După moartea tatălui lor, fraţii se văzuse siliţi să vândă toate moşiile din Moldova şi din Basarabia, afară de Bohotin. Rămăsese moşia Frăsineştii, în întindere de şăse sute de fălci, situată dincolo de Prut, chiar în faţa Bohotinului şi asupra căreia era un neînsemnat proces de hotărnicie. Dar, pentru a nu mai avea a face cu autorităţile ruseşti, tuspatru fraţi au hotărât „s-o lese în plata lui Dumnezeu" şi să uite că este a lor. Au părăsit-o şi părăsită a ramas până astăzi. În zadar, după căsătoria mea, cerutu-i-am hârtiile ca s-o revendic când era încă vreme, prescripţiunea în Basarabia fiind de patruzeci de ani, mi le-a refuzat totdeauna cu încăpăţânare. Ele se află astăzi în pachetele LXXXI şi LXXXII ale actelor Academiei Române şi nu mai au altă valoare decât aceea a unor acte vechi. Lascar Rosetti povestea că, în timpul ocupaţiunii ruseşti de la 1853-1854, el era preşedinte al Divanului de Apel când ruşii au distrus prin surprindere escadra turcească la Sinope. Comandantul trupelor ruseşti în Moldova, principele Urusov, sau baronul Budberg, nu-mi aduc aminte care, a poroncit să se celebreze un Te Deum spre a mulţămi Atât

Puternicului pentru această glorioasă izbândă a armelor împărăteşti, dând totodată tuturor slujbaşilor moldoveneşti ordin să fie faţă la acel Te Deum. „Mie”, zicea moşu-meu, „nu-mi păsa de slujbă, căci leafa, cum o luam, o împărţeam cancelariei: dar eram în grijă că, de nu m-oi duce, ruşii m-or trimete în surgun peste Prut sau poate şi mai departe. M-am dus deci la Mitropolie şi m-am rugat cum nu mă rugasem încă niciodată, din fundul inimii; dar nu pentru a mulţămi lui Dumnezeu, ci pentru a-i cere să pedepsească atentatul mişelesc săvârşit de flota rusască şi pentru ca el să ne mântuie de ruşi cât mai curând.”

Moşu-meu era un minunat trăgător cu pistolul. În tinereţe, după întoarcerea lui din Heidelberg, avusese, în Ieşi, pentru motive absolut neserioase, un duel cu beizade Mitică Ghika (din Bucureşti) şi îl rănise în pulpă, rămânând şi el cu degetul cel mare de la mâna dreaptă zbârcit pe toată viaţa. De câte ori mă vedea, beizade Mitică îmi spunea:

— Ce mai face moşu dumitale Lascar? Prezintă-i multe salutări cordiale din partea mea; să nu mă uite. Eu chiar de aş vra nu l-aş putea uita căci am, în pulpă, o amintire de la el care mă sileşte să gândesc la dânsul de câte ori se schimbă vremea.

Despre moşu Lascarache voi mai reveni de multe ori în cursul acestor amintiri, după ce voi fi isprăvit cu acele ale altora şi voi povesti pe ale mele proprii.

*

Al patrulea frate, Dimitrie (Mitică), întors de la München în ţară încă de copil, era un barbat cu puţină cultură, dar drept, bun la inimă şi de o fire deschisă. Era un vânător de frunte şi pătimaş, trăgător excelent, călăreţ şi vezeteu vestit (îi plăcea însă mult şi altfeli de vânat, care nu se vânează nici cu puşca, nici cu ogarii). A petrecut aproape toată tinereţa lui la Bohotin, căci el se alesese cu partea moşiei pe care se afla aşazarea părintească. Era de altmintrelea în ţară

un obicei vechi ca casa părintească, cu gospodăria, să vie în partea fiului celui mai mic.

Era un foarte bun agricultor, harnic, econom şi practic. A fost căsătorit cu Felicia Donici, care, după prea puţini ani de căsnicie, a murit de oftică în sudul Franţei. De la 1861, a trăit în străinătate, întâi la Florenţa, de unde, în 1864, s-a strămutat la Dresda, unde a ramas stabilit până la moarte.

Capitolul VII
Din vremea regulamentară

Tratatul de la Adrianopol, redând ţărilor române libertatea comerţului, a operat o transformare desăvârşită în viaţa economică şi socială a acestor ţări. Preţul produselor de căpetenie, al cerealelor, nemaiatârnând de arbitrarul şi de interesul turcilor, ci de concurenţa şi de cererea mondială, întinderile cultivate, relativ atât de mici până la 1828, au început să sporească într-o progresiune aproape fantastică, iar alte produse, ce până atunci nu aveau decât o valoare neînsamnată sau chiar nici una, au început a fi căutate şi a se vinde cu preţuri remuneratoare. Banii, din cale-afară de rari în ţară până în acel moment, au început a se înmulţi.

Odată cu influxul necontenit sporind al banilor, Moldova a fost teatrul unei adevărate năvăliri jâdoveşti. Dacă jâdovii din Rusia şi din Galiţia căutau mai ales la noi liman de scapare împotriva serviciului militar lung, greu, primejdios, potrivnic firii lor şi având drept urmare calcarea necontenită a credinţelor şi datinelor strămoşeşti la cari ei ţin cu atâta încăpăţinare, acei veniţi, în număr nu tocmai mic, din Germania fusese atraşi de deschiderea unui nou câmp de activitate ale cărui posibilităţi splendide, admirabilul simţ comercial înnăscut într-înşii le găcise din momentul în care Dunărea de Jos fusese deschisă comerţului european. Până

la 1828, prea puține erau produsele Apusului cari pătrundeau în țările noastre, trebuințele populației, ale acelei sarace ca şi cea mai mare parte din ale acelei bogate, erau satisfăcute de industria casnică, de meseriile pământene sau de produse şi obiecte aduse din Răsărit.

Albiturile se confecționau, în casă, din inul sau cânepa recoltată în țară; materiile de lână trebuitoare pentru îmbrăcăminte, şaiacul, abaua şi sumanul, nu erau decât rezultatul transformării lânii pământene şi această transformare era îndeplinită iarăşi de industria casnică. Încălțămintea obişnuită se făcea, asemene, din piele dubită şi lucrată de meşteri pământeni, iar acea de lux, pentru meşti, papuci, iminei şi ciubote purtate la ocaziuni mari, se aducea de la Țarigrad. Tot de la Țarigrad şi din schelile Levantului veneau *ghermeşitul*, *cutnia* şi celelalte ştofe de matasă sau de lână, întrebuințate pentru îmbrăcămintea bărbătească şi femeiască a claselor avute, şalurile şi covoarele de preț.

Mobilierul caselor, chiar al acelor boiereşti, afară de prea puține instalațiuni deosebit de bogate din Ieşi, era cât se poate de rudimentar, alcătuindu-se, precum am aratat mai sus, din mese şi scaune făcute în localitate, din lemn de țară şi din paturi de scânduri de brad. Dulapurile şi scrinurile erau lucruri aproape neuzitate, nu se vedeau decât foarte rar; aproape toate lucrurile cari astăzi se țin în dulapuri şi în scrinuri se pastrau atunci în lăzi. Faptul se datoreşte, fără îndoială, vechiului obicei, născut sub simțimântul de nesiguranță, rezultat firesc al pericolului de năvălire şi de prădăciune duşmană la care țările noastre au fost expuse vreme de secole. Fusese doară năvăliri şi prădări ale tatarilor şi în veacul al optsprezecelea! Lucrurile se țineau în lăzi spre a putea fi mai degrabă încarcate în cară la cel dintâi semn de primejdie. Iar uneltele din casă, alcătuite mai ales din alamă galbănă şi din aramă, sau erau aduse gata

confecționate de la Țarigrad sau, arama fiind adusă din Levant, obiectele se lucrau în țară de meşteri locali, în majoritate țigani. Acelaşi lucru se poate zice despre obiectele de fier cari, aproape toate, se confecționau în țară, mai cu samă din fier zis turcesc.

Mai erau încă, de vreme mai îndelungată, mai cu samă în leşi, meseriaşi străini cari confecționau, din material de țară, mobile, unelte şi deosebite obiecte de piele, de lemn sau de metal. Trăsurile, steclăria, serviciurile de masă şi unele obiecte mărunte se aduceau din Apus. Observ aici că, după cât au auzit bunica, tata şi moşii mei de la bătrânii din generația hatmanului, în copilăria şi tinerețea acestora, adică prin al treilea şi al patrulea patrar al veacului al optsprezecelea, boierii de obicei se serveau încă, la masă, de talgere de cositor, cari până atunci mai figurează pe unele izvoade de zestre. Existau în casele boiereşti bogate şi servicii de porțelan, dar erau privite ca lucruri de mare lux şi se întrebuințau numai la ocaziuni mari. Argintărie era puțină şi de calitate proastă, titlul unsprezece. Venea din Apus, dar cred că era nişte modele speciale pentru țările noastre; de obicei numai mânerele furculițelor erau de argint, furci de fier erau înfipte în acele mânere. Alte obiecte de argint veneau din Țarigrad, iar argintul lor, numit argint turcesc, era şi el de titlu inferior. Câteva obiecte ca, spre exemplu, afumătorile în cari se ardea odogaciul (aloes) şi alte mirodenii, se lucrau în țară, de meşteri de obicei jâdovi, cu argint de obicei foarte bun. Aducerea în țară a produselor industriale din Apus era legată şi de greutăți, şi de mari cheltuieli, transportul având a fi efectuat cu care. Odată Dunărea deschisă şi aprovizionarea țărilor noastre putând fi făcută şi prin gurile ei, şi prin Porțile de Fier, importul acelor produse devenea lesnicios şi costul lor scădea în chip simțitor. S-a putut astfeli pune la dispoziția tuturor claselor populațiunii o mulțime de obiecte trebuitoare ce mai nainte,

lucrându-se numai cu mâna, în țară sau în Levant, erau neasamanat mai scumpe sau chiar nu se găseau deloc.

Numărul străinilor veniți în țară şi ramaşi într-însa de la terminarea războaielor napoleoniene încoace crescuse foarte mult; prin acei străini, clasa avută dobândise informațiuni complecte asupra chipului de trai din Apus, informațiuni la cari se adăugeau ştirile aduse de acei boieri cari făcuse călătorii în Apus şi chiar petrecuse luni în Paris, Viena şi Berlin. Era firesc ca dorința de a se împărtăşi cu luxul, confortul şi plăcerile Apusului să se nască mai ales printre acei din generația mai tânără, născuți cam pe la începutul veacului; erau însă împiedicați să-şi realizeze poftele din pricina costului prea ridicat de care ar fi fost legată o asemenea realizare. Trebuie să adaog că şi ocupațiile țării de către armatele ruseşti în cari, mai ales între 1806 şi 1812, slujeau mulți emigranți francezi şi erau mulți ofițeri ruşi cari fusese în țările Apusului, au contribuit mult a lumina boierii noştri asupra chipului de trai din Apus.

Dar libertatea comerțului venind să ieftenească costul *europenizării* traiului la noi şi totodată veniturile boierilor începând să sporească răpede, în progresiune geometrică, din cauza adevaratului salt ce-l făcuse valoarea productelor pământului nostru, ei, mai ales acei din generația tânără, au început să aducă la îndeplinire pofta lor de inovații şi de plăceri. Toți bătrânii mi-au spus, fapt care de altmintrelea este confirmat şi de mai multe izvoare contimporane, că daca clasa boierească aproape întreagă, afară de prea puține excepțiuni, a pastrat portul oriental până după pacea de la Adrianopol, foarte mulți tineri din treptele mai de jos şi chiar barbați de vârstă mijlocie, purtau *straie nemțeşti* încă din întâii ani ai domniei lui Ioniță Sturdza. Această mişcare de inovare, de europenizare a vieții noastre, a găsit un auxiliar prețios în jâdovii cari năvălise cu zecimile de mii în Moldova. Ei aveau tot interesul ca viața semi-aziatică dusă până

atunci să se transforme, luând o formă pe cât cu putință mai europeană, căci astfeli de transformare însamna aducerea în țară a unor urieşe câtimi de marfă apusană şi nimene nu era în stare să procure această marfă în condițiuni atât de prielnice ca ei, permițându-li totodată realizarea unor mari câştiguri. Numai ei doară, prin coreligionarii lor aşazați în țările de producție a mărfurilor cerute, aveau legături comerciale şi putință să dobândească credite. Negustorii moldoveni (erau mai mulți decât s-ar putea crede), greci, armeni şi turci, cari alcătuise până atunci grosul clasei comercianților, n-aveau legături şi credite decât cu Țarigradul şi cu schelile Levantului, nu cunoşteau pe nimene, nu erau cunoscuți de nimene în Apus, nu aveau idee de organizarea pieților de acolo, nu se pricepeau cum să aleagă marfa cea nouă şi cum s-o aducă în țară.

Apoi transformarea răpede şi desăvârşită a îmbrăcămintei, a mobilierului şi a uneltelor casnice aveau să procure numeroşilor meseriaşi jâdovi, deprinşi cu confecționarea formelor europene ale obiectelor cerute acuma, bogat prilej să-şi câştige un trai îmbielşugat. Era doară uşor de prevăzut că meseriaşii pământeni, aproape toți moldoveni, neavând idee de nouăle forme cerute, multă vreme nu vor fi în stare să le confecționeze şi în curând vor fi siliți să renunțe la lupta cu jâdovii pe acest teren. Era vederat că oameni cari toată viața lor lucrase giubele, anterie, conteşe, benişuri şi şalvari nu aveau s-înceapă deodată a confecționa redingote, frace, bonjoururi, surtuce, jiletce, pantaloni strâmți şi pantaloni largi. Pentru a urma să se hrănească prin croitorie, ar fi trebuit să se supuie la o nouă şi lungă ucenicie, fără a fi siguri că vor putea ajunge la meşterie. Şi pentru toate meseriile, chestiunea se înfățoşa în acelaşi chip.

Breslele pământene au simțit primejdia ce o alcătuia pentru existența lor înmulțirea necontenită a concurenților lor jâdovi şi s-au adresat de repețite ori domniei pentru a obține de la ea măsuri de ocrotire, dar în zădar. Jalba croitorilor pământeni din Ieşi, adresată lui Mihai Sturdza spre acest sfârşit şi care se poate vedea în *Manualul Administrativ*[19], este alcătuită în termeni ce se pot numi mişcători. Bineînțăles că nu a avut nici un rezultat; mai elocvent era aurul jâdovesc!

În puțini ani transformarea a fost desăvârşită. Nu mai vedeai decât pe ici şi colea, în „port moldovenesc", decât câte un boier mai bătrân. Doară până şi logofătul Grigoraş Sturdza, tatăl lui Mihai Sturdza, barbat ajuns la adânci bătrânețe, şi-a făcut haine de moda nouă spre sfârşitul ocupațiunii ruseşti de la 1828-1834!

Mobilierul fusese transformat cu desăvârşire, numai puține camere din curțile boiereşti ale leşului şi de la țară mai pastrau vechiul mobilier şi chiar acela mai era complectat prin câte un obiect modern. Uneltele gospodăriei casnice fusese şi ele transformate şi complectate: bunica se lăuda că ea a adus din Cernăuți, în anul 1824, cele dintâi mături de păr şi cu coadă, cari au devenit de întrebuințare obştească de abie după venirea în scaun a lui Mihai Sturdza! La bucătărie au ramas întrebuințate vechile tingiri de aramă, fără coadă; dar câte lucruri nouă, de cari înainte

---

[19] *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei, cuprinzătoriu legilor şi dispozițiunilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855*. Orânduite de o comisie din înaltul ordin al Înălțimii Sale Principelui Domnitor al Moldovei Grigore A. Ghica, Iaşii, Tipografia Buciumului Român, 1855-1856. Fără a fi o culegere de legi, *Manualul Administrativ*, care organiza materialul normativ în ordine cronologică, are o importanță certă în dezvoltarea administrativă a Moldo-vei (*n. red.*).

nu se avea macar idee, s-au introdus! Un jâdov foarte deştept mi-a povestit că tată-său a realizat un folos prea frumos din vânzarea unui transport de mai multe cară mari pline cu *forme* de bucătărie de tot soiul: a înzestrat pe o fiică a sa cu banii provenind din această afacere.

S-au adus şi cărţi nemţeşti şi franceze, mai ales din aceste de pe urmă trebuie să recunosc că bibliotecile de atunci erau adesa neasamanat mai bine selecţionate decât multe din cele de astăzi. Mai sarace ca număr de volume, cuprindeau prea puţine romane, dar mai ales opere filozofice, istorice şi clasice. Nu garantez însă că aceste opere erau totdeauna cetite!

Nu era acuma casă în leşi în care să nu se fi mâncat în serviciuri de porţelan cu tacâmuri de argint după modelul cel mai nou la Paris şi să nu se fi băut (apă, boierii nu beau vin aproape deloc) în servicii de cristal de Boemia.

Din vremea regulamentară datează clădirea celor mai multe din aşăzările mari boiereşti de la ţară, precum şi sădirea frumoaselor grădini, operă a câţiva talentaţi grădinari germani, cari au înlocuit livezile şi ceairurile încunjurând altădată curţile boiereşti.

Boierii bătrâni, cel puţin în mare parte, au ramas cumpăniţi în cheltuielile lor până la moarte, numai cu încetul şi foarte cu măsură modificatu-şi-au feliul de trai. Dar majoritatea celor tineri, mai ales acei cari făcuse în străinatate studii mai mult sau mai puţin ipotetice, înţălăgeau să se bucure de toate îndămânările şi rafinamentele aristocraţiilor străine, cu averi stabile, aparate împotriva risipii prin instituţia majoratului. Nu voiau să ţie cont de costul lucrurilor aduse de la celalalt capăt al Europei şi aveau lipsa de măsură inherentă omului primitiv ce, aproape cu toţii, rămăsese sub mica spoială câştigată în cei puţini ani trăiţi în Apus. S-au adus în ţară mulţime de lucruri şi de unelte de lux, în mare parte inutile, cari în

curând s-au stricat în mâinile slugilor noastre nepricepute. Boierimea era cuprinsă de o adevărată sete de inovaţiuni, de petreceri, de ducere a unui trai copiat întocmai după acel al *lumii mari* din Apus. Această imitaţiune oarbă a formelor exterioare străine dădea prilej la feli de feli de incidente hazlii şi, prea adesa, ridicole.

Nu mă pot opri să amintesc aici istoria despre cucoana Anica Lăţasca, fiica hatmanului Toderaş Balş, şi echipajul ei englezesc. Cucoana Anica, o femeie frumoasă şi bogată, una din „leoaicele" leşului, devenise anglomană prin influenţa guvernantei engleze a unei surori mai mici. Se hotărâse să-şi ţie casa şi mai ales grajdiul după moda engleză. Adusese din Anglia trăsuri şi hamuri engleze şi îmbracase pe surugiii ei ţigani în livrele de postilioni englezi. Apoi, nemulţămită cu atâta, a pus pe *missa* care o englezise să-i înveţe şi câteva expresiuni engleze, uzitate atunci în Regatul Unit, între doi surugii în cursul mersului, precum şi acele mai de trebuinţă între stăpân şi surugii, ca: opreşte, porneşte, la dreapta, la stânga, mai încet, ie sama etc. Ţiganii, probabil cu ajutorul câtorva lovituri de bici, le vor fi învaţat şi nu puţin mândră era cucoana Anica când ieşea la Copou s-audă pe surugii strigându-şi englezeşte să oprească, să pornească, să ieie sama etc. şi să li deie şi ea poronci, tot în englezeşte. Dar ţiganii uneori uitau să vorbească englezeşte şi o dădeau iar pe moldoveneşte. Atunci cucoana Anica se înfuria şi, sculându-se în picioare în trăsură, striga surugiilor: „Vorbeşte englezeşte, cioară!" Şi nu numai leşul, dar şi oraşele din provincie, nu numai boierimea cea mare, dar şi cea mică fusese cuprinse de această furie de inovare, de transformare după moda apusană a vieţii şi a modului de petrecere de până atunci.

Tata istorisea lucruri destul de nostime despre societatea botoşăneană dintre 1835-1840. Astfeli, într-o iarnă, nu mai ţin minte ce afacere l-a adus la Botoşăni, unde a găsit pe

botoşăneni tot atât de flămânzi de petreceri după moda nouă, ca şi ieşenii. Îndată ce s-a auzit despre sosirea unui boier mare tânăr, frumos şi trecând drept unul dintre „leii” leşului, a fost încunjurat de toată tinerimea botoşăneană, care s-a grăbit să-i smulgă desluşiri asupra obiceiurilor mondene ale leşului şi mai cu samă asupra modelor bărbăteşti, apoi a căzut peste el o ploaie de invitații. Întrebările necontenite ale acestor tineri provinciali i-au dat idee să li joace următoarea farsă: a venit la un bal în frac negru, jiletcă de catifea neagră, numai în trei bumbi, pantaloni negri strâmți şi pantofi de lac, cămeşă cu jabou, guler moale înalt, împrejurul căruia cravata albă se învârtea de vro trei ori, întocmai după moda de atunci, dar cu colțuni de matasă, albastră la piciorul drept şi roza la piciorul stâng, cu mănuşă roza la mâna dreaptă, albastră la mâna stângă. La întrebările stârnite de această ținută, a răspuns cu cel mai mare serios că asta este moda cea mai nouă la Paris. La balul următor, tot tineretul botoşănean *à la mode* purta colțuni şi mănuşi de două culori deosebite: albastru şi roza; un înadins curier adusese din Ieşi o întreagă provizie de asemenea colțuni şi mănuşi.

Mai povestea că, tot atunci, a fost poftit la un ceai unde era adunată lume multă, iar stăpâna casei, care de curând se întorsese din Ieşi, se încerca să învețe tineretul localnic misterele cadrilului şi a „lăncierilor”. Limba franceză, acuma vorbită obşteşte în Ieşi, nu era vorbită în provincie, prea puțini chiar erau acei cari o înțălegeau. Cucoana în chestiune, în explicările ce le dădea, amesteca deci franceza cu o moldovenească plină de savoare, ca spre exemplu:

— *Balanncié*, Marghioală! Pe la c... meu, Nastasă!

Altă cucoană, băgând de samă că şăde întorcând spetele cătră tata, i-a zis cu un zâmbet din cele mai amabile, pentru a se scuza:

— Mersî că şăd cu dosul!

Tata îndrăgise Botoşănii atât de mult încât, până la căsătorie, n-a lasat să treacă nici o iarnă fără a merge să petreacă o săptămână sau două în acel oraş, iar botoşănenii deloc nu l-au ţinut de rău pentru colţunii şi mănuşile în două culori.

Transformarea economică pricinuită în Moldova de dispoziţiile tratatului de la Adrianopol nu era numai mare, dar chiar şi foarte adâncă, căci de dânsa se resimţise naţiunea întreagă, transformarea socială însă n-a fost, precum nici nu putea să fie, decât superficială, căci ea atinsese numai păturile de sus. Numai aceste pături venit-au în contact nemijlocit şi imediat cu străinătatea, numai ele fost-au, prin cultura lor, rudimentară cum era, şi prin pregătirea ce i-o hărăzise contactul de până atunci cu străinătatea, în stare să-şi însuşească, în timp relativ uimitor de scurt, o bună parte din formele exterioare ale vieţii europene. Căci chiar această transformare exterioară a claselor de sus era absolut superficială. De ea se împărtăşise mai ales boierimea, cu deosebire acea mare, fiindcă era mai avută şi dispunea astfeli de mijloace ca să opereze o transformare stând în raport direct cu banii cheltuiţi pentru a produce. În fond însă societatea, chiar cea înaltă, rămăsese aceeaş.

Boieriul cel mare de la 1840, vorbesc de marea majoritate a cazurilor, era îmbracat *nemţeşte*, întrebuinţa ca limbă elegantă pe acea franceză în loc de grecească vorbită până atunci în saloane şi chiar în familie, trăia în mobile aduse din Apus sau făcute după modelurile din Apus, în relaţiile cu sămenii întrebuinţa formele uzitate în Apus, slugile îi erau îmbracate în livrele sau în fracuri şi serveau cu mănuşi albe, dar în fond se deosebea numai puţin de părintele său în işlic, straie moldoveneşti şi papuci. Afară de foarte puţine naturi alese, cari mai avusese norocul să fie crescuţi de educatori străini de frunte, erau educaţi numai pe dinafară,

dar în fond, deloc: rămăsese oamenii naturii şi orientali, stăpâniţi de instinctele şi de patimile lor, bune sau rău. Ca şi părinţii lor, când firea li era bună, lipsită de vicţiuri, erau buni, nevicţioşi, capabili de actele cele mai bune, cele mai generoase şi mai nobile. Când, dimpotrivă, firea îi înzestrase cu vicţiuri şi cu patimi urâte, se lasau să fie târâţi de ele la faptele cele mai reprobabile. Bineînţăles că între aceste două extreme erau multe tipuri intermediare, iarăş ca şi în trecut.

Îndeobşte boieriul moldovan din vremea anteregulamentară era bun la inimă, blând şi foarte aplecat la acte de dărnicie către cei nevoieşi sau suferinzi. Dăniile făcute bisericilor în scopuri nu numai religioase, dar şi de binefacere, precum şi întemeierile de aşăzăminte de asistenţă publică şi de şcoli sunt urme încă astăzi vii a caritătii şi a dărniciei lor. Apoi care era boieriul cel mare care nu înzestra, în fiecare an, un număr de fete sarace de pe moşiile lui? Nu mai vorbesc de pomenile lasate prin diată, având să fie îndeplinite după săvârşirea lui din viaţă.

Sistemul de ocârmuire era corupt, pentru unii boieri slujbele statului erau mai cu samă un mijloc de înavuţire în dauna statului şi a administraţilor, dar acest rău nu era doară o particularitate moldovenească sau muntenească, ci o stare care exista în Europa întreagă, în tot cursul veacului al optsprezecelea: cei mai mari seniori apusăni nu stăteau la îndoială pentru a presura pe administraţi când era cu putinţă ca ei astfeli să se îmbogăţască. Dacă jăfuirea era mai puţin arbitrară, mai puţin brutală, redusă la mărgeni mai răstrânse, cauza nu era moralitatea şi dezinteresarea mai mare a seniorilor în chestiune, ci rabdarea mai scurtă a celor pe cari îi administrau. De altmintrelea, se găseau şi la noi mulţi boieri cu desăvârşire dezinteresaţi, având pentru ban îndeobşte cel mai mare dispreţ şi cari, pentru nimica în lume, nu şi-ar fi mânjit mânile cu acel provenind din jaf. Cei mulţi din ei erau barbaţi cu frica lui Dumnezeu în toată

accepţiunea cuvântului, credincioşi cuvântului dat, buni prieteni, părinţi deosebit de afectuoşi, oameni având groază de *pacat*.

Îşi iubiau ţara cu toţii, dar văzând slăbăciunea ei cumplită, nu se bizuiau în alt mijloc de mântuire decât în protecţia împărăţiei ruseşti, celei de o lege cu noi; am aratat că totuş, printre dânşii, se găseau barbaţi cari de pe atunci se gândeau la unirea Principatelor şi chiar visau la închegarea, într-un viitor departat, a celor trei crâmpeie în cari era rupt acest neam.

Îmi pare rău să mă văd silit, eu, urmaş de boieri mari, a recunoaşte că rău păcătuit-a boierimea împotriva obştei acestui popor ale cărui destine, încă din vremea cnejilor, de la care în cea mai mare parte ea se trage, boierimea era menită să le conducă. Trebuie să recunoaştem că ea s-a folosit de puterea ce o avea mai cu samă pentru a despoia pe sătean de drepturile lui asupra pământului, pentru a încerca să robească, nu numai munca, dar şi persoana lui şi chiar spre a-şi însuşi pământurile răzăşilor, adică a acelor urmaşi de cneji cari, în urma împărţirilor succesive, în cursul generaţiilor, slăbise cu desăvârşire şi se înecau acuma în restul ţărănimii. Cu deosebire grea de răspundere este purtarea boierimii cu prilejul alcătuirii Regulamentului Organic, când ea a obţinut, de la curtea din Peterburg, încuviinţarea înscrierii, în textul acelei alcătuiri, a stipulaţiunilor îngreuind munca şi totodată împuţinând porţiunea de pământ lasată în folosinţa ţaranului. Aceasta împotriva străduinţilor ce şi le dăduse Kiselev, un general rus, adjutant al cumplitului Neculai Pavlovici, ca să facă pe fruntaşii ţării mai respectuoşi de drepturile ţărănimii, adică a obştiei poporului. Şi printre acei boieri cari s-au opus cu mai multă cerbicie intenţiunilor generoase ale lui Kiselev, aş putea cita barbaţi nu numai de o cinste exemplară, de o dezinteresare absolută, dar buni, miloşi, cunoscuţi ca

blânzi, iubitori de dreptate, luați adesa din această cauză ca arbitri în litigiuri particulare, litigiuri în cari zecimi de mii de galbeni erau în joc. Această contrazicere între purtarea lor îndeobşte cu acea ce au avut-o în acest caz particular se poate explica într-un singur chip: ignoranța desăvârşită în care cu toții erau despre modul în care se alcătuise proprietatea funciară la noi. Într-adevăr, această proprietate se născuse cu încetul, ca rezultatul unui şir de cotropiri săvârşite în curs de cinci veacuri, abuzuri cari, treptat, transformase proprietatea obştiei asupra hotarului aşăzării în proprietate privată a acelui care, la origine, nu fusese, în foarte multe cazuri, decât un *primus inter pares*, căpetenia aşăzării. Nimene nu făcuse până atunci istoria acelei dezvoltări şi nici nu era cineva în stare s-o facă, căci era ascunsă în miile de documente împrăştiete pe întreaga întindere a țării, scrise într-o limbă ce nimene nu o putea înțălege. Când boierii din vremea alcătuirii Regulamentului Organic se trezise, în a doua jumătate a veacului al optsprezecelea, nimene nu mai avea idee de vechiul drept al obştiei, boierii de pe vreme habar nu aveau că stăpânirea lor era rezultatul unor necontenite uzurpări, ci erau încredințați nu numai că stăpâneau moşiile lor în chip legiuit şi fără de prihană, dar mai erau convinşi că țaranii cari „sădeau" pe acele moşii, se aşazase acolo pe temeiul învoirii boierilor de pe vreme şi abuzase de îngăduirea lor pentru a transforma o toleranță în drept.

În copilăria mea cunoscut-am mulți barbați şi femei care erau în floarea vârstei pe vremea alcătuirii Regulamentului Organic. Când, la 1864, Cuza a promulgat legea rurală care, în cercurile boiereşti, a provocat o indignare generală, ca fiind un atentat nelegiuit la drepturile sfinte ale proprietarilor de moşii, bătrânii şi-au adus aminte de cele petrecute şi vorbite în timpul lui Kiselev. Pe de altă parte şi acei din generația de la 1848, căreia îi aparținea tata şi

moşii mei, cu toţii adversari înverşunaţi ai legii lui Cuza, o combăteau mai cu samă pe tema violării dreptului de proprietate. Buna-credinţă a unora şi a altora era perfectă, erau convinşi că sunt victima unei strigătoare spoliaţiuni, a călcării unor drepturi străvechi, absolut neprihănite şi incontestabile. Şi, după cele raportate de bătrâni din toate condiţiunile asupra părerilor şi a cuvintelor cu cari boierii de la 1830 combătuse propunerile lui Kiselev, nu poate încăpea nici o îndoială despre curăţenia credinţii cu care aparau închipuitele lor drepturi de *proprietate absolută şi sfântă*.

O pată foarte urâtă a stării sociale din vremea regulamentară o mai alcătuia starea de robie a ţiganilor şi chipul în care erau trataţi. Ei erau priviţi ca *lucru* al stăpânului respectiv, care avea asupra robului toate drepturile afară de acel de a-l ucide. Şi încă, dacă ţiganul murea în urma răilor tratamente suferite de la stăpân, nimene nu cerceta pricinile morţii, tot aşa dacă îl ucidea între patru ochi într-un moment de mânie. Stăpânul ar fi putut să aibă neplăceri numai în cazul când ar fi pus pe ţigan la moarte în public şi chiar în acest caz este probabil că făptuitorul, dacă era om de samă, scapa. Noroc numai că asemene cazuri erau foarte rari, boierimea, ca întreg neamul nostru, având oroare de sânge.

Dar, în multe curţi bătăile erau pentru ţigani lucru zilnic şi băteau nu numai boieri aspri şi violenţi, dar şi boieri buni şi blânzi. În aceeaş zi în care boieriul făcuse vro danie Sfântului Spiridon sau altă pomană, el punea „să se tragă” o sută de nuiele sau de bice lui Simion bucatariul, fiindcă greşise vrun feli de bucate, sau lui Grigore surugiul, fiindcă poştalionii nu erau bine săcelaţi ori hamurile rău unse. Şi nu lipseau nici cuconiţele bune, blânde, miloase, cinstite, cari supuneau la acelaş tratament pe cutare ţigancă fiindcă nu potrivise bine apa feredeului sau crohmălise (scrobise)

prea tare sau prea puțin cutare albitură. Nu mai vorbesc de pedepsele date pentru pacate mai mari.

Şi fiindcă sunt pe acest capitol, voi povesti o istorioară auzită în copilăria mea de la profesorul francez Bury. El se afla la începutul regimului regulamentar, în calitate de profesor, în casa marelui logofăt Neculai. Într-o după-amiază, trecând pe dinaintea fereştilor deschise ale sofrageriei, a zărit pe sofragiul țigan, fără însă a fi văzut de acesta, făcând salată. Chiar atunci isprăvise s-o amestece şi, depunând lingura şi furculița pe o farfurie, şi-a suflat delicat nasul cu degetele, apoi, cu aceleaşi degete, a netezit în saladier salata de curechi roşu. Bury, foarte indignat şi dezgustat, n-a spus nimica, căci ştia că, dacă vorbea, sofragiul ar fi fost întins la scară şi ar fi mâncat o groaznică bataie, procedeu pe care, în calitatea lui de francez, fiu al Revoluției, îl reproba cu desăvârşire; s-a mulțămit să nu mănânce din salata lui de predilecție. Au trecut zece ani şi Bury tot în casa logofătului Neculai rămăsese, logofătul fiind înzestrat cu copii număroşi. Se vorbea odată, la masă, pe când servea acelaş sofragiu, de țigani, de lenea, de beția, de cumplita lor lipsă de curățenie. Deoarece trecuse zece ani de când se petrecuse faptul aratat mai sus, Bury a crezut că, chiar pentru un rob țigan, pedeapsa cuvenită trebuia să fie prescrisă şi a povestit istoria cu netezirea salatei cu curechi roş. Dar se înşala amar! Rezultatul povestirii a fost că, îndată după masă, logofătul a chemat pe vatavul de ogradă şi, istorisindu-i faptul, i-a poroncit să întindă pe sofragiu la scară şi să-i tragă un număr de nuiele care numai mic nu era.

Cu desăvârşire odios era chipul în care se uza de fetele şi de femeile acelor nenorociți. Plecând de la principiul că trupul robului este lucru al stăpânului, țigancele, fete mari şi femei măritate în toate regula, în fața altariului, erau

privite de stăpâni ca adevărată carne pentru plăcere. Se uza de ele în această însuşire cu ştirea părinţilor şi a soţilor.

Până în domnia lui Mihai Sturdza era obicei în casele boiereşti de la ţară, obicei care exista de altmintrelea şi în Rusia, ca musafirilor sosiţi să li se trimată, când se culcau, o roabă tânără *ca să-i frece pe picioare pentru ca să adoarmă mai răpede şi să aibă un somn mai liniştit*. Şi acest obicei nu a încetat decât când fetele de boieri cari avusese parte de o educaţie europeană, prin pensioane din ţară sau din străinătate sau de la guvernante străine distinse, li s-au pus cu hotărâre împotrivă.

Şi patru veacuri de asemene supunere abjectă degradase într-atâta pe acei nenorociţi, ucisese în astfeli de grad orice simţimânt de demnitate omenească într-înşii, încât ei priveau această îngrozitoare batjocură ca lucru firesc, împotriva căreia nu cunosc exemplu de opunere, de revoltă, de încercare de răzbunare.

Bataia la scară era lucru obişnuit în toate casele boiereşti, în acele ale boierimii mici ca şi în acele ale boierimii mari, trebuie însă să adaug că, pe de o parte, erau multe în cari se uza de acest „leac al ţiganului", cum i se zicea, cu moderaţie, iar pe de alta că secolele de robie ce le trăise făcuse din ţigani fiinţe leneşe, beţive, murdare, nedeschizând gura decât pentru a minţi, totdeauna gata să fure orice puteau fura spre a-şi procura băutură.

Dar erau case unde nu numai ţiganii erau bătuţi pentru cea mai mică vină, dar în cari ei erau supuşi la adevarate torturi; trebuie însă să adaug că aceste erau mai cu samă case mici şi de îmbogăţiţi. Dar crudul obicei de a pune *coarne* ţiganilor cari fugise de la stăpâni şi fusese pe urmă prinşi, adică de a cetlui, împrejurul gâtului şi a frunţii lor, nişte cercuri de fier, acel de la frunte purtând nişte largi coarne, tot de fier, cari din noaptea ţiganului făceau ceasuri de caznă grozavă, se obişnuia şi în curţi de boieri mari.

Maică-mea îmi povestea oroarea ce o cuprinsese când, la 1848, fiind fată tânără, de curând sosită din pension, de la Viena, a văzut, pe când pleca de la o serată la care fusese cu tată-său, perdegiul (portariul) care deschidea poarta bolții de ieşire purtând la picioare lanțuri grele ce zuruiau după dânsul, iar la cap lungi şi largi coarne de fier.

Apoi viața țiganului era mai grea sau mai uşoară şi după cum vatavul de ogradă era de fire aspră sau blândă, de multe ori firea vatavului avea pentru țigan mai mare însamnatate decât acea a stăpânului, mai ales pentru robii de jos: bucatari, rândaşi, argați, vezetei, spălătorițe etc.; era doară în atingere mai deasă şi mai nemijlocită cu dânşii! Apoi biciul sau nuielile erau mânuite de el, puterea loviturii atârna de la voința lui. Este bineînțăles că de toate drepturile, să zicem *regaliane*, ale stăpânilor asupra țigancelor uzau şi abuzau şi vatajii de ogradă.

Acest tratament al femeilor roabe era cu atât mai odios cu cât multe din ele, mai ales din acele cari aparțineau unui şir de mame, de bunici şi de strămoaşe frumoase, aveau prea puțin sânge țigănesc în vine şi erau rude de aproape cu stăpânii.

Şi să nu se creadă că numai stăpânii mireni uzau de drepturi regaliane asupra țigancelor aparținându-li: aceste roabe alcătuiau adevarate haremuri pentru igumenii mănăstirilor pe cari generozitatea pioşilor donatori le înzestrase cu nu-măroase suflete de țigani. Mai cu samă egumenii greci ai mănăstirilor închinate aveau reputația că ştiu, prin schimburi, să-şi alcătuiască seraiuri de frumuseți țigăneşti.

Mai crud poate decât bătăile şi coarnele era facultatea ce o avea stăpânul să vândă pe barbar deosebit de soție, pe mamă deosebit de copil. Aceste despărțiri mai erau, de altmintrelea, adesa rezultatul împărțirii țiganilor între mai mulți moştenitori sau acel al vânzării lor la mezat cu prilejul

execuțiunilor silite. Asemene împărțiri a „salaşului” țigănesc, cum se numea familia robului, se făceau arareori în acele salaşe aparținând boierilor bogați, ele fiind rău văzute, mult mai adesea aveau a suferi de ele robii puțini, aparținând boierănaşilor, negustorilor şi altor fețe cu stare mică.

Întăiul pas spre înlăturarea acestui oprobriu a fost făcut la ianuar 1844 de Mihai Sturdza prin desființarea „nazâriei”, adică a serviciului administrațiunii țiganilor domneşti şi liberarea acestora, cari de atunci au intrat în rândul birnicilor slobozi. Numai opunerea proprietarilor de țigani a împiedecat ca măsura să fie aplicată şi robilor particulari. „Nazârul” țiganilor domneşti a obținut altă slujbă, iar cinovnicii din cancelaria lui au fost repartizați în locurile devenite sau făcute vacante în alte servicii.

Tocmai după trei ani, la 1847, imitat-a Gheorghe Bibescu pilda dată de Mihai Sturdza, desființând în Țara Românească „nazâria” şi dezrobind țiganii domneşti din principatul său.

Capitolul VIII
Câte ceva despre Mihai Sturdza, familia şi anturajul lui

Mihai sau, cum i se zicea de obicei, Mihalache Sturdza era fiul marelui logofăt Grigoraş Sturdza şi a domniței Mărioara Calimah. El a avut norocul să fie crescut de un foarte distins cleric francez, abatele Lhommé, care a stat în țară ani îndelungați. Nu încape îndoială că, în ce priveşte cultura şi pregătirea pentru viața publică, profesorul şi elevul şi-au făcut reciproc cinste. Mihalache Sturdza a fost, fără îndoială, barbatul de stat cel mai capabil ce l-a produs Moldova de două veacuri încoace şi mare pacat este, nu

numai pentru Moldova, dar chiar şi pentru întreaga românime, că strălucitele însuşiri politice au fost patate de neastâmparata sete de bani de care era stăpânit.

S-a ocupat de tânăr de treburile publice şi unele din memoriile adresate de el cabinetului de la Peterburg arată cât de serios îşi studiase ţara de timpuriu şi cum mintea lui puternică şi clară îşi făcuse de pe atunci idee exactă de adevaratele ei nevoi. Din tinereţe a aspirat la domnie şi a ştiut să dobândească favoarea Peterburgului fără de care orice năzuinţă la scaun ar fi fost zadarnică. Rămânea să obţie învoirea sultanului şi aici o împrejurare sentimentală i-a pricinuit greutăţi mari. Despărţit de întăia lui soţie, de graţioasa şi buna Eliza Rosetti, el legase relaţiuni de dragoste cu o vară mai departată a sa, cu Smaranda Balş, născută Sturdza, şi era hotărât s-o ieie de soţie când, în urma stăruinţilor Rusiei, Poarta s-a hotărât să-l numească la scaunul Moldovei şi l-a chemat la Ţarigrad spre a-i da învestitura. Mihalache Sturdza s-a grăbit să plece, luându-şi ramas-bun de la iubita lui şi făgăduindu-i că o va lua de soţie îndată ce se va întoarce ca domn.

Ca să-şi pregătească venirea în scaun, făcuse încă de ani cheltuieli însamnate, şi la Peterburg, şi la Stambul, spre a-şi asigura bunăvoinţă şi sprijin la amândouă curţile, cheltuieli cari îl silise să s-încurce în datorii grele. Puţin înainte de chemarea lui la Ţarigrad, tată-său, ajuns la adânci bătrâneţe, murise lăsându-i o avere foarte mare, pe baza căreia a contractat alte datorii, menite să-l puie în stare să obţie bunavoinţă a valideelor şi a marilor demnitari turci, fără de care ştia bine că nu se poate conta nici pe învestitură grabnică, nici pe domnie liniştită. Suma cu care a putut să s-împrumute astfeli nepărându-i îndestulătoare, amanta lui i-a mai încredinţat, pe lângă toţi banii de cari dispunea în acel moment, şi toate juvaerurile ei cari erau de mare preţ, spre a le amaneta.

Însă, ajuns la Ţarigrad, a dat de o piedecă neprevăzută. Vechea noastră cunoştinţă din vremea Eteriei, Ştefanache Vogoridi, fostul caimacam al Moldovei, care ştiuse să câştige favoarea sultanului Mahmud al II-lea, fiind chiar numit, pe o bucată de timp, bei de Samos, deloc nu-şi părăsise aspiraţiunile la scaunul Moldovei, până în momentul în care Mihalache Sturdza a fost oficial desemnat ca viitor domn. Îndată ce Sturdza a sosit la Constantinopol, Vogoridi i-a trimes răspuns că este dispus să nu-i facă greutăţi dacă... noul domn ie de soţie pe fiică-sa, Smaranda. Sturdza, fiind sigur de sprijinul Rusiei şi împins de ambasadorul acestei puteri, a dat un răspuns politicos, dar categoric de negativ. Atunci Vogoridi, care cu prea puţină vreme înainte avusese prilej să facă Turciei un mare serviciu cu ocaziunea încheierii unei convenţii comerciale cu Anglia, a cerut sultanului o audienţă în care a expus lui Mahmud al II-lea dorinţa ca, el neputând fi domn al Moldovei, cel puţin noul voievod al acelui *memleket* (provincie) să aibă a lua de soţie pe fiică-sa, Smaranda. Sultanul, pe de o parte doritor să facă un bine favoritului său, iar pe de alta bucuros să fie neplăcut candidatului impus de Rusia, a făgăduit lui Vogoridi că învestitura se va da noului domn al Moldovei numai după ce se va fi căsătorit cu fiica lui. Şi, într-adevăr, data învestiturii nu se mai fixa, nenorocitul domn neînvestit se topea în cheltuieli la Stambul, fără ca nici intervenţiunile foarte categorice şi repetate ale ambasadei ruseşti la Poartă, nici propriile sale jalbe la sprijinitorii lui din Peterburg să fi putut obţine un rezultat imediat; se ştie ce meşteri neîntrecuţi în materie de taraganare au fost totdeauna turcii. Sturdza era mai înainte de toate un barbat cu mare simţ practic; el a înţăles destul de răpede că trebuie să jertfească dragostea domniei sau domnia dragostei, altfeli turcii îl vor ţinea cu lunile în Ţarigrad, ceea ce va însamna ruina lui desăvârşită. S-a hotărât să renunţe la dragoste.

Odată această hotărâre luată, târgul cu Vogoridi a fost răpede făcut: grecul a mai cerut şi obţinut recunoaşterea unei zestre frumoase pentru fiică-sa şi postul de kapu-kehaya (reprezentant) al Moldovei pe lângă Poartă, cu un salar însamnat, ceea ce i s-a admis de asemene. Învestitura a urmat îndată după căsătorie şi noua păreche domnească a plecat la Ieşi. Cum a izbutit noul domn să mângâie pe iubita părăsită şi dacă a mângâiet-o nu ştiu, cred însă că datoria către dânsa a fost plătită imediat.

Această împrejurare politico-romantică mi-a fost povestită de răposatul Dimitrie Sturdza, fostul şef al partidului liberal. El, date fiind legăturile de familie şi de afaceri ce-l legau de fostul domnitor, precum şi a nepărtinirii cu care judeca pe Mihai Sturdza, era şi în măsură să fie bine informat şi merită toată crezarea. Un vice-consul prusian, care a trăit câţiva ani în Ieşi şi a scris o carte care nu este decât un violent pamflet împotriva ţării noastre, povesteşte împrejurările într-un chip mult mai puţin favorabil pentru domn, însă chipul răutăcios în care cartea este scrisă face ca afirmările lui să fie mai mult decât suspecte.

Cea dintâi grijă a domnitorului a fost să scăpe de urieşele datorii contractate pentru dobândirea domniei. În acest scop s-a hotărât să se folosească de nemulţămirea generală pricinuită prin năvălirea, mai ales după izbucnirea războiului ruso-turc de la 1828 încoace, a unui adevărat potop de jâdovi. Întemeindu-se pe îngrijirea stârnită de această invaziune a unui element străin şi cotropitor a tuturor poziţiunilor economice ale ţării, a instituit o comisie însărcinată cu cercetarea condiţiunii şi a stării materiale a jâdovilor veniţi în urmă, stabilind totodată condiţiuni foarte grele pentru a-i învoi să s-aşăze în ţară. Deoarece foarte puţini erau acei cari întruneau acele condiţiuni, n-a fost greu a face câteva exemple, *desţărând* peste Dunăre un număr, de altmintrelea destul de mic, de jâdovi veniţi mai

ales din Rusia şi din Galiția. Dar aceste puține expulzări au ajuns pentru ca să înspăimânte restul jâdovimii şi s-o ademenească să caute, după obicei, în bani liman de scapare împotriva cumplitei nevoi la care era expusă. Aproape toate datoriile domnului fusese contractate la jâdovi; s-au sfătuit deci între ei şi au hotărât ca obştia jâdovilor să achite toate datoriile domnitorului, dacă acesta se va îndatori din parte-i să modereze asprimea condițiunilor în cari jâdovimea era îngăduită să între şi să locuiască în Moldova. Însărcinat cu negocierile acestei afaceri a fost bancherul Michel Daniel, a cărui familie era aşezată mai de- mult în țară şi care avea cu domnul relațiuni băneşti, fiind unul din creditorii lui de căpetenie.

Daniel s-a pus în legătură cu Petrache Asachi, adiutant al lui vodă şi omul lui de încredere. Târgul a fost răpede făcut: s-a convenit ca Michel Daniel să restituie domnului toate sinetele ce el le iscălise către bancherii şi oamenii de afaceri jâdovi, iar domnul să ieie măsurile trebuitoare pentru ca jâdovii să poată intra şi vieți în țară. Nu ştiu dacă sinetele s-au remis domnului cu ceremonialul descris de suspomenitul vice-consul, cred mai probabil că Daniel le-a predat lui Asachi, sigur însă este că pe de o parte Mihai Sturdza a îndulcit condițiile aspre puse intrării şi aşăzării în Moldova a jâdovilor veniți de peste hotar, iar pe de alta a mai avut grijă ca aceste condițiuni, chiar aşa îndulcite cum erau, să nu fie aplicate. Astfel, influxul jâdovimii în țară şi-a urmat mersul înainte, înecând Moldova cu comersanți şi meseriaşi jâdovi, cari n-au întârziet să ucidă comerțul şi meseriile pământene.

Această urâtă faptă în sarcina întâiului domn regulamentar este mai presus de orice îndoială şi era povestită cu indignare de toți contimporanii.

O bucată de vreme nu s-a mai vorbit de afaceri de acest feli făcute de domn, dar el nu şi-a putut stăpâni lăcomia

vreme îndelungată şi a început să vândă slujbele pe de o parte, dreptatea pe de alta. Nici o hotărâre a divanului domnesc, instanța supremă pe atunci, nu era valabilă până ce nu o întorcea domnul cu iscălitura sa şi Mihalache Sturdza, în cauzele grase, nu o dădea decât în schimbul unei sume de bani variind după însămnătatea pricinii. Nenumarate hotărâri de ale divanului ramas-au astfeli neîntărite până la ieşirea din scaun a acestui domn, el încăpățânându-se să nu întărească formele de a i se fi dat, iar împricinatul în favoarea căruia hotărâse divanul încăpățânându-se a nu da.

Jălbile, din această pricină, au devenit în curând atât de frecvente, încât guvernul din Peterburg a ordonat consulului general al Rusiei din Bucureşti să meargă la Ieşi şi să facă o amărunțită cercetare asupra abuzurilor denunțate. Consulul ar fi constatat într-adevăr săvârşirea unor mari concusiuni, luarea de sumi însamnate de la număroşi împricinați pentru a li da dreptate. Parte din acele sumi au şi fost restituite, iar complicele domnului, Lupu Balş, un concusionar vestit, a plătit pentru toți, fiind departat de la logofeția dreptății. Scandalul a fost chiar atât de mare, încât el a fost silit să plece în străinătate, stând timp mai îndelungat la Paris. Dar vodă nu a fost suparat deloc şi a putut urma acelaşi joc mai departe.

Spre a mai slăbi opoziția împotriva-i, a numit în locul lui Lupu Balş pe Costache Sturdza, care până atunci fusese căpetenia nemulțămiților.

Domnul avea grijă să numească printre judecătorii divanului domnesc şi oameni cari îşi plătise funcția şi creaturi fără de caracter, cari ascultau morțiş de poroncile lui. Aşa era judecător la acel divan un boier numit Iacovache Paladi, care avea trecere mare pe lângă colegii săi. El îşi vindea *glasul* acelui care îl plătea, dar dacă, pe urmă, venea altul şi-i oferea o sumă mai mare, vindea acestuia

majoritatea divanului, asupra spiritelor căruia era atotputernic. Şi dacă cel dintăi i se plângea că nu s-a ţinut de cuvânt şi i-a luat bani degeaba, Iacovachi Paladi răspundea indignat: „Cum mă poţi învinovăţi de asemene înşelăciune? Întreabă pe oricare din ceilalţi judecători dacă n-am fost pentru dumneata şi dacă nu m-am pus din toate puterile pentru ca să i se deie dreptate dumitale! Dar ce să fac eu singur când toţi ceilalţi au fost pentru potrivnicul dumitale? Mai mult decât un om nu sunt!" S-înţălege că, după o bucată de vreme, *trucul* lui era cunoscut şi nu mai putea prinde decât asupra unor oameni cu desăvârşire naivi şi ruginiţi din provincie; glasul lui nu mai avea preţ, era redus să vândă numai majoritatea.

Divanurile de Apel, în cari intrase mult tineret, erau mai bine alcătuite şi mai independente decât Curtea Supremă. Îi plăcea lui Mihalache Sturdza să-şi dea aerul că rânduieşte în magistratură oameni independenţi şi de o cinste care nu se putea pune la îndoială; ştia doară că cauzele mănoase tot aveau să treacă în ultima instanţă dinaintea divanului domnesc, a cărui hotărâre trebuia s-o întărească, şi câştigul lui la urmă tot avea să iasă.

Alcătuirea tribunalelor de ţinut era însă mai prejos de orice calificare: numea într-însele mai cu samă oameni fără nici o cunoştinţă de legi, inculţi, cunoscuţi ca necinstiţi, dar cari plăteau slujbele ce le capatau, sau lui, sau creaturilor sale, iar după o bucată de vreme îi scotea din slujbă. Şi dacă acel scos din slujbă venea să se tânguie, capata de la domn răspunsul stereotip: „Ticălosule, te-am pus în pâne şi n-ai ştiut să te chiverniseşti!"

Însă Mihalache Sturdza era un administrator de mâna întâia: în tot timpul domniei sale, păcătosul buget al Moldovei s-a soldat necontenit cu excedente şi ţara nu a ştiut ce este să fie datoare. Adevarat însă că avea grijă să puie Obştească Adunare, tot atât de ascultătoare la

poroncile lui ca o cameră de astăzi la acele ale primului ministru care a ales-o, să-i facă, la sfârşitul sesiunii, o adresă prin care ruga pe Măria-Sa „să binevoiască, ca un semn de recunoştinţă pentru osârdia şi râvna puse în administrarea vistieriei, să primească acel excedent". Şi niciodată nu a refuzat acel dar.

De altmintrelea Obştească Adunare, care, după Regulament, trebuia să fie un organ de control al domnului, a fost în curând transformată în adunătură de creaturi ale sale. Barbaţii independenţi, în stare să se opuie abuzurilor şi bunului plac al lui vodă nu erau lasaţi să pătrundă într-însa. Acei cari, prin surprindere, izbuteau să fie aleşi, păţeau cum
am aratat mai sus că a păţit moşu-meu Lascar. Păţania lui Mihalache Cantacuzino-Paşcanu arată cum domnul, de la începutul domniei lui, ştia să înlăture candidaturile independente când avea cunoştinţă de ele.

Cu puţine zile înainte de alegerile de la 1839, Mihalache Paşcanu a primit de la logofătul Lupu Balş, şeful departamentului justiţiei, lista boierilor ce domnul îi desemnase spre a fi aleşi deputaţi ai marilor boieri, printre cari figura şi el, cu invitarea să voteze pentru ei. Dar Paşcanu a scris sub lista în chestiune: „M-aţi înşalat în alegerile trecute. Aceasta nu se va mai întâmpla a doua oară, apoi încă mai puţin sunt dispus să contribui la înşalarea celorlalţi alegători." Şi iscălind, a remis pachetul, după ce l-a pecetluit, aprodului care-l adusese. Pachetul a fost apoi dus, pe rând, la ceilalţi boieri alegători şi, după ce a trecut pe la toţi, adus înapoi logofătului Lupu Balş. Acesta l-a primit pe când se afla la palat şi l-a deschis în faţa domnului, spre a găsi că toţi boierii scrisese sub cuvintele Paşcanului menţiunea „Vu et approuvé" (Văzut şi aprobat). A doua zi, un decret domnesc declara pe Mihalache Paşcanu în stare de tulburare mintală, astfeli incapabil să-şi exercite

drepturile de alegător, şi-i ordona să părăsească în douăzeci şi patru de ceasuri leşul, spre a merge să steie la moşia sa Cepleniţa. Acest decret urma să fie publicat în foaia oficială, dar, vodă temându-se să nu prea jignească familia puternică şi bogată a Păşcăneştilor, decretul a fost tipărit într-un singur exemplar al foii, care a fost înmânat lui Mihalache Paşcanu în momentul plecării. Surgunul acestui boier a fost astfeli de scurtă durată.

Incontestabil este că a făcut multe lucruri bune: a stârpit tâlhăriile, căci hoţii au fost urmăriţi fără milă, prinşi şi spânzuraţi. După puţini ani, securitatea pe drumurile mari se făcuse atât de desăvârşită, încât se zicea pretutindeni că „şi în mijlocul drumului poţi dormi cu saci de aur drept căpătâi".

Metodele întrebuinţate în administraţie erau deplorabile: bataia era nu numai *ultima*, dar chiar şi *prima ratio* de ocârmuire. În această privinţă mi s-a povestit de un martor ocular o scenă care descrie moravurile administrative ale vremii mai bine şi în chip mai plastic decât ar putea s-o facă un întreg volum.

Martorul meu se afla la agie (prefectura de poliţie) pe când aga în funcţiune atunci, Tudurache Gheuca, a pus să cheme pe starostele de casapi şi dintâi l-a certat şi l-a batjocorit cumplit pentru nu ştiu ce vină, cu mare adaus de mame, bunici, dumnezei, cruci şi lumânări. Apoi a poroncit slujitorilor
să-l întindă jos, la scara poliţiei, şi să-i tragă un număr foarte respectabil de lovituri de nuiele. Zis şi făcut: starostele de casapi a fost umflat de *cazaci*, cum li se zicea, dus afară, în uliţă, ca să vadă lumea, întins la scară şi împrejurimile agiei nu au întârziet să răsune cu strigătele lui de: „Aleu! Valeu!" Aceste strigăte au adus la fereastra biroului său pe Ghiţă Căliman, care de pe atunci era director al agiei şi cunoştea bine amăruntele împrejurării

care supărase pe agă. Starostele de casapi fiind un protejat al lui, care-i îndestula casa cu bielşug de muşchi gratuit, alergă la agă începând cu un:

— Pentru Dumnezeu, cucoane Tudorache, ce faceţi!

Apoi îi povesteşte cum stau într-adevăr lucrurile.

Atunci aga, care avea deplină încredere în subordonatul lui, se scoală, se duce la fereastră, o deschide şi strigă *cazacilor*:

— Lasaţi-l, bre!

Apoi, întorcându-se către Ghiţă Căliman, adaugă în moldovenească lui de grec:

— Ke dimieta, arhon comise, pune să-i scrie la catastih număro loviturilor primite pentru ca se scadă din ţele ţe are să le meritarisască *is tin exohin* (până la urmă).

În ramul judecătoresc a luat multe măsuri practice şi înţălepte. El a hotărât ca, într-un termen anumit, toţi acei care se ţin că moşia li este cotropită de vrun megieş, să deschidă acţiune de împresurare, căci după trecerea acelui termen nu li se vor mai ţine în samă pretenţiile. A pus astfeli capăt la nenumăratele procese de hotărnicie cari răsăreau în fiecare zi şi absorbeau tot timpul judecătoriilor.

Lui i se datoresc cele dintâi şosele ce au existat în Moldova, înlesnind astfeli foarte mult, cu toată sărăcia reţelii lasată de el, comunicaţiile până atunci atât de anevoioase. I s-a făcut o vină din faptul că acele şosele erau totdauna croite astfeli încât să treacă pe la vro una din moşiile lui, dar nu se poate tăgădui că nu numai el, ci ţara întreagă s-a folosit de ele. Se mai poate adăugi că de atunci nu s-au mai construit şosele atât de bune şi de frumoase.

Mihalache Sturdza nu avea pretenţia să se priceapă la treburile milităreşti, nu avea deloc spiritul militar şi era convins că niciodată Moldova nu va avea să se apere cu forţele ei proprii. De aceea *miliţia*, cum i se zicea atunci, a fost în vremea domniei lui cu desăvârşire neglijată şi chiar,

în loc de a face progrese, a dat înapoi din ceea ce fusese la înființare. Nedându-i nici o importanță, domnul distribuia cu cea mai mare uşurință gradele militare tuturor tinerilor cari aveau gust de uniformă ofițerească, aceasta fără ca ei să fi fost în prealabil supuşi vreunei pregătiri militare serioase: după o slujbă de câteva săptămâni ca cadeți, erau făcuți ofițeri. Pentru patru companii de infanterie şi un escadron de cavalerie, cari alcătuiau toată puterea militară a Moldovei, existau, la mijlocul domniei lui Mihalache Sturdza, vro două sute de ofițeri de toate gradele, de la *praporcic* (*enseigne*, *Fähnrich*) până la hatman.

În schimb însă, era un barbat politic de o destoinicie egalând talentele lui financiare şi administrative. De altfeli, îi trebuiau o minte deosebit de ageră şi de fină, un tact şi o prudență cu totul deosebite pentru a se putea strecura printre nenumaratele obstacole pricinuite de situația rău definită a țării, între curtea suzerană şi aceea protectoare, între tendințele cotropitoare ale celei din urmă şi acțiunea de aparare a celei dintâi, intrigile boierilor cari voiau să-i ia scaunul, atacurile partidului național, doritor de reforme, amestecul în toate afacerile publice şi private ale consulilor ruşi cari aveau ordin să-l susție, dar să împiedice ca el să-şi facă o situație prea puternică, putând oareşicum să-l facă independent de bunăvoința Rusiei, ci, dimpotrivă, să-l silească să simtă totdauna nevoie de protecția Peterburgului în fața greutăților dinlăuntru, ca şi a lăcomiei unor paşale puternice din Stambul, deprinse de veacuri să exploateze aceste nenorocite țări. Apoi, nici consulii „augustului protector" nu totdeauna disprețuiau banul, şi domnii noştri au avut de contat şi cu lăcomia lor, această lăcomie uneori fiindu-li de folos, altădată însă pricinuindu-li greutăți.

Mihalache Sturdza, fiul celei mai frumoase femei care a trăit în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în întăiul şfert al acelui următor, era un barbat roşcovan,

mic la stat, urât la față, cu picioare strâmbe şi glas sfârnâit. Totuş acei cari l-au cunoscut recunoşteau într-un glas că acest barbat, atât de rău tratat de natură în privința fiziculuí, făcea, oriunde se arata, impresia unui *grand seigneur* şi a unui barbat cu totul superior.

Sexul frumos îi plăcea şi adesa avut-a doamna temeiuri de gelozie, dar succesele ce i s-au atribuit trebuiesc puse mai mult pe socoteala situației decât a persoanei sale. Era prea puțin frumos şi prea hursuz pentru a plăcea femeilor. Mi s-a povestit că o cucoană mare, vestită pentru frumusețea ei şi care mai avea reputația să fie foarte miloasă pentru suferințile ce le pricinuise farmecile ei, căreia Mihai Sturdza, înainte de domnie, i se plângea că este din cale-afară de crudă către el, i-ar fi răspuns: „Ce vrei? Am prostul gust să iubesc numai barbați frumoşi!”

De altmintrelea, chiar adversarii lui recunoşteau că el totdeauna a ştiut să păstreze aparențele şi că niciodată nu a dat pilda scandalului.

Mai trebuie să recunosc că, după toate câte le-am auzit despre dânsul, şi de la oameni cari deloc nu-l iubeau, el era destul de îngăduitor către adversarii lui şi că celor cari l-au lovit şi pe cari i-a lovit şi el în aparare, nu li-a făcut nici jumatate din răul ce i-ar fi fost în putință să li-l facă, fără a fi taxat de om răutăcios sau crud. Era în fond un om de omenie; bunatatea de inimă înnăscută în moldovan nu era cu totul străină de dânsul. Ce pacat că era atât de ahtiat după bani!

Această lăcomie cumplită de care a fost stăpânit întâiul domn regulamentar al Moldovei a fost o mare nenorocire, poate nu numai pentru dânsa. A venit în scaun în momentul când țara dobândise o alcătuire care, cu toate cusururile ei, era totuş cu mult superioară acelei care o ocârmuia până atunci. Dacă, pe lângă cultura lui serioasă şi strălucitele însuşiri de ocârmuitor cu cari era înzestrat de

natură, ar fi avut parte de dezinteresarea de care au dat dovadă nu tocmai puțini membri ai boierimii moldoveneşti din aceeaş vreme, nu încape îndoială că el ar fi fost în stare să stăvilească corupțiunea domnind în treburile publice, rezultat firesc al unui trecut dezastruos.

În loc de a aduna împrejuru-i o mulțime de indivizi fără caracter, fără cultură, fără creştere şi mai ales fără scrupule, cari se îmbogățeau prin toleranța lui, el ar fi putut să fie steagul împrejurul căruia s-ar fi strâns toate elementele sănătoase şi curate. Autoritatea lui ar fi crescut în chip neasamanat şi intriga nu ar mai fi avut nici o putere împotriva-i. Inspirând respect şi în țară, şi în Stambul, şi în Peterburg, ar fi fost în măsură să ducă țara pe calea progresului cu paşi urieşi, aşăzând acel progres pe temelii sănătoase.

Dar din nenorocire, stăpânit de setea banului, dând însuş exemplul prevaricațiunilor, în loc să fi pus stavili corupțiunii trecutului, a mai adăugit la ea, favorizând ridicarea şi îmbogățirea prin jaf a unei întregi clase de barbați fără scrupule, dar cari erau unelte servile ce le putea întrebuința pentru interesele lui personale.

Țările române n-au avut noroc cu domnii rânduiți la 1834: talentele extraordinare ale lui Mihai Sturdza nu-şi puteau da roadele ce țara era în drept să le aştepte, fiind paralizate prin lăcomia de care era stăpânit, iar desăvârşita incapacitate a lui Alexandru Ghika nu putea fi compensată prin disprețul său pentru ban.

Dar este mai mult decât probabil că, dacă unul din ei ar fi avut şi însuşirea care o avea celalalt, iar lui îi lipsea, Rusia nu ar fi consimțit la numirea lui.

Mihai Sturdza, din întăia lui căsătorie cu Eliza Rosetti, a avut doi fii cari, amândoi, au trăit până la adânci bătrânețe: beizadelele Dumitrache şi Grigore Sturdza. Cel dintăi a dus o viață liniştită, trecând drept un barbat de inteligență

mijlocie, despre care nu s-a vorbit decât puțin şi nu s-a zis niciodată nici un rău; beizade Grigore a dat însă lumii neasamanat mai mult prilej de vorbă.

Amândoi şi-au început educația în țară cu un profesor francez. După suirea în scaun a părintelui lor, amândouă beizadelele au fost trimese la Lunéville, spre a-şi urma acolo studiile sub direcțiunea fostului profesor al domnului, abatele Lhommé. Dar faptul că domnul Moldovei îşi creştea fiii în Franța uzurpatorului şi liberalului Ludovic Filip, a acelui care slujise în armatele revoluționare şi al cărui părinte votase moartea vărului său, Ludovic al XVI-lea, a scandalizat în cel mai mare grad pe împăratul Neculai I. Această suparare a pravoslavnicului împarat a fost transmisă domnului Moldovei cu sfatul că, dacă nu voieşte să crească pe fiii săi în Rusia, cel puțin să-i trimată într-o țară în care domnesc principii mai sănătoase decât în Franța. Mihalache Sturdza de nimica nu avea să se teamă ca de pierderea favoarei împaratului Rusiei, totuş trebuie să înscriem la activul său că, om luminat cum era, cunoscând bine Rusia, unde fusese de mai multe ori, şi ştiind prin urmare ce rezultate slabe putea să deie o creştere făcută în împărăția lui Neculai I, cu rizicul de a pierde ceva din favoarea împaratului, a preferat să trimată pe fiii săi în altă țară şi a ales în cest scop Berlinul, Prusia fiind atunci, după Rusia, statul din Europa în care domneau principiile cele mai absolutiste. Împreună cu beizadelele a emigrat de la Lunéville la Berlin şi tânărul Mihai Kogălniceanu, care plecase din țară odată şi studia la Lunéville împreună cu ele.

Au stat mai mulți ani la Berlin; nu ştiu ce feli de studii au făcut, dar beizade Grigore, pe care l-am cunoscut foarte bine, era fără îndoială un barbat cult, care avea cunoştinți serioase în multe ramuri.

Nu știu cum, în urma căror împrejurări, ambii frați, fără a fi slujit în armata rusască, au obținut amândoi, de la împaratul Neculai, gradul de polcovnic (colonel).

După ce s-au întors în țară, beizade Dumitrache a fost numit de tată-său hatman sau *gheneral-inspector* al miliției Moldovei, în care calitate funcționa în momentul mișcării de la 1848, iar beizade Grigore a dus o viață în care capriciile și fanteziile momentului au jucat rolul de căpetenie.

Barbat de o statură înaltă și înzestrat din naștere cu o putere musculară neobișnuită, n-a cruțat nici o silință pentru a o mai spori prin tot feliul de exerciții. Gelos de isprava lui Milon de la Crotona, și-a pus în gând să facă la feli. Spre acest sfârșit a început să poarte în spinare un vițel mic, în fiecare zi, în cursul unui timp anumit, urmând să repete această manoperă până ce vițelul a ajuns juncan. Această ispravă fiind cunoscută în țară, beizade Grigore a capatat de la popor porecla de Beizade Vițel.

Și-a urmat exercițiile de gimnastică până la bătrânețe, perfecționându-le necontenit. Mi-a aratat, la 1875, sala lui de gimnastică, plină de tot soiul de aparate pentru exercitarea și întărirea tuturor mușchilor. Îmi aduc aminte că avea aparate speciale pentru a întări diferitele degete de la mâni și de la picioare și a le spori flexibilitatea.

Beizade Grigore era un admirator pătimaș (și nu platonic) al sexului frumos; succesele lui pe acest câmp, în tinerețe, au fost multiple. Mult zgomot a făcut dragostea lui pentru contesa Dash, cunoscuta scriitoare franceză. O cunoscuse în Franța, pe când el era foarte tânăr, iar ea se apropia de vârsta matură, dar mai avea urme număroase și încă vii ale unei mari frumusețe. O adusese în Moldova făgăduindu-i că o va lua de soție și era foarte hotărât să se ție de cuvânt. Amorezații se stabilise la Perieni, o moșie din împrejurimile Ieșului, aparținând mamei beizadelei.

Când vodă a fost pus de fiu-său în cunoştinţa proiectelor sale matrimoniale, le-a întâmpinat cu un *veto* din cele mai categorice. Dar beizadeaua nu s-a lasat învinsă şi a început să ducă pe contesă pe la rudele sale, prezentând-o ca logodnica lui. Vodă se temea mai cu samă de o căsătorie clandestină şi, în unire cu mitropolitul, luase măsurile cele mai aspre pentru a împiedeca ca nu cumva vreun preot să celebreze cununia în ascuns. Pentru a pune capăt desăvârşit romanului, vodă, barbat practic şi hotărât, a trimes pe neaşteptate la Perieni, într-o noapte, o „roată" (companie) de infanterie şi un pluton de cavalerie, cu ordin să încunjure curtea şi să nu lese pe nimene să intre într-însa şi ordinul a fost executat *ad litteram*.

Camara de la Perieni era foarte bine aprovizionată, dar întâmplarea făcuse ca cei doi amanţi să fie înzestraţi de natură cu câte un formidabil apetit, iar slugile casei erau multe şi, deşi fusese puse din ziua dintăi la jumătăţi de porţii, tot trebuiau hrănite. După prea puţine zile, numărul slugilor se împuţinase, dar totuş nu mai rămăsese nici macar fărmătură de lucru de ale mâncării şi dragostea a trebuit să capituleze înaintea foamei. Amanţii şi-au luat ramas-bun unul de la altul, făgăduindu-şi să se regăsască în Franţa, şi beizade Grigore, calare, înarmat până în dinţi, a pus să se deschidă porţile ogrăzii şi a năvălit ca o furtună asupra lanţului de sentinele care încunjura curtea. Nici una nu s-a gândit să-i ţie piept, ci cu toţii s-au grăbit să se deie înapoi, lăsând tânărului calea liberă. Contesa Dash, ramasă prizoniera oastei învingătoare, a fost înainte de toate poftită să ieie o masă substanţială, căreia s-a grăbit să-i facă cinste. Apoi i s-a pus la dispoziţie o trăsură cu doisprezece cai de poştă şi un ofiţer, spre a fi dusă la Galaţi. Aici a găsit locul ei pe un vapor plătit până la Constantinopol, pe lângă o rânduială de bani permiţându-i să-şi urmeze în chip cuviincios călătoria până în Franţa.

Pe urmă beizade Grigore s-a apucat de speculă şi a luat în arendă un mare număr de moşii mănăstireşti din ţinuturile Neamţului şi a Sucevei. Noi toţi cei cari am cunoscut bine pe beizade Grigore ştim că nu era nici lacom de bani, nici zgârcit, dimpotrivă era foarte generos, chiar risipitor. Dar din nenorocire a pus pe acele moşii, ca să le exploateze, nişte vechili leşi, cari au jăfuit pe ţarani în chip îngrozitor. Lascar Catargiu, care a fost mai pe urmă prefect de Neamţ şi însărcinat de ocârmuirea lui Grigore Ghyka cu cercetarea nenumăratelor jalbe ale ţaranilor de pe moşiile în chestiune, mi-a povestit lucruri îngrozitoare despre jafurile acelor leşi (poloni). Îmi aduc acuma aminte de un singur amărunt: puneau ţaranului în socoteală, pentru o păreche de opinci cari atunci se vindeau pretutindeni cu preţ maximum de un leu (32 bani), o carboavă (4 lei), iar păşunatul unei vaci era socotit pe un preţ aproape echivalent cu valora vacii.

Beizade Grigore a fost dintăi căsătorit cu Olga Ghika, din Ţara Românească, o femeie distinsă sub toate privirile şi foarte frumoasă, sora cunoscutei scriitoare Dora d'Istria, care a fost căsătorită cu un principe Masalski. Se zice că frumuseţa, creşterea deosebită, distincţiunea şi celelalte însuşiri strălucite ale soţiei sale nu au fost în stare să păstreze acesteia credinţa zburdalnicului ei soţ. A murit de tânără, lăsându-i trei copii deosebit de frumoşi, cari s-au stins foarte de tineri şi ei.

În timpul războiului din Orient, beizadeaua noastră a luat serviciu în armata turcească, unde i s-a dat gradul de general de brigadă sub numele de Muhliz Paşa. În această însuşire el s-a distins în lupta de la Olteniţa, în care turcii au învins pe ruşi, izbânda fiind datorită mai ales acţiunii îndrăzneţe şi bine executate a lui Muhliz-paşa, apoi în bătălia de la Eupatoria, unde a comandat cavaleria turcească şi a contribuit mult la victorie.

În tinerețile sale, beizade Grigore trecea drept o natură neroniană; nouă, acelor cari l-am cunoscut în urmă, nu ni-a făcut deloc această impresie; voi mai vorbi de el în mai multe locuri din aceste *Amintiri*.

Mihalache Sturdza a mai avut, din a doua sa căsătorie, încă un fiu şi o fiică. Fiul, căruia i se dăduse numele de Mihai, a murit înainte de a ajunge la vârsta bărbătească şi această moarte a alcătuit pentru părinții lui o lovitură din cale-afară crudă; fiica a fost căsătorită cu principele Gorciacov, fiul cancelarului lui Alexandru al II-lea.

Deoarece am pomenit mai sus numele cumnatei lui beizade Grigore Sturdza, frumoasa şi talentata Elena Ghika, căsătorită cu un principe Masalski, dar cunoscută mai ales sub pseudonimul literar de Dora d'Istria, voi povesti aici o întâmplare din viața ei, care ni dă o icoană drastică a regimului ce domnea în Rusia din vremea lui Neculai Pavlovici.

Dora d'Istria trăia atunci în Peterburg şi, din pricina frumuseții, a culturii şi a spiritului ei, era foarte apreciată de cele mai distinse cercuri ale aristocrației ruseşti. Era o adeptă a ideilor liberale şi naționaliste. Deşi avea grijă să-şi exprime părerile în chip cât se poate de chibzuit, silindu-se să nu jignească întru nimica principiile stabilite la curte, gura trada prea adesea tendințele ei liberale şi simpatiile ce le hrănea pentru cauza liberării popoarelor asuprite. Se vede că răuvoitori au adus la cunoştința autocratului, denaturându-le, unele cuvinte scapate principesei.

Fapt este că Dora d'Istria a primit într-o zi o scrisoare din cele mai amabile de la ministrul poliției, rugând-o să-i facă cinstea a-l onora, în aceeaşi zi, cu o vizită la oficiul său, unde va avea plăcerea să-i comunice o veste care o va interesa foarte mult. Dora d'Istria s-a dus şi a fost întâmpinată, la uşa cabinetului său, de ministru, care, sărutându-i mâna şi oferindu-i brațul, a condus-o, după ce

i-a mulțămit pentru amabilitatea ei, într-un salon alăturat. Când au ajuns în mijlocul acelei încăperi, ministrul s-a oprit brusc şi a bătut o dată din picior. Înainte ca Dora d'Istria să-l fi putut întreba ce se întâmplă, ea a simțit că parchetul cedează sub dânsa şi trupul ei a dispărut până subsuoare în etajul de jos. Apoi a simțit că i se ridică rochia şi fustele şi a început a simți lovituri de vergi: a fost fustigată în acelaşi feli în care sunt fustigați copiii cari s-au făcut vinovați de vro greşală. După ce a primit numărul de lovituri ce trebuia să i se deie, trapa s-a râdicat în sus şi ministrul, cu o adâncă reverență, i-a oferit iar brațul şi a dus-o până la trăsură, neuitând să-i sărute mâna înainte de a se despărți de ea.

N-am nevoie să adaug că biata femeie n-a mai stat mult în Peterburg.

De asemene tratament s-a mai împărtăşit în vremea lui Neculai Pavlovici multă lume care a avut pacatul să aibă aplecare către idei îndeobşte foarte moderate, dar jignind principiile autocratului; printre acei nenorociți a fost şi marele poet rus Puşkin.

Dat fiind caracterul întâiului domn regulamentar al Moldovei, era lucru firesc ca el însuşi să se încunjure de preferință cu barbați fără de caracter, a căror situație să atârne numai de la favoarea şi poziținea lui, creaturi cari să i se plece în toate, multe din ele fără scrupule, gata să-i împlinească orice dorință.

Dacă în Gheorghe Asachi găsise un barbat cu o şiră a spinării destul de mlădioasă, dar neprevaricator şi nelacom de bani, fratele acestuia, Petrache, vârât în miliție, făcut adiutant domnesc şi înaintat foarte răpede la gradul de colonel, mi-a fost descris de toți bătrânii ca un instrument absolut orb al voinții domneşti, veşnic gata să îndeplinească orice poroncă a stăpânului; fireşte că nu era nici iubit, nici stimat.

Alți doi barbați de mare încredere ai domnului erau frații Lascarache şi Mihăiță Mihalache, boierănaşi din ultima treaptă, barbați fără cultură, dar deosebit de „subțiri”, meşteri neîntrecuți în mânuirea tuturor şforilor, absolut dispoieți de scrupule, adânc corupți, slugarnici la culme, tămâitori neobosiți ai lui vodă şi nedându-se înapoi, spre a-i face pe plac, înaintea nici unei fapte. Erau zilnic la curte, făceau partida de *préférance* sau de *whist* a domnului şi au ocupat slujbe din cele mai înalte.

Ca adiutanți alegea de obicei tineri din familiile micii boierimi sau fii de boieri scapataţi. Dacă printre adiutanții domneşti a figurat şi Mihail Kogălniceanu, acest fapt se datoreşte împrejurării că era fiul unui om de casă al logofătului Grigoraş şi, după cât îmi aduc aminte să fi auzit, fin de botez al lui vodă.

De altfeli, cei doi fii ai Moldovei cari, în veacul următor, au întrecut în agerime de minte pe toți contimporanii lor, nu au putut ține timp mai îndelungat casă bună împreună. Kogălniceanu nu era barbat să se mulțămească cu un rol de unealtă subalternă, în curând a ajuns cu vodă la cuțite.

Dumitrache Mavrocordat mi-a povestit o anecdotă foarte nostimă din vremea în care era adiutant domnesc împreună cu Kogălniceanu, am uitat în care an.

Era atunci agă (prefect de poliție) Ştefănică Catargiu, nu ştiu care, tatăl lui Lascar Catargiu sau acel al Beduinului, căci şi unul, şi altul era desemnat sub acelaş diminutiv, de Ştefănică. În fiecare dimineață, aga venea la vodă şi-i prezenta raport scris de evenimentele ce avusese loc în cele douăzeci şi patru de ceasuri expirate. Obişnuit, acel raport nu cuprindea aproape nimica, doară vrun mic incendiu, furturi de puțină însamnatate, accidente pricinuite de vite scapate, bătăi pe la crâşme. Iar Ştefănică Catargiu avea obicei ca, la sfârşitul raportului, după ce mai adăugea, cu câteva rânduri mai jos formula stereotipă: „a Măriei Tale

prea-plecată slugă", să lese un lung spațiu alb, iscălind tocmai jos: „Aga Ştefan Catargiu". Kogălniceanu şi cu Mavrocordat au avut ideea să ieie acest raport, pe care vodă îl arunca totdeauna în paner, să taie partea lasată în alb, sub raport, cu iscălitura, şi să scrie deasupra acesteia următoarele cuvinte: „Timofte! Vei slobozi aducătorului o ocă de cofeturi bune". Apoi prețioasa hârtie se dădea, într-o zi, în mâna amantei lui Dumitrache Mavrocordat şi în cea următoare în mâna drăguței lui Kogălniceanu: bineînțăles a amantei în acel moment în uz. Timofte, cofetarul de atunci al curții domneşti, văzând iscălitura agăi, slobozea îndată cofeturile. Lucrurile au tot mers astfeli mai multe luni, până când Timofte a constatat că socoteala se ridică la mai bine de o sută de galbeni (oca de cofeturi se vindea de el cu un galbăn). Văzând că boierul nu plăteşte şi închipuindu-şi că nu-şi dă sama că socoteala a crescut într-atâta, i-a trimes-o. Mare surprindere a lui Ştefănică Catargiu, care trimete pe vatavul lui de ogradă să vadă ce încurcătură este la mijloc. Timofte arată atunci vatavului teancul de țiduli cu iscălitura agăi. Vatavul recunoaşte semnătura stăpânu-său şi, cerând țidulile de la Timofte, le duce Catargiului. Deşi nu din cale-afară deştept, aga pricepe de unde provine mulțimea de iscăliturі ale sale şi, prin cercetări făcute la Timofte, aflând la cine merg cofeturile, gâceşte cine sunt autorii înşălăciunii. Nu zice nimica, dar pe raportul următor, după ce dă samă de întâmplările din oraş, adauge: „Doi aghiotanți ai Măriei Tale fură pe aga în fiecare zi cu câte o ocă de cofeturi." Apoi iscăleşte, dar imediat sub formula: „al Măriei Tale etc.".

S-înțălege că vodă, când a văzut mențiunea de la sfârşitul raportului, a cerut agăi lămuriri pe cari acesta s-a grăbit să i le deie. Vodă a făcut mare haz de „pozna" făcută agăi sale, atât de mult haz, încât a rupt pentru o dată cu obiceiurile lui mai mult decât parcimonioase. A chemat pe cei doi

delincvenți şi, cu glasul sfârnâit, li-a ținut următoriul limbagiu:

— Ticăloşilor, nu vi-i ruşine să vă apucați de tălhării şi să pradați tocmai pe aga? Vi s-ar cădea să vă dau pe amândoi afară din slujbă şi să vă țin închişi până ce-ți plăti banii cofetarului. Dar de data asta, iaca, vă iert şi voi achita eu pe cofetar, dar să ştiți că, de vă veți mai apuca de asemene tâlhării, vă trimăt la gros!

Bineînțăles că la Curtea lui Mihai Sturdza nu exista mai nici o etichetă. Aproape oricine, dacă era om ceva mai de samă, putea să vadă pe domn fără a cere audiență de mai înainte şi fără a se îmbraca în frac. Ajungea să mergi, în ținută de vizită sau cel puțin în haine curate, la adiutantul de serviciu şi să zici că doreşti să vorbeşti cu vodă. Dacă veneai în ceasurile destinate de domn pentru primire, erai sigur să fii primit.

Mihalache Sturdza deloc nu era zgârcit cu invitările la masă: Ion Ghica, beiul de Samos de mai târziu, ni-a povestit în una din admirabilele lui scrisori, cum Mihai Sturdza, auzind de la el, când era profesor de matematică la Ieşi, că „nu prânzeşte", ci „mănâncă", voind astfeli să arăte că stă foarte rău în privința mesei, i-a răspuns să vie să mănânce de acuma înainte la el. Ținea, de altmintrelea, masă foarte bună şi bine servită.

*

Nu se poate vorbi de domnia lui Mihalache Sturdza fără a face mențiune de mitropolitul Veniamin, acea „podoabă a bisericii răsăritene".

Precum am aratat mai sus, mitropolitul Veniamin, prin bunatatea lui nemărginită, curățenia desăvârşită a vieții, evlavia lui sinceră şi adâncă, a lasat o amintire neştearsă în mintea şi inima tuturor contimporanilor din toate clasele societății. Scoaterea lui din scaunul mitropolitan a stârnit în țară cea mai vie indignare, poporul din Ieşi a fost pe punctul

să se răscoale şi mult a contribuit acest act al lui vodă la creşterea impopularităţii lui.

Dar dacă Veniamin Costache este fără îndoială cea mai nobilă figură cu care se poate făli istoria clerului nostru şi se apropia de o stare de adevarată sfinţenie, totuş nu era decât un om şi ca om nu putea să nu aibă şi el cusururile lui. Am văzut mai sus că era prea din cale-afară îngrijit de siguranţa lui personală, apoi era slab către acei din împrejurimea lui; nu ştia să refuze cererile, chiar nejustificate, ale acelor care-i câştigase afecţiunea şi, în sfârşit, din prea mare bunatate şi generozitate, era râsipitor. Totdeauna gata să aline orice nevoie, să ajute pe orice nenorocit, dădea fără a socoti, dădea peste puterile băneşti ale mitropoliei care, sub acea păstorie, a fost necontenit încurcată în datorii. Pentru dânsul îi trebuia prea puţin, viaţa îi era cât de simplă putea să fie atunci viaţa unui chiriarh al ţării. Iubea mult pe un nepot al lui, boier cu vază mare, care deşi moştenise o avere frumoasă, deşi ocupase (şi a ocupat aproape până la moarte) posturile cele mai înalte ale ţării, în cari, după glasul unanim al contimporanilor, niciodată nu a neglijat câştigurile ilicite, din cauza număroasei sale familii şi a traiului nechibzuit era veşnic în lipsă de bani. Veniamin necontenit îl ajuta din veniturile chiriarhiceşti (de cari, de altmintrelea, el era în tot dreptul să dispuie fără control) şi, sfătuit de zisul nepot, încheia feli de feli de tranzacţiuni păgubitoare pentru Mitropolie care, la începutul celei a cincea decade a veacului, se găsea într-o stare de inextricabil dezordin financiar.

În asemene împrejurări, domnul, în anul 1842, a găsit cu cale să înlocuiască la logofeţia Dreptăţii pe nepotul mitropolitului prin alt boier care, pentru ca să fie numit în acel post, se zicea că-i dăduse 6 000 de galbeni. Mitropolitul văzând că, cu toate insistenţele lui, vodă nu consimte să lese nepotului său logofeţia Dreptăţii şi, rău sfătuit de

acesta,
şi-a dat demisia, crezând că vodă avea să deie înapoi în faţa nemulţămirii pe care acea demisie nu putea decât s-o stârnească, precum a şi stârnit-o. Dar domnul, foarte bucuros să se scăpe de un chiriarh care, din pricina marei sale autorităţi morale, era cu totul independent de el şi de multe ori îi impunea voinţa sa, s-a grăbit să primească demisia oferită. Veniamin văzând că şi-a greşit cu desăvârşire efectul, că domnul nu cedează şi că nemulţămirea stârnită de vestea demisiei, dacă a pricinuit pretutindeni măhnire, această măhnire nu se manifestează în chip mai activ, şi-a retras demisia. Dar domnul, preamulţămit că demisia i se oferise, cu toate demersurile patriarhului Ţarigradului şi chiar a unor mai slabe insistenţe ruseşti, când a văzut că Veniamin întârzie cu plecarea din Ieşi, a pus de l-a ridicat din locuinţa chiriarhicească şi, sub escortă, l-a trimes la Slatina, unde a ramas până la moarte. A fost, timp de vro două zile, mai ales prin mahalalele Ieşului, o fierbere îngrijorătoare şi a existat temere serioasă de răscoale, dar ocârmuirea a izbutit să împiedece orice izbuhnire.

În locul lui Veniamin, a fost numit episcopul de Roman, Meletie Brandaburǎ care, zice-se, era fiul unui neamţ din Bucovina. Se zvonea că Mihai Sturdza i-a luat, pentru a-i încredinţa scaunul chiriarhicesc, frumoasa sumă de patruzeci de mii de galbeni.

Maică-mea mi-a povestit în această privinţă următorul fapt ce-l ţinea de la tată-său, care asista[se] la învestitura lui Meletie în însuşire de vistiernic. Cum însoţea pe noul mitropolit până la careta lui, acesta, când i s-a deschis oblonul, a aratat lui Grigore Ghyka litera M cusută în nenumărate locuri, pe perinele, părenţii şi tavanul trăsurii, şi care se numea atunci *mi* (prescurtare a numelui slavonesc de *mislete*), mai zicându-i cu jale:

— Multe *mii*, cucoane Grigore, multe *mii*!

Altă figură ce nu se poate despărți de domnia lui Mihai Sturdza este acea a logofătului Costache Sturdza. El era un boier foarte bogat, plin de duh şi care, în cursul celor patrusprezece ani de domnie ai întăiului domn regulamentar, n-a făcut decât să se sfădească şi să se împace cu dânsul.

Îşi avea curtea pe locul unde se află astăzi clădirile şcoalei militare, ținea casă deschisă, masă îmbielşugată şi i se zicea „bețivul". Ştiți pentru ce? El nu se îmbatase niciodată în viața lui şi, la masă, nu bea vin deloc, dar după masă lua câte un păhăruț de vutcă (*liqueur*). Pentru obiceiurile cumpatate adoptate de boierimea noastră cea mare sub regimul fanariot, acel păhăruț de vutcă luat zilnic de Costache Sturdza alcătuia un exces!

El, când trecuse bine de tinerețe şi era văduv, cu copii ajunşi în vrâstă bărbătească, s-a căsătorit cu frumoasa Marghiolița Ghyka, care se despărțise de beizade Neculai Sturdza. Îşi iubea soția la nebunie, iar ea, dată fiind vrâsta soțului, nu-l plătea cu bani de aceeaşi natură. Unul din Don Juanii leşului, Neculai Roznovanu, i-o râpit-o în împrejurări destul de tragice. Silințile soțului părăsit pentru a împiedeca ca biserica să permită cununia părechei îndrăgostite s-ar putea numi omerice, depunându-se de cătră el în acest sens stăruințı şi bani, atât la curtea rusască, cât şi la patriarhatul din Țarigrad. Domnul a ajutat din răsputeri pe vărul său, dar Roznovanu, care era foarte bogat şi deloc nu cruța banul, a ramas în sfârşit învingător.

Costache Sturdza nu-şi putea uita nenorocirea şi până la moarte a urmărit pe foasta lui soție şi pe Roznovanu cu o ură salbatecă.

Se zice că era *hatârgiu*, dar bani nu lua. Despre dânsul se povesteşte următoarea anecdotă nostimă:

Precum am zis mai sus, Costache Sturdza ținea casă mare, deschisă şi masă bogată, la care erau poftiți în permanență toți prietenii şi cunoscuții lui. Musafir zilnic era, printre mulți alții, şi consulul sarac şi foarte prost plătit al tânărului şi neînsamnatului regat al Eladei. Într-o zi, s-a încins, la masă, o discuție între consulul şi logofătul, care se vede că nu avea mare considerațiune pentru reprezentantul regelui Othon I. Impacientat că acea ființă neînsamnată îndrăzneşte să-l contrazică, i-a spus să nu mai vorbească prostii. Atunci grecuşorul, jignit în demnitatea lui de reprezentant al gloriilor trecute şi viitoare ale Eladei, a răspuns gazdei sale:

— Cum de-mi vorbeşti astfeli? Nu ştii că sunt *proxenos* (sol)?

La ceea ce Costache Sturdza a răspuns:

— *Proxenos proxenetis, pezevenkis, exo gaidare!* (Proxenos (sol), proxenet, pezevenghi, ieşi afară, magariule!)

Grecul, neavând ce face, a ieşit, dar s-a plâns guvernului şi acesta a pretins, la Constantinopol, satisfacere pentru ofensa adusă reprezentantului său de la Ieşi. Cât de mică era Elada, ea era regat neatârnat, iar Moldova țară vasală: a trebuit să i se deie satisfacere. Postelnicul de pe vreme s-a dus la consulat în mare uniformă şi, acolo, a făcut consulului scuze pentru ofensa ce o primise de la logofătul Costache Sturdza. Regatul elin a fost astfeli satisfăcut, dar consulul său nu, căci era acuma redus la hrana ce şi-o putea procura din leafă şi, precum am spus, aceasta fiind sărăcăcioasă, hrana ce şi-o putea închipui acuma, pe lângă acea cu care se deprinsese la masa lui Costache Sturdza, îi părea adevarat post împărătesc, apoi trebuia să taie din celelalte cheltuieli, cu cari se deprinsese. Neputându-se împaca cu un asemene regim, grecul şi-a calcat pe mândrie, s-a rugat de cunoscuți să facă ce vor şti şi să-l împace cu Costache Sturdza. Logofătul, pus în cunoştință, a consimțit

fără greutate să primească iar pe grec la masă, dar a pus ca condiție să-i facă mai întâi scuze şi să-i sărute mâna față cu toți musafirii lui. Şi, cu toată jignirea ce o asemenea smerenie o aducea însuşirii sale de reprezentant al unui regat neatârnat, grecul a primit. A doua zi, în momentul în care sofragiul, deschizând amândouă canaturile uşii care ducea în sofragerie, pronunța cuvintele sacramentale: „Poftiți la masă!" grecul apărea în salon şi, cu aer smerit, apropiindu-se de Costache Sturdza, îl ruga să-l ierte şi-i săruta mâna ce logofătul i-o întindea zicând:

— Haide la masă, grecule, dar să nu mai vorbeşti prostii!

Costache Sturdza era un reacționar convins; făcea nesfârşite glume pe socoteala tineretului care voia să impuie lui Mihai Sturdza reforme liberale. El i-a mai poreclit şi „bonjourişti", după haina care atunci era la modă şi ținea locul jachetei de astăzi: un compromis între frac şi redingotă.

Capitolul IX
Amărunte asupra societății boiereşti din vremea lui Mihai Sturdza

Boierimea cea mare din vremea lui Mihai Sturdza rămăsese credincioasă obiceiului strămoşesc de a petrece cea mai mare parte din an la țară; prea puțini erau acei boieri cari rămâneau şi peste vară în Ieşi. Nu puțini petreceau chiar tot anul pe moşii. Vechile aşăzări de pe la moşii fusese mult mărite şi instalate în chip neasemanat mai confortabil decât în trecut. Se adusese multe mobile din străinătate, se mai făcuse altele în țară, după modelurile europene, de meşteri, aproape toți nemți sau jâdovi. Slugile erau toate îmbracate în haine nemțeşti, adesa în livrele şi în fracuri, masa era servită exact după obiceiurile din Apus.

Cafeaua cu lapte sau ceaiul se lua între şapte şi nouă ceasuri dimineaţa, zacusca (dejunul) între zece şi unsprezece, prânzul între trei şi patru şi jumatate. Cu cât erau stăpânii casei mai tineri, cu atâta erau ceasurile meselor mai târzie.

Obiceiul de a culca mai mulţi musafiri în aceeaşi odaie se mai păstra, dar se uza de el mult mai rar, numai când nu se putea face altfeli, la caz de gloată mare în casă. Şi aceste cazuri se mai prezentau din cauza ospitalităţii fără margini care alcătuia una din podoabele şi din farmecile Moldovei noastre. Oricine cerea găzduire la o curte boierească era sigur de primire, de adăpost şi de hrană, el, însoţitorii, slugile şi caii lui. Musafirii de samă erau primiţi „sus", în apartamentele stăpâneşti, şi luau masa cu stăpânii casei, cei mai de rând se găzduiau la vechil sau la vatavul de ogradă, slugile, cu slugile casei. Şi nimene nu întreba pe musafir câtă vreme are de gând să rămâie pe loc şi, dacă se făcea plăcut, era interesant şi bine informat, se puneau pe lângă el cele mai mari insistenţe pentru a-l ademeni să-şi prelungească şederea. Cunosc nu puţine cazuri în cari un oaspe, necunoscut până atunci, care se oprise la o curte pentru a petrece o singură noapte, în urma insistenţelor repetate şi stăruitoare ale gazdelor, simţindu-se şi el în societate simpatică, a ramas pe loc şi o săptămână.

Cetitorul îşi va zice cu bună samă că, pentru a procede astfeli, trebuia ca oaspele în chestiune să fi avut multă vreme de pierdut. Da, oamenii nu erau grăbiţi decât excepţional, în cazuri cu totul deosebite, în acea vreme în care căile ferate de-abie începeau să umble în ţările din celalalt capăt al Europei, când telegraful electric fusese inventat numai de curând, când poşta scrisorilor se făcea numai între Ieşi şi Cernăuţi, de un serviciu austriac, între Bucureşti-Galaţi-Ieşi-Chişinău de altul rusesc, iar în restul ţării prin feciori boiereşti călări, trimeşi de boieri la Ieşi sau

în alt oraş unde era consulat austriac, sau la reşedinţa persoanelor cărora voiau să li comunice sau să li ceară vro veste, căci ocârmuirea Moldovei nu dispunea de mijloace spre a putea întreţine un serviciu de poştă pentru scrisori.

Ziarele străine la cari câţiva boieri erau abonaţi: *L'Indépendance Belge*, *Le Journal des Débats*, *Le Constitutionnel*, *Frankfurter Zeitung*, *Augsburger Allgemeine Zeitung*, *Vossische Zeitung* şi alte câteva, când ocârmuirea, în urma ordinului consulatului rusesc, nu le interzicea, soseau, tot aduse de feciori boiereşti trimeşi înadins, în pachete de zece sau cincisprezece numere, câteodată şi de mai multe. Îşi poate face prin urmare oricine o idee de plăcerea cu care era primit musafirul, pământean sau străin, mai ales când aducea veşti din străinătate sau din capitală.

Mai toate aşăzările boiereşti erau acuma încunjurate de grădini frumoase, trasate de grădinari străini meşteri în arta lor, bine întreţinute şi având şi florării pline de tot soiul de flori, de alămâi şi de copăcei de lux.

Slugile erau foarte număroase, „cele de sus" aproape toate moldoveni, celelalte robi ţigani. Erau atât de multe, încât un francez, om de spirit, spunea că chiar dacă fiecare ar fi avut vro treabă de făcut, mulţimea tovarăşilor l-ar fi împiedecat să facă ceva.

În fiecare casă în care erau copii nu lipsea nici profesorul străin, francez de obicei, mai arareori neamţ, *madmoazela*, *frailain* sau chiar *missa*.

Foarte mulţi din acei profesori şi din acele guvernante au ramas în ţară până la moartea lor, seduşi de dulceaţa şi de uşurinţa vieţii de la noi.

Bury, profesor succesiv în mai multe case, a murit în ţară, unde au ramas urmaşii lui.

Jules Bolomey, profesorul din casa logofătului Alecu Balş, a ramas la noi până la adânci bătrâneţe; tocmai în ultimii

ani ai vieții s-a dus să moară în America. A adus însă aici pe frate-său, care şi-a dat obştescul sfârşit la noi.

Profesorul Malgouverné nu s-a mai întors în Franța şi a murit în Ieşi, urmaşii lui trăiesc şi astăzi printre noi.

Doamna Moser, care a fost guvernantă în mai multe case în cursul celei a cincea decade a veacului, a murit la noi după ce şi-a căsătorit amândouă fetele cu boieri români.

Domnişoara Karr, o vară a lui Alphonse Karr, după ce a crescut pe soacră-mea, Henrietta Bogdan, născută Dimaki, şi pe soră-sa, Elena, care a fost căsătorită cu Iancu Docan, venită în țară la 1842, a trăit toată viața ei la noi şi a murit la 1893, în Ieşi. După cincizeci de ani de viață în țară, vorbea o românească din cele mai păsăreşti, căci elevele sale o făceau într-adins să pronunțe în chip pocit cuvintele româneşti ce le învăța de la ele. Aş putea să umplu un volum întreg cu biografiile acestor profesori şi acestor guvernante.

Ca toți străinii, erau foarte bine primiți şi tratați, aş zice chiar mult prea bine, căci nu ar fi avut parte în țările lor de origine de tratament atât de bun, şi de multe ori fost-au ei lăsați să ieie, în familiile în care se aflau, o influență mult prea mare, devenită uneori chiar păgubitoare.

Timpul se petrecea cam în acelaş feli în care am aratat că se urma la începutul veacului, la Bohotin; deosebirea cea mare consista în faptul că toate se petreceau acuma în haine nemțeşti, că narghileaua se întrebuința mai rar, însuş ciubucul pierduse teren față de țigaretă. În convorbiri rolul jucat de Țarigrad devenise şters de tot: Viana şi mai ales Parisul îl relegase cu desăvârşire în umbră. Şi toată pravoslavnicia şi înfricoşata putere a împărăției ruseşti, toată influența reprezentantului ei atât de puternic, consulul de la Ieşi, nu puteau să împiedice ca simpatiile, interesul tuturora să se îndrepte spre Apus, mai ales spre Franța înrudită, a cărei limbă o învațasem atât de răpede, a

cărei civilizație ne farmaca prin partea ei strălucitoare, prin literatura ei, căreia romantismul îi dădea acuma un nou farmec şi o nouă strălucire, prin îndrăzneala ideilor propovăduite de literatorii şi de barbații ei politici şi care începuse să puie, pe mintea şi pe inima noastră, acea străpânire care, de atunci, a tot mers crescând necontenit, până în ultimul pătrar al secolului trecut.

Această iubire pentru Franța şi pentru tot ce era francez sfârşise prin a nelinişti somnul pravoslavnicului împarat. Ştim că, în ajunul mişcării de la 1848, guvernul rusesc făcuse pe Mihalache Sturdza atent asupra primejdiei pentru starea de lucruri existentă ce o alcătuia creşterea franceză dată tinerilor moldoveni şi că-i dăduse cu tot înadinsul sfatul să împiedice mergerea tinerilor boieri în Franța, trimeţându-i în alte ţări, unde domneau principii mai sănătoase, ca Prusia şi mai ales Rusia. Intervenţiunea guvernului rusesc a făcut de astă dată un fiasco din cele mai desăvârşite: tinerii moldoveni au urmat să-şi facă studiile în Franța. Am cunoscut un singur moldovan aparţinând boierimii care şi-a făcut studiile (vorbesc de studii complecte) în Rusia: era megieşul nostru de moşie, Neculai Donici, care urmase cu succes cursurile de drept la Universitatea din Peterburg şi era, fără îndoială, un barbat foarte onorabil şi cult.

Mihalache Sturdza, încă de la începutul domniei lui, pusese la dispoziția oraşului, spre a servi de teatru, o casă cu două rânduri, ce o avea pe uliţa Copoului, în care se amenajase o sală de teatru, singura ce capitala Moldovei a posedat-o până ce, acel teatru arzând, s-a construit cel de astăzi, după planurile teatrului de la Cernăuți. În acea sală a jucat întâia trupă română, veneau să joace trupe de operă italiene şi trupe dramatice franceze. Tot la teatru se dădeau şi pe atunci balurile mascate. Apoi în fiecare carnaval, colonia franceză dădea un mare bal, al cărui atracție

principală îl alcătuia un viguros *cancan*, jucat (dansat) de membrii coloniei şi ai trupei de teatru franceze, la care asistau, din loje, nu numai toată boierimea, ci chiar însuşi domnul şi doamna.

Viaţa dusă de boieri în timpul celei dintâi domnii regulamentare cu bună samă se poate numi frivolă, dar, date fiind împrejurările istorice în cari se dezvoltase acea societate, trecutul ei, condiţiunile politice în cari trăia, gradul ei de cultură, situaţia geografică a ţării şi brusca schimbare economică datorită tratatului de la Adrianopol, cum oare ar fi putut ea să fie altfeli decât frivolă?

Griji erau încă puţine, averile boierimii erau încă întregi, vro câteva numai începeau să s-încurce din pricina jocului de cărţi, tristă moştenire a ocupaţiilor ruseşti, precum şi a cheltuielilor nemăsurate ale unora din boieri, doritori să europenizeze prea răpede modul lor de trai. Obştia boierimii stătea încă foarte bine, veniturile ei creşteau necontenit. Cu sistemul politic în vigoare nu puteau să facă politică decât înregimentându-se în *ecpaiaoa* celor supuşi voinţii domnului sau să-i facă opoziţie făţişă. Cei mulţi aveau prea mult simţul demnităţii lor pentru a alege întâia alternativă, fără însă a avea energia trebuitoare pentru a adopta pe cea de a doua; se hotărâse deci pentru alta potrivindu-se de minune cu firea indolentă a moldovanului, acea de *a se lasa să trăiască dus de valurile vieţii*. Şi, Doamne!, dulce mai era atunci viaţa pentru un boier moldovan! Avea nu numai necesarul, dar şi prisosul, făcea parte din cele vro două sute de privilegiaţi bucurându-se de o vază excepţională întru toate şi pentru toate, putând aspira la toate situaţiile din ţară, chiar la domnie, neavând grijă să fie calcat de altul şi putând să se bizuie, în toate, pe bunăvoinţă deosebită a autorităţii. Apoi dacă la aceste mai adăugim frumuseţa ţării, bielşugul pământului, a florii şi a faunei sale şi dacă, claie peste gramadă, mai adăugim frumuseţa şi farmecul

înnăscut al moldovencei, ai tot dreptul să te întrebi: oare ce li mai lipsea?

Şi să nu se creadă că celelalte clase sociale, afară de ţigani, duceau o viaţă din cale-afară nenorocită. Acea a boierănaşului stăpân de moşie era, în mic, aceeaş ca a boieriului celui mare, iar privilegiatul fără moşie ştia şi putea, prin ocrotirea vrunui boier mare, să ducă fără muncă grea, o viaţă care nu cunoştea lipsa. Traiul era doară aşa de ieftin şi găseai cu atâta înlesnire cine să te găzduiască şi să te hrănească, numărul ştiitorilor de carte era aşa de mic şi noile posturi relativ număroase, fără a mai vorbi de sinecurile bisericeşti şi de acele particulare! Ţaranul era ţinut să muncească din greu pentru boier în cursul verii, mai greu decât fusese soarta părinţilor lui, deşi i se luase mai bine de trei pătrimi din pământul de care se folosise înainte de Regulament. Dar munca asta, pe nedrept impusă, nu era excesivă şi puţinul pământ ce-i rămăsese, dată fiind rodnicia lui, putea, împreună cu un prisos de muncă nu excesiv, să-l puie în stare să-şi procure cele trebuitoare pentru el şi pentru familia lui. În fond nu se simţea nenorocit, căci trebuinţile lui erau puţine şi era, în sfârşit, linişte în ţară. Administraţia era într-adevăr jacaşă, dar nu-i putea face mare rău; în caz de abuz prea mare ar fi intervenit boieriul, care avea interes la buna stare a ţaranului de pe moşia lui şi ar fi fost rău de cinovnicul care s-ar fi întrecut cu jafurile.

Rămâneau abuzurile stăpânilor de moşii: bătăile neomenoase şi munca peste stipulaţiunile regulamentare, aşa şi aşa împovărătoare, dar cu abuzul era ţaranul deprins din moşi strămoşi. Apoi trebuie să declar că puţini erau boierii cari, cu bună-ştiinţă, se făceau vinovaţi de asemenea fapte; ele
de obicei erau săvârşite de vechil sau, când moşia era arendată, de posesor (arendaş). Neomenoşi faţă de ţaran

erau mai totdeauna vechilii de neam străin, mai cu deosebire polonii. Îndeobşte condiţiunea ţaranilor era mai grea pe moşiile boierănaşilor decât pe acele ale boierilor mari: stăpânii saraci erau mai habsâni, mai lacomi de bani decât acei bogaţi. Posesorii (arendaşii) se dădeau la toate jafurile cu putinţă şi, prin corumperea funcţionarilor, ştiau să-şi asigure impunitatea. Totuş repet că ţaranul moldovan din vremea regulamentară nu se simţea nenorocit: dacă muncea o sută douăzeci de zile pe an (pentru stăpân şi pentru sine), se putea odihni aproape tot restul anului. Această socoteală mi-a fost făcută de ţarani bătrâni din toate părţile Moldovei. Marele pacat al situaţiunii era tocmai faptul că, dată fiind lipsa de trebuinţi a ţaranului nostru, uşurinţa şi ieftinitatea traiului, el nu a sâmţit destul de tare nedreptatea ce i se făcuse când, râpindu-i-se dreptul de folosinţă asupra celei mai mari părţi a pământului obştiei, lipsindu-l astfeli de mijlocul lui firesc de îmbogăţire, s-a stârpit într-însul dorinţa de îmbogăţire, adică cea mai puternică pârghie de propăşire a unui popor.

Şi tot din pricina uşurinţii şi a dulceţii vieţii ce o duceau, claselor de sus li-a lipsit îmboldul nevoii, adică fermentul principal care dă naştere spiritului de întreprindere şi împinge la muncă.

Boierimea moldovenească din vremea lui Mihalache Sturdza avea două îndeletniciri de căpetenie: intrigile politice şi plăcerile. Prin aceste de pe urmă s-înţălege că, la feli cu ceea ce s-a petrecut pretutindeni, din timpurile cele mai vechi până astăzi, în orice societate de oameni cari n-au de lucru, şi sunt bogaţi, dragostea a jucat un rol de căpetenie. Mult vorbitu-s-au de corupţiunea societăţii boiereşti de altădată. Pretind că această societate întru nimica nu a fost mai coruptă decât înaltele aristocraţii din ţările apusene şi aristocraţia banului de astăzi. La noi s-au întâmplat întocmai aceleaşi scandaluri ca aiurea, cu singura

deosebire că, aici, au fost mai răsunătoare decât aiurea fiindcă, din cauza educației noastre mai primitive, mai rudimentare, se ascundeau mai puțin, în două cuvinte: fiindcă era mai puțină ipocrizie. Întru nimica nu era moldovanca din boierime mai vițioasă, mai coruptă decât doamna din înalta aristocrație apusană; nu păcătuia mai des, nici mai tare, dar își ascundea pacatul cu neasamanat mai puțină artă. Deoarece s-a convenit a se zice că *ipocrizia este un omagiu ce vițiul îl prestează virtuții*, cucoanele noastre erau în această privință desigur inferioare damelor din Apus, dar numai în aceasta.

Aceste femei din boierime, cari au ieşit în lume între 1830 şi 1860, erau aproape toate frumoase, înzestrate cu o minte din cele mai vii şi cu o distincțiune suverană. Nu era nicicum de mirare ca ele să fi atras privirile şi să fi deşteptat în chip atât de viu poftele barbaților cu cari veneau în contact. Ocupațiunea rusască de la 1828-1834 avusese asupra moravurilor o influență şi mai nefastă decât aceea de la începutul veacului. Atunci, obiceiurile de recluziune orientală a femeilor mai aveau ființă în multe familii boiereşti; tocmai acea ocupație le-a desființat. Noua ocupație n-a mai găsit acele vechi bariere şi sexul slab, după obiceiul lui, era mult mai înaintat pe calea europenizării decât acel zis tare. Boierii se încăpățânau să poarte costumul zis moldovenesc dar care în realitate nu era decât acel turcesc. Față de ofițerii ruşi, în uniformele lor strălucitoare, boierii noştri, în anterie, giubele, işlice şi papuci, nu puteau să pară decât ridicoli. După cât am auzit, mai mult decât una a păcătuit cu ruşii. Nu trebuie uitat că, la noi, ruşii, pe lângă cei mulți se bucurau de un prestigiu deosebit, ca fiii unei împărății de o lege cu noi, ca protectorii noştri împotriva păgânilor. (Prea mulți uitase hoțasca râpire a Basarabiei.) Trebuie să adaug că ruşii, dacă purtau uniforme frumoase, cusute cu fir, vorbeau bine franțuzeşte, dansau de minune

şi cunoşteau jargonul dragostei uşoare, erau în fond nişte semi-barbari; romanele cucoanelor noastre cu ofițerimea rusă s-au terminat aproape toate nu spre cinstea seducătorilor. Din mai multe aventuri de acest soi, mă voi mărgini să citez pe aceea a unei cucoane de neam mare, de aproape înrudită cu unul din domnitorii noştri din veacul trecut şi mamă a unuia din barbații politici cei mai în vază, înainte şi după Unire, care, la 1858-'59, a fost unul din candidații serioşi la domnie. Acea cucoană, căsătorită şi cu copii mari, fusese sedusă de fizicul frumos şi marțial, de protestările de dragoste eternă ale generalului rus Muhanov, un seducător de meserie. Uitând şi barbat, şi copii, s-a hotărât să urmeze pe Muhanov când el a fost mutat în nu ştiu ce garnizoană din Rusia. După recomandația lui, a luat cu dânsa toți banii ce-i avea disponibili, precum şi toată argintăria şi juvaierurile ce poseda. Călătoria a fost scurtă: numai până la Prut. Acolo a dat-o jos din cupeaua în care se aflau, i-a tras o bataie rusască şi, lăsând-o în drum, a plecat înainte cu banii şi lucrurile de preț ale nenorocitei. Şi acest caz nu a fost singurul în care seducătorii ruşi s-au purtat în asemene mod cavaleresc.

De altmintrelea, fetele de boieri cari s-au căsătorit cu ruşi au fost, aproape toate, cât se poate de nenorocite: barbații, pe lângă că le-au mâncat averile, le-au înşalat în chipul cel mai neruşinat şi aproape totdeauna le-au maltratat. În privința asta am avut un exemplu în familie. Nu ştiu pentru ce, sora bunului meu despre mamă, a lui Grigore Ghyka, domnul de la 1848-'56, a fost căsătorită cu generalul rus Şubin. Zic că nu ştiu pentru ce căci Elena Ghyka, dacă nu era frumoasă, era bogată (a primit ca zestre târgul Vaslui cu marea moşie de pe împrejur), bine-crescută, cultă, mai ales pentru vremea de atunci, şi înzestrată cu toate virtuțile cari fac podoabe unei soții şi unei mame. A fost însă cât se poate de nenorocită: Şubin era un bețiv care o snopea în bătăi.

Moartea acelei bestii a fost pentru dânsa o adevărată mântuire.

Un scandal răsunător şi care a făcut epocă atunci când s-a întâmplat a fost romanul nenorocit al poetului Hrisoverghi cu Catinca Beldiman, născută Dimaki, soția vornicului Iordache Beldiman, caimăcămeasa Catinca Balş de la 1856-57. Ea era o femeie de o frumuseță deosebită, dar care se bucura de cea mai deplorabilă reputație. Hrisoverghi era adiutant domnesc, tânăr, frumos, cult, plin de duh şi înzestrat cu un frumos talent poetic. Relațiunile între ei durau de câtăva vreme fără ca vornicul Iordache să fi simțit ceva. Într-o iarnă deosebit de grea, vornicul a fost silit să plece din Ieşi, crezând că absența lui se va prelungi mai mult decât a trebuit să se prelungească în realitate; s-a întors pe neaşteptate în mijlocul nopții. Cei doi amanți au fost surprinşi; Hrisoverghi, în costumul uşor în care se găsesc de obicei amanții în asemenea împrejurări, de-abie a avut vreme să-şi adune hainele şi, deschizând fereastra, să sară, de la etajul întăi în grădină. În ietacul cucoanei Catincăi era o temperatură de seră caldă, în grădină douăzeci şi patru de grade de frig, iar mantaua nenorocitului rămăsese sus. S-a îmbracat cum a putut, a sărit peste zaplaz şi, negăsind nici o sanie, a fost silit să meargă acasă pe jos. A doua zi era în pat cu o febră de peste patruzeci de grade.

Medicii şi tinerețea au izbutit să iasă biruitori peste pneumonia care se declarase, dar nu au avut ce face împotriva ftiziei galopante care a urmat-o: Hrisoverghi s-a stâns după puține luni de chin. Dar bănuielile vornicului Beldiman, stârnite de tulburarea cucoanei Catincăi la intrarea lui în ietac şi de multe împrejurări suspecte, au fost pe deplin confirmate a doua zi, când ochii lui au zărit mantaua lui Hrisoverghi, căzută în dosul unui jâlț. A dat la moment pe cucoana Catinca afară din casă şi a pornit

proces de despărțenie în aceeaş zi. Se zice că cucoana Catinca n-a mers nici macar o dată să viziteze pe amantul ei bolnav şi că, la moartea lui, a aratat cea mai deplină indiferență. De cucoana Catinca voi mai vorbi şi mai departe.

Don Juanii cei mai în vază ai leşului erau, în vremea lui Mihalache Sturdza, Lascar Bogdan şi cumnatu-său, Toderaş Balş.

Pe cel dintăi l-am cunoscut foarte bine, căci era bunicul soției mele şi, în copilăria mea, şădea la moşia lui Grozeştii, pe valea Oituzului, la vro douăzeci de kilometri de Căiuți, adică după accepțiunile de atunci a depărtărilor, intram în categoria vecinilor de moşie. Apoi el mai era văr primar cu bunică-mea despre mamă, cu Anica Catargiu, deoarece Dumitrache Bogdan, tatăl lui Lascar, şi Iordache Catargiu țineau două surori Roseteşti.

Lascar Bogdan se născuse pe la 1800. Era un barbat de statură impunătoare, căruia îi şădea încă bine şi la bătrânețe, iar în tinerețe, după spusa tuturor, fusese de o deosebită frumuseță. Era foarte mândru de faptul că ofițerii ruşi îi spusese că samănă mult cu împaratul Neculai care, precum se ştie, trecea drept unul din cei mai frumoşi barbați din împărăția lui. Bogdan primise o învățătură destul de îngrijită, mai ales pentru acea vreme. Avusese un profesor francez foarte distins, al cărui nume l-am uitat. Am văzut, mult după moartea lui Lascar Bogdan, nişte scrisori franceze scrise de el unei doamne şi am putut constata că mânuia limba franceză în perfecție.

S-a căsătorit de tânăr cu Smaranda Balş, sora lui Toderiță Balş, care avea să fie caimacam la 1856, o femeie frumoasă, vestită mai ales prin splendoarea, abondența şi lungimea părului ei auriu. Faptul că Bogdan nu-i era cu credință nu-l împiedeca să fie grozav de gelos, în aşa grad, încât noaptea învălătucea împrejurul brațului său una din cozile ei pentru

ca să nu poată pleca de lângă el fără de ştirea lui. N-au dus multă vreme casă împreună şi s-au despărţit.

La înfiinţarea miliţiei pământene a intrat într-însa, odată cu cumnatu-său Toderaş (a nu se confunda cu Toderiţă) Balş, ajungând foarte răpede (adică în prea puţine luni) la gradul de colonel sau, cum se zicea atunci, de polcovnic.

Dumitru Ghiţescu, despre ale căruia *Amintiri* am vorbit mai sus, povesteşte că într-o bună zi, la un exerciţiu de batalion, un ofiţer încurcând toată mişcarea fiindcă nu înţelesese poronca, polcovnicul, în mânia lui, l-a stupit în obraz. Corpul de ofiţeri a reclamat îndată hatmanului, care era cumnatul lui Bogdan, ameninţând cu demisia. Polcovnicul a trebuit să deie satisfacţie ofiţerilor şi, în curând, a părăsit serviciul militar.

Pe când era colonel, se găsea în legături de dragoste cu o doamnă din înalta societate, soţia vistiernicului de pe vreme. Vistiernicul era gelos, căci soţia lui numai credincioasă nu-i fusese; avea acum obicei să s-întoarcă pe neaşteptate de la vistierie acasă. Pentru a înlătura orice primejdie de surprindere, Bogdan a avut recurs la următoarea stratagemă. În ceasurile în cari vizita pe vistiernicească, înşira, la anumite distanţe, pe tot drumul ducând de la vistierie până la casa vistiernicului, trompeţii garnizoanei, cu ordin ca cel de lângă vistierie să sune îndată ce va vedea trăsura vistiernicului plecând de acolo, iar ceilalţi să sune pe rând, îndată ce vor auzi că au sunat cei dintre vistierie şi locurile în cari erau postaţi. Astfeli, polcovnicul şi vistierniceasa s-au putut iubi în toată linişţea.

Dar Bogdan era zburdalnic, s-a încurcat şi cu altă cucoană, soţia altui colonel – miliţia moldovenească se compune numai dintr-un batalion şi un escadron, dar de colonei şi chiar de hatmani (generali) era bielşug. Se crede că vistierniceasa, aflând de necredinţa amantului ei, a pus pe barbatul rivalei sale în cunoştinţa necredinţii acesteia,

căci el a început să-şi supravegheze soţia foarte de aproape. Aşa de aproape încât, într-o bună zi, a prins-o deschizând o scrisoare ce a bănuit îndată că vine de la Bogdan, precum şi era cazul. A vrut să i-o smulgă din mână, dar cucoana, mai îndemânatecă, a făcut-o răpede ghem şi a înghiţit-o. Pe urmă s-înţelege că a ştiut să spuie barbatului că scrisoarea venea de la cine ştie ce prietenă sau rudă şi că a înghiţit-o numai pentru a proclama dreptul ei de a corespunde liberă cu oricine.

Înainte sau după trecerea lui prin miliţie, Lascar Bogdan a mai fost căsătorit cu cineva, dar am uitat numele doamnei. Căsnicia lor a ţinut numai câteva săptămâni, căci el a cerut despărţenia pe motiv că noua lui soţie..., cum să zic, scapa noaptea nişte adieri rău mirositoare, cari îi făceau viaţa comună nesuferită. Şi divorţul s-a pronunţat!

La sfârşitul anului 1827, Lascar Bogdan s-a căsătorit cu domnişoara Eufrosina Ghika din Bucureşti, o persoană cu fizic plăcut şi înzestrată cu mari calităţi de inimă. Sigur este că ea a ştiut să puie desăvârşită stăpânire pe soţul ei care, de atunci, din Don Juan, a devenit un adevarat model de credinţă conjugală.

Lascar Bogdan era atunci un barbat foarte bogat; apoi mai fusese totdeauna foarte ordonat în cheltuielile sale şi nu juca cărţile. Stăpânea, pe lângă moşia Unţeştii, lângă Bârlad, patrusprezece mii de desiatine de pământ excepţional de roditor în ţinutul Hotinului, în Basarabia.

În aceeaş vreme (a şăsa decadă a veacului), cneazul Dumitru Cantacuzino, căruia nu ştiu din ce motive i se dăduse porecla de „Cneazul cu canalul”, a fost ofiţer rusesc care a făcut campania Crimeii, stăpânea moşia Grozeştii, pe Oituz, la ţinutul Bacăului, şi era cufundat într-un noian de datorii din cari nu ştia cum să iasă. Trebuia numaidecât să vândă moşia, s-o vândă răpede şi s-o vândă bine, căci altfeli rămânea pieritor de foame. Îşi aruncă ochii pe Bogdan

pentru a-l ademeni s-o cumpere şi, spre acest sfârşit, începu să i-o laude şi să se plângă că afaceri urgente chemându-l în Rusia, unde va trebui să steie mai mult timp, apoi mai fiind încurcat cu datorii grele, ar fi mai cuminte din partea lui s-o vândă, dar nu s-îndură. A lăudat moşia într-atâta, încât a făcut pe Bogdan să vie s-o vadă.

Moşia Grozeştii era o moşie de munte, care atunci avea o întindere de patrusprezece mii de fălci, din care o parte foarte mică era loc de arătură, cu mult cea mai mare parte din întindere alcătuindu-se din pădure, nu tocmai în bună stare, din fânaţuri şi din păşuni de munte. Moşia avea însă o *hută* (fabrică de steclărie) şi o velniţă.

Cantacuzino aştepta pe Bogdan şi îşi pregătise bateriile. Din momentul sosirii musafirului, asupra curţii de la Grozeşti (care de atunci a ars, dar era foarte frumos situată pe o coastă, în stil de *châlet* elveţian şi se afla în mijlocul unei frumoase grădini), s-a abătut un şir neîntrerupt de mesiţi jâdovi, venind să ceară cneazului, care un mare număr de cară de steclărie, care nu ştiu câte poloboace de rachiu, altul un număr mare de boi îngraşaţi, care vânzări însamnate de alte producte pentru prezent sau pentru viitor, dar tot cu preţuri mari şi plătite peşân, în galbeni buni, *zimţi şi fără bortă*, după formula steoretipă, galbeni cari se numarau sub ochii lui Bogdan. Şi cneazul făcea greutăţi, pe mulţi din mesiţi îi trimetea la primblare zicându-li că marfa ce o cer este făgăduită altui muşteriu statornic şi plângându-se că-i este cu neputinţă să mulţămească toate cererile. Bineînţăles că toate aceste cereri erau fictive, mesiţii tocmiţi pentru a juca o comedie şi galbenii cei frumoşi ce se numarau de nu ştiu câte ori în faţa lui Bogdan erau tot aceiaşi.

Un om cuminte ar fi bănuit lucru necurat, ar fi plecat fără a conchide nimica şi ar fi trimes oameni de încredere să controleze realitatea vânzărilor încheiete faţă de el. Dar

Bogdan nu era cuminte; situaţia frumoasă a moşiei, casa, grădina îl orbise, nici prin gând nu-i trecea ca prietenul său, cneazul, să-l înşele; a dat arvonă şi a primit *zedelca* lui Cantacuzino înainte de a părăsi Grozeştii. Ajuns la Ieşi, a plecat în Basarabia, unde a vândut bunătăţile de moşii ce le avea în ţinutul Hotinului şi, la întoarcere în Ieşi, a achitat cneazului preţul Grozeştilor. În curând însă s-a convins de chipul nedemn în care prietenul său îşi bătuse joc de dânsul. *Huta* mergea greu, steclăria se vindea cu un preţ care de-abie întrecea costul fabricării, velinţa mergea şi mai greu, căci poziţia excentrică a Grozeştilor, departarea lor de centrele de producţiune a cerealelor din distilaţiunea cărora ieşea rachiul ridicau mult costul acestui produs, îngraşarea boilor era anevoioasă din pricina lipsei de paie, precum şi a proastei calităţi a fânului de pădure. Şi, claie peste gramadă, Bogdan s-a mai împodobit cu un vechil leah cartofor care, ceea ce nu fura, dădea în cărţi. Apoi, la Ieşi, unde avea casă şi grădină frumoasă, trăia, cu un lux deosebit; cucoana Frosinița nu putea mânca decât *cornişoni* (castraveciori cu oţet) venind din Paris, cei făcuţi în ţară părându-i prea vulgari. Saraca! a plătit aceste nebunii prin ani de lipsă şi de suferinţi, ce i-a îndurat cu cea mai mare demnitate.

Văzând că s-încurcă, Bogdan a părăsit leşul pentru a se stabili în permanenţă la Grozeşti, dar i-a mers din rău tot în mai rău, deşi s-a scapat de vechilul leah. Prin anii şăsezeci s-a adresat, pentru a fi scapat, unui avocat din Ieşi, barbat deştept şi cult, dar cu o deplorabilă reputaţie, care i-a luat casa din Ieşi pe preţ de nimica şi s-a încercat să-i ieie şi moşia Unţeştii ce i-o dăduse în arendă. A fost pe urmă între ei proces şi Bogdan a câştigat în parte, adică Unţeştii au ramas ai lui, dar avocatul a ramas cu casa.

Cucoana Frosinița era foarte evlavioasă. Avea obiceiul să-şi zică, în fiecare sară, vreme de un ceas şi mai bine,

rugăciunile pe greceşte, căci aşa le învaţase în copilărie. Pe barbatu-său îl plictisea cumplit această lungă bolboroseală grecească şi-l împiedeca s-adoarmă. Adeseori o întrerumpea pentru a-i zice: „*Madame Bogdan, n'ennuyez donc pas tellement le bon Dieu avec vos prières! Ne lui répétez donc pas dix fois de suite la même chose! Le bon Dieu est intelligent, il comprend tout de suite*". (Doamnă Bogdan, nu plictisiţi atâta pe bunul Dumnezeu cu rugăciunile Domniei Voastre. Nu-i repetaţi de zece ori, una după alta, acelaş lucru! Bunul Dumnezeu este deştept, înţelege îndată.)

O particularitate a lui Lascar Bogdan era faptul că nu i se cunoşteau decât prea puţini clienţi, pe când de obicei boierii cei mari aveau o întreagă suită de „oameni de casă". Totuş şi el „a făcut un om", şi unul nu tocmai fără merite, pe generalul Ion Duca. Acesta, fiu de mazil din ţinutul Vasluiului, începuse prin a intra, în calitate de camardiner, în slujba particulară a lui Bogdan. Fiind băiet cu ştiinţă de carte, curat, harnic şi ascultător, Bogdan, care atunci era polcovnic în miliţia Moldovei şi cumnat cu hatmanul, cu Toderaş Balş, l-a făcut să intre în miliţie în calitate de *iuncăr*. Zelul (*osârdia*, cum se zicea atunci) pentru serviciu şi celelalte bune însuşiri ale tânărului fiu de răzăş, care singur a învaţat franţuzeşte şi şi-a însuşit cunoştinţe variate, l-au făcut în curând ofiţer, apoi, cu încetul, a ajuns până la gradul de general. Un geniu militar n-a fi fost generalul Duca, dar a avut o însuşire frumoasă şi rară în oştire, mai ales în vremile de mai de mult: *a ramas cu mânile curate*. Intrat sarac în oştire, tot sarac a ieşit dintr-însa. Şi totuş a găsit mijloace să deie o frumoasă creştere celor doi fii ce i-a lasat: unul a murit inginer inspector general şi director general al căilor ferate, celalalt preşedinte al Curţii de Casaţie, iar astăzi un nepot de fiu al generalului Duca este consilier al tronului.

Lascar Bogdan, din întăia lui căsătorie, a avut un fiu, Lascar, *leitenant* în miliția moldovenească, care a fost socrumeu şi a murit de tânăr, lăsând regrete unanime. Din a doua căsătorie a lasat doi fii: căpitanul Neculai Bogdan, ucis la 6 septemvrie 1877, în faţa redutei Griviţa no. 2, şi generalul Gheorghe Bogdan, mort acuma şi el, acel care, cu divizia lui de cavalerie, a făcut prizonieră, în cursul campaniei din vara anului 1913, la Ferdinandovo, o brigadă de infanterie bulgară, cu două baterii.

Al doilea calău de inimi din Ieşi, în vremea celei dintăi domnii regulamentare, era cumnatul lui Lascar Bogdan, Toderaş Balş. Dacă nu avea statura frumoasă şi aerul impunător al cumnatu-său, Toderaş Balş era frumos la faţă şi plăcea mult femeilor; cultura lui însă era aproape nulă, în această privinţă nu se putea compara cu Bogdan. Ca şi dânsul, la alcătuirea miliţiei moldoveneşti, el s-a simţit cuprins de o mare dragoste pentru cariera militară, însă această dragoste pentru militărie a fost la dânsul mult mai statornică decât la Bogdan. Intrat în miliţie cu gradul corespunzător acelui civil ce-l avea în acel moment, a urmat la Odessa un curs de instrucţie de câteva luni şi a fost numit polcovnic, întrunind sub comanda sa batalionul de infanterie şi escadronul de cavalerie cari, împreună, alcătuiau un aşa-numit regiment. După puţin timp a fost înaintat la gradul suprem: acel de hatman şi *gheneral-inspector* al miliţiei. Şi-a luat gradul şi îndatoririle foarte în serios şi, în timpul hătmăniei lui, a muncit greu cele două sau trei *roate* de infanterie şi două sau trei plutoane de cavalerie cari alcătuiau garnizoana Ieşului. În fiecare an miliţia tăbărâtă pe malul Prutului făcea, în timp de mai multe zile, manevre (?), şi aceste manevre se terminau cu un simulacru de luptă: atacarea şi apararea unei poziţiuni la care era poftită toată boierimea din capitală şi corpul consular, iar la sfârşit, după obligatoarea defilare ce o

primea hatmanul, el dădea corpului ofițeresc şi invitaților, acolo pe loc, o masă mare la care cel dintăi toast era totdeauna ridicat în onoarea: „Augustului nostru Protector, Mărirea Sa Împaratul tuturor Rosiilor”. Trupa nu era uitată; pe lângă o masă bogată, adapată în chip îmbielşugat cu vin cumparat din punga hatmanului, fiecare soldat mai primea şi câte o gratificație provenind din acelaş izvor.

Ocupațiile lui militare nu-l împiedecau să deie şi Venerei o parte însamnată din timpul său. Cronica scandaloasă spune că cuceririle lui n-au fost puține. De altmintrelea, el însuş (modestia nefiind una din calitățile lui) se lăuda cu victoriile repurtate pe acest teren. În a şăsa decadă a veacului, aflându-se la un bal, lângă una din doamnele cele mai distinse ale societății, i-a spus vorbind de frumusețea fetelor şi a tinerelor femei măritate: „Uite, toate sunt frumoase şi cât de frumoase! Şi la urma urmei nu-i lucru de mierare, doară eu le-am făcut pe toate!”

Şi doară, după cât spuneau toți bătrânii, soția lui cuconu Toderaş, cucoana Marghiolița, născută Bogdan, fusese deosebit de frumoasă şi era cel mai bun suflet ce se poate închipui. Am găsit la Academia Română, scrise de ea, de la Dorna, soțului ei, la Ieşi, nişte scrisori ale căror franțuzască era destul de lamentabilă, dar pline de o adorabilă candoare şi din cari ieşea un parfum de iubire curată şi tânără.

Casa cucoanei Marghioliței Balş era vestită pentru larga-i ospitalitate şi mai ales pentru masa-i minunată; era din această pricină rivalitate mare într-o vreme între dânsa şi bunică-mea. Ea fusese una din cele mai bogate partide din Moldova. A avut ca zestre şi clironomie unsprezece moşii din cele mai frumoase, printre cari moşia Piatra cu târgul şi moşia Târgul Frumos cu târgul. Dar „gărgăunii de domnie” o făcuse să vândă, în anii 1833-1834, cinci moşii ca să-l aducă în scaun pe cuconul Toderaş – din fericire pentru țară, în zadar. Era şi el bogat căci, între altele, stăpânea

moşia Darabanii, în întindere de vro opt mii de fălci, dar pofta de domnie, înzestrarea celor două fete şi mai ales traiul nemăsurat i-au ajutat să treacă prin acea avere, nemairămânând la sfârşit cucoanei Marghioliței decât Darabanii, şi aceştia bine ipotecați. Multe erau, în copilăria mea, poveştile nostime în curs despre *generalul* Toderaş Balş.

Ca toți boierii mari de pe vreme, avea o adevărată curte cu boierănaşi şi de oameni boieriți prin influența lui. Dacă nici prin gând nu-i trecea să arăte față de dânşii vro fudulie, şi să-i trateze *du haut de sa grandeur*, cum zice francezul, arata un *sans gêne* care astăzi ni-ar părea inexplicabil. Făcea, spre exemplu, în fiecare dimineață, lungi şădinți pe... scaunul lui cu bortă şi, în această postură, primea boieri de mâna a treia şi chiar a doua cari veneau să-l vadă, şi atunci, în chip aproape invariabil, convorbirea începea astfeli:

— Sărut mânile, cucoane Toderaş!

— Bună ziuă, cutare (sau: cucoane cutare!).

— Ce mai făceți?

— Ia, mă ...!

Să nu se creadă că el voia astfeli să umilească pe musafirul lui, sau că acesta se simțea umilit; sunt încredințat că, dimpotrivă, cei mulți din ei se simțeau cinstiți prin asemenea familiaritate.

Cu toată lipsa lui de cultură generală şi militară, cuconul Toderaş cetise descrierea unora din marele bătălii, între altele ştia pe de rost acea de la Waterloo, şi toată lumea care l-a cunoscut la sfârşitul vieții sale mi-a spus că de atâtea ori o povestise, încât sfârşise prin a fi convins că luase parte la ea şi o povestea acuma în însuşire de martor ocular.

Când, la 1866, a fost temei pentru a crede că turcii concentrați sub ordinile lui Osman Paşa, la Rusciuc, ar putea trece Dunărea pentru ca să scoată din țară pe principele Carol, adus în scaun fără voia lor, şi armata

noastră, câtă aveam atunci şi în starea ei de atunci, fusese concentrată pe Sabar, Toderaş Balş n-a mai dormit decât îmbracat în uniformă de general şi împintenat, zicând că, în momentul în care îl va chema ţara, el trebuie să fie totdeauna gata să încalece. Iar regele Carol când îşi amintea această vorbă a lui conu Toderaş, care-i fusese raportată, zicea: *C'est tout au plus s'il aurait pu monter sur un cheval de bois*. (Nu ar fi putut încăleca decât cel mult pe un cal de lemn.)

Amintirea hătmăniei lui îi era atât de dragă, încât, până la moarte, avea la Darabani pe unul din foştii lui soldaţi, îmbracat în vechea uniformă moldovenească, cu o veche puşcă militărească şi cu o darabană. La toacă el venea la poartă, bătea darabana, apoi, punând-o jos, lua puşca şi făcea „şmotru" (mânuirea armelor) rostind totodată vechile comănzi; pe urmă, punând puşca jos, lua iar darabana, iar o bătea şi ceremonia zilnică era terminată.

Ruşii, formând miliţia noastră, o iniţiase şi în tradiţiile de necinste în vigoare în armata lor; mulţi hatmani au ieşit din slujbă cu nume patat. Erau mai cu deosebire învinovăţiţi că întrebuinţează soldaţii pentru a li strânge recolta şi a li presta alte servicii gratuite de acelaş feli. Toderaş Balş a ieşit totdeauna din hătmănie cu mânile curate.

O persoană care a jucat un rol însamnat în societatea ieşană, dacă nu totdeauna vrednică de laudă, a fost o vară primară a mea, cu patruzeci şi nouă de ani mai mare decât mine, Elena Sturdza, născută Ghyka, fiică a unei fiice din întăia căsătorie a hatmanului. Căsătorită dintăi cu un Greceanu şi despărţită de el, s-a căsătorit pentru a doua oară cu vistiernicul Alecu Sturdza, barbat foarte bogat, unul din corifeii boierimii din vremea regulamentară. Elena Sturdza era o persoană de statură minusculă, dar cu faţă, dacă nu de o frumuseţă clasică, cel puţin foarte plăcută. Era foarte deşteaptă şi se bucura de o cultură excepţional de

îngrijită pentru vremea de atunci, dar era înzestrată cu un spirit deosebit de intrigant, cu un caracter infernal, cu o nemărginită vanitate; era veşnic muncită de pofta să domineze şi, în toate, să fie ea cea dintăi. Grozav de cheltuitoare, a încurcat cu desăvârşire averea frumoasă a lui Alecu Sturdza, care se afla cu totul sub influenţa ei. Tot din pricina ei, el, barbat cuminte şi paşnic din fire, se trezise în stare de gâlceavă cu domnul şi cu cea mai mare parte a societăţii ieşene.

Alt Alexandru Sturdza, un văr al lui Mihai Sturdza, stabilit în Rusia, logodindu-şi fiica cu un cneaz rusesc şi fiind rugat de familia acestuia să-i deie un arbore genealogic al familiei Sturdza, s-a adresat domnului Moldovei pentru a-i cere să dispuie alcătuirea unei asemene lucrări. Mihai Sturdza s-a grăbit să numească o comisie, din care făcea parte şi Gheorghe Asachi, pe care a însărcinat-o cu strângerea şi coordonarea documentelor necesare. Lucrarea a fost făcută de Asachi, împreună cu membrii familiei Sturdzeşti alcătuind comisia, în chipul cel mai serios, cel mai conştiincios şi cel mai obiectiv, pe temeiul unor documente de indiscutabilă autenticitate, dovedind existenţa familiei Sturdza în Moldova de la începutul veacului al cincisprezecelea. Dar într-o călătorie făcută, mi se pare în anul 1813, la băile de la Mehadia, logofătul Grigoraş Sturdza, părintele domnului, se întâlnise acolo cu un membru al familiei contale ungare Béthlen, cu desăvârşire ruinat, care îşi procura mijloace de trai prin alcătuire cu genealogii. El a spus logofătului că poate dovedi cum că familia Sturdza se trage în realitate din acea ungară a conţilor Turzo şi a ademenit chiar pe logofăt să intre în vorbă cu el pentru alcătuirea unui arbore genealogic al Sturdzeştilor. Din nu ştiu ce cauze însă nu s-a dat urmare acestui proiect, dar credinţa că Sturdzeştii se trag din conţii Turzo a prins rădăcină în mintea mai multor membri ai

familiei. Comisia însărcinată de domn cu alcătuirea arborelui genealogic a rugat pe un ungur ardelean, barbat învaţat, însărcinat cu ocârmuirea Moldovei cu cercetări orologice, care tocmai pleca în congediu în Transilvania, să facă acolo cercetări în privinţa înrudirii Sturdzeştilor cu familia Turzo. Prin cercetările făcute de acest învaţat, s-a răspândit în Transilvania zvonul că preabogatul domn al Moldovei caută să găsească peste munţi urme despre vechimea familiei sale. Doi *nemeşi* de origine română, fraţii Boer, complet ruinaţi, s-au gândit să se folosească de această împrejurare pentru a pune mâna pe ceva bani. Posedau copia unui uric al lui Vlad Dracul, în calitate de *herţeg* al Făgăraşului, din a patra decadă a veacului al cincisprezecelea, prin care Vlad întărea unui membru al familiei Boier nişte posesiuni în *ducatul* Făgăraşului. Apoi mai ştiau că o altă copie a zisului uric se găseşte în arhiva mănăstirii de la Cluj. S-au adresat superiorului mănăstirii şi au obţinut o copie legalizată a actului transcris în arhiva lor, copie care, după toate probabilităţile, a fost făcută sau de unul din ei, sau de un instrument al lor. Pe acea copie au avut grijă să lese un spaţiu oreşcare îndată după cuvintele: „Ion Vlad" din titulatură. Apoi au pus pe superiorul mănăstirii să legalizeze acea copie şi au plecat în Moldova după ce, în spaţiul liber, au introdus, după cuvintele „Ion Vlad", acel de Sturdza. Acolo au oferit-o domnului în schimbul unei sume de bani. Desăvârşita lipsă de cunoştinţi istorice serioase în vremea când Kogălniceanu de-abie îşi tipărea *Letopiseţile*, iar în Ţara Românească încă nu se începuse, în *Magazinul istoric pentru Dacia*, publicarea cronicelor munteneşti, a făcut pe Mihalache Sturdza, barbat mai mult decât chibzuit în cheltuieli, să deie pe acest act falşificat suma de 800 de galbeni, sau 9 400 franci, iar comisia însărcinată cu alcătuirea genealogiei Sturdzeşti să cuprindă actul în numărul documentelor sale şi să

pornească arborele genealogic din Ioan Vlad Sturdza-voievod. Despre absoluta bună-credință a membrilor comisiunii nu ne putem îndoi un moment, precum şi, în cât priveşte domnul, este sigur că dacă nu ar fi fost încredințat că copia legalizată a actului de la Cluj este absolut fără prihană, nu ar fi dat bani pe dânsa. Acea genealogie a fost adeverită în urmă de către Obştească Adunare şi întărită de domn.

Dar cucoana Elena Sturdza nu era mulțămită cu simpla descendență din Vlad Dracul: îi trebuia numaidecât o origine străină, mai ales un titlu. Spre a-şi ajunge scopul, s-a hotărât a merge la Viena şi a face, la curtea împărătească, demersurile necesare pentru a obține recunoaşterea descedenții Sturdzeştilor din familia Turzo, precum şi titlul de conte, luându-l chiar de mai înainte pentru dânsa. Înainte de plecare a ştiut să adune, de la diferiți Sturdzeşti, o sumă de cinci mii de galbeni pentru întâmpinarea cheltuielilor necesare spre obținerea acelei recunoaşteri. Dar la Viena, cu toate relațiile frumoase ce le avea, nu a putut izbuti la nimica. Afacerea a fost deferită competenței camerei heraldice, care nu a putut găsi nici vro legătură între familiile Turzo şi Sturdza; aceasta reiesă cel puțin dintr-un fragment de raport al zisei camere, pe care l-am văzut şi care există la unul din membrii familiei. Vistierniceasa Elena Sturdza s-a întors deci la Ieşi fără nici o recunoaştere de titlu sau de descendență, ceea ce însă nu a împiedecat-o să urmeze până la moarte să se întituleze contesă Turzo-Sturdza şi să susție că titlul îi fusese recunoscut de împaratul Austriei.

Un rol cu deosebire însamnat în societatea ieşană a jucat sora contesei, cucoana Marghiolița, căsătorită succesiv cu beizade Neculai Sturdza, cu logofătul Costache Sturdza şi cu vistiernicul Neculai Roset Roznovanu. După mărturia tuturora fusese deosebit de frumoasă şi de deşteaptă. După

căsătoria ei cu Roznovanu a fost, din pricina marei bogății a acestuia, în capul societății ieşene şi, până la moartea ei, în anul 1888, la vârsta de 81 de ani, casa roznovănească a fost privită ca cea dintăi din Ieşi.

Soțul ei era un barbat foarte bogat, dar tot pe atât de vanitos. Cu prilejul numirii întăiului domn regulamentar, a fost şi el candidat la scaunul domnesc şi se găsea în rivalitate cu însuş tată-său, logofătul Iordache Roznovanu, care năzuia şi el la scaunul Moldovei: amândoi se bizuiau pe devotamentul către Rusia, de care dăduse în viața lor nenumărate dovezi. Dar despre logofătul Iordache nu putea fi vorbă din pricina vrâstei sale înaintate, iar fiul său nu părea destul de serios, i se obiecta un cult prea deosebit pentru femeile frumoase.

Căci Neculai Roznovanu era un zelos servitor al sexului frumos. Această patimă l-a vârât, cel puțin o dată, tocmai în primejdia care, date fiind aplecările lui, trebuia să-i pară mai grozavă. La sfârşitul domniei lui Ioniță Sturdza sau în vremea ocupației ruseşti de la 1828-1834 a fost surprins de alt boier, care în urmă a jucat în Moldova un rol foarte însamnat, în conversație criminală cu soția acestuia.

Boieriul înşalat nu era de acei cari înghit uşor o asemene injurie. Şi-a chemat slugile, a pus să întindă pe Roznovanu jos şi a poroncit să fie supus operației la care canonicul Fulbert a supus altădată pe Abélard, operație ale cărei rezultate dau chiar celui mai straşnic Don Juan calificațiile trebuitoare pentru a fi păzitor în haremul sultanului sau pentru a cânta în Capela Sixtină. Pentru norocul lui însă, ca şi pentru acel al număroaselor femei pe cari le-a mai iubit în urmă, o servitoare a casei în care locuia, văzând nelegiuirea ce avea să se întâmple, prin țipetele ei a dat alarma şi a adus poliția în casă, tocmai în clipa în care cuțitul era pe punctul să-şi îndeplinească lucrarea.

Nu pot isprăvi acest capitol fără a vorbi de fratele contesei şi al Marghioliței Roznovanu, de frumosul, bunul, nobilul Nicu Ghyka-Comăneşti. Nu l-am cunoscut, căci şi-a pus capăt zilelor înainte de naşterea mea, dar tata, mama, moşii mei, toți prietenii şi cunoscuții noştri mi-au vorbit în nenumarate rânduri de dânsul, iar de câte ori îi pomeneau numele ochii lor se umpleau de lacrimi. Singurul barbat care, la ştiința mea, a lasat regrete asămănătoare, a fost bunul meu despre mamă, Grigore Ghyka.

Fiul lui Dumitrache Ghyka şi al Zoiței Rosetti, o fiică din întăia căsătorie a bunului meu, hatmanul Nicu Ghyka s-a născut la 1814. El a plecat în anul 1830 la München împreună cu tata şi cu moşii mei, care-i erau şi lui moşi (unchi), deşi de o vrâstă cu dânsul. În curând după întoarcerea lui în țară, s-a căsătorit cu Catinca Plagino, fiica lui Dumitru Plagino şi a Marghioliței Ghyka, căsătorită, încă o dată, pe urmă, cu Dumitrache Paşcanu. Soția lui Nicu Ghyka era deosebit de frumoasă şi înzestrată cu toate însuşirile mamelor bune şi ale soțiilor iubitoare şi credincioase. Tinerii soți s-au aşazat la moşia Comăneşti a lui Nicu Ghyka, un domeniu de 80 000 de fălci, care se întindea din Tarhaoş până la Slănic. Acolo, în satul Comăneşti, el a clădit o casă care, cum adesa a fost cazul la noi, era menită a servi de dependențe, dar până la sfârşitul veacului trecut a fost locuită de stăpânii moşiei. Împrejurul acelei case a plantat frumosul parc ce se vede şi astăzi, prin care trece un braț al Trotuşului. Iarna însă o petreceau la Ieşi, unde Nicu Ghyka era un favorit obştesc. Avea însă o mare meteahnă: patima cărților şi, ca cei mai mulți boieri din generația lui, nu era deloc cumpănit în cheltuieli. Din cauza acestor două cususuri nu întârziese să se înfunde într-un noian de datorii. Apoi mai dăduse toată încrederea unui om de casă, boierănaş ridicat de tată-său, numit Ciornei, care îl îngloda într-adins în datorii pentru a lua

comisioane mari de la bancherii de la cari se împrumuta. La un moment dat, în anul 1851, Nicu Ghyka s-a găsit atât de încurcat, încât n-a văzut alt chip de scapare decât vânzarea moşiei Comăneşti. A vândut-o lui Lascar Paşcanu, luând o arvonă de cinci mii de galbeni. Dar el iubea Comăneştii la nebunie; inima lui era legată de munţii, de codrii, de apele vii şi limpezi ale acestui domeniu crăiesc, unde lucrase şi făcuse pentru viitor planuri de cari îi erau legate toate aspiraţiunile. Apoi avea cinci copii. Când şi-a refăcut socotelile şi şi-a adunat suma datoriilor, a constatat cu groază că, din preţul vânzării, nu-i mai rămâne aproape nimica. Şi atunci, într-o clipă de deznădejde, s-a sinucis. Despre văduva şi copiii lui va fi vorbă în mai multe locuri din aceste *Amintiri*. Aici vreu numai să arăt că, după trecere de şăptezeci de ani, o tragedie aproape identică s-a repetat cu nepotul său, care purta acelaş nume. Şi de astă-dată, o situaţie încurcată prin influenţa nefastă a unei fiinţi vulgare şi lipsite de scrupul, teama de a-şi vedea numele compromis şi copiii fără mijloace – apoi glontele de carabină!

Capitolul X
Amărunte asupra familiei mele

Familia Ghyka din Moldova nu este aceeaş ca familia Ghika din Ţara Românească. Ramurile Ghikuleşti trăind astăzi peste Milcov sunt veniţi din Rumelia şi de neam albanez. Cel dintâi Ghika, Gheorghe, a venit la începutul veacului al şăptesprezecelea în Moldova, unde făcând avere a ajuns la boierie mare şi, spre sfârşitul vieţii, a fost domn, întâi în Moldova şi apoi în Ţara Românească. Şăpte din urmaşii lui bărbăteşti au domnit în principate, unii succesiv într-amândouă, uneori cu mai multe domnii.

Ghykuleştii din Moldova se trag *prin femei* din Alexandru Ghika, mare dragoman al Porții, decapitat din ordinul sultanului în a cincea decadă a veacului al optsprezecelea. El era frate cu Grigore Ghika al II-lea, care a domnit de mai multe ori în amândouă principatele. Fiul lui Alexandru dragomanul, Grigore al III-lea, a domnit de două ori în Moldova şi o dată în Țara Românească. El a fost asasinat în Beilic, la Ieşi, din ordinul sultanului, de către un capigiu trimăs înadins, care i-a tăiet pe urmă capul şi l-a dus la Constantinopol, unde a fost expus la Poartă.

Fiica lui Alexandru dragomanul, Ecaterina, s-a căsătorit cu Dumitru Sulgiaroglu, fiul unui grec sau albanez, barbat de samă în Fanar, care ajunse la slujba de vel sulger în Țara Românească. Din această căsătorie s-au născut doi fii: Iordache şi Constantin, cari, când moşul (unchiul) lor a obținut scaunul Moldovei pentru întăia oară, l-au urmat acolo. Grigore Ghika III pare să fi iubit mult pe nepoții lui de soră, căci în a doua sa domnie în Moldova vedem pe nepotu-său, Iordache, ocupând slujba de hatman, iar pe Constantin în acea de vel camaraş. Îi mai vedem iscălind în hrisoave, alături de moşul lor, Ghyka, ca şi el. O soră a lor, Aglaia, a fost căsătorită cu Constantin Moruz, care a venit domn în Moldova îndată după *tăierea* lui Grigore Ghika. Vedem pe boieri trimețând înaintea lui Moruz, la sosirea lui în țară, pentru ca să-l dispuie bine, pe Constantin camaraşul, *gunaikadelfos*, adică fratele soției sale, zice cronicarul contimporan Constantin Caradja.

Copiii lui Grigore Ghika III, după asasinarea tatălui lor, au trăit în cea mai desăvârşită mizerie. Din cei trei fii ce i-a lasat, mai cunoscut a fost Scarlat, care, precum am văzut mai sus, a fost numit hatman al Moldovei de către Krasno-Milaşevici în timpul ocupației ruseşti de la 1806-1812 şi pe care boierii divanului, în absența senatorului, îl scosese din casa ce tot ei i-o cumparase din ordinul rusului. Acest

beizade Scarlat avea reputația să fie un barbat învațat şi, cu toată sărăcia lui, să fi posedat o frumoasă bibliotecă. Este înmormântat la Sfântul Spiridon în acelaş mormânt în care zace trupul fără cap al tătâne-său. Un al doilea epitaf pe aceeaş piatră zice că: „*Victimă, vai! a medicilor* se odihneşte acum sub această piatră Scarlat, fiul lui Grigore Ghika, 1828, ian. 6.

Iaca, în privința urmaşilor lui beizadea Dumitru, cu care s-a stâns descendența lui Grigore Ghika III, un amărunt ce mi l-a povestit, în iarna 1901-1902, bătrânul general Savel Manu, fost aghiotant al lui Grigore Ghyka, domnul Moldovei de la 1849-1856:

Era pe la începutul domniei lui Grigore Ghyka. Într-o zi, după-amiază, aținisem în camera aghiotanților. Deodată aud bătând în uşă şi strig: intră! Dar bătăile urmând, mă scol de pe jâlț, merg la uşă, o deschid şi văd înaintea mea pe un barbat mic la stat, îmbracat într-o redingotă neagră şi pe care deocamdată nu l-am recunoscut, fiindcă era cam întuneric.

— Ce vrei dumneata? întreb eu.

— Cum? Nu mă mai cunoşti? îmi răspunde el, şi eu recunosc atunci pe Costache Ghyka, fiul lui beizadea Dumitrache Ghika şi nepot de fiu al lui Vodă Ghika, acel ucis de turci, în Beilic, care era şi moşul (unchiul) întăii mele soții, de care mă despărțisem de curând.

— Ba cum nu! Acuma te cunosc, îi răspund eu, poftin-du-l să şadă. Cu ce te pot oare sluji?

— Vreo să mi vedo pe Maria Sa Vodă.

— Foarte bine, să mă duc sus să întreb dacă Măria Sa te primeşte.

Lăsându-l singur, m-am dus la vodă şi i-am transmis cererea, care a fost încuviințată pe loc.

Când, întorcându-mă în camera aghiotanților, îi spun lui Costache Ghika că vodă îl primeşte şi-l invită să meargă

sus, îl văd că scoate de la deget un inel şi-l bagă în buzunarul jiletcii, apoi scoate lanţul de aur de la ceasornic şi-l ascunde în acelaş buzunar în care era ceasornicul.

— Ce însamnă aceste pregătiri? îl întreb eu.

— Apoi, vezi dimieta, îmi răspunde el, io mi duco la vodă ca să mi ţero ţeva si daca mi vede cu un inelo cu briliante si cu lanţo de aur mi crede bogato si nu mi da nimica.

Când se întoarce de la vodă, îmi arată de la uşă un fâşic.

— Vezi ţe am capatato, una suta de galbeni, şi mi-a mai poftito la masa pentru astăzi.

La masă erau domniţele Aglaia şi Natalia şi eram şi eu. Cum ne-am strâns cu toţii, vodă a prezentat domniţelor pe fostul meu moş, zicând:

— *Je vous presénte monsieur Constantin Ghika et, vous savez, c'est un vrai Ghika*. (Vă prezint pe domnul Constantin Ghika şi să ştiţi că el este un Ghika adevărat.)

Atunci una din domniţe întrebând:

— *Et nous, nous ne sommes pas de vrais Ghika?* (Şi noi oare nu suntem Ghikuleşti adevaraţi?)

Vodă răspunse:

— *Nous sommes Ghika par les femmes, mais en réalité nous sommes des Sulgiaroglu*. (Suntem Ghikuleşti prin femei, dar în realitate suntem Sulgiaroglu.)"

Pe când descendenţa lui Grigore Ghika III se stingea astfeli în sărăcie, nepoţii lui de soră, Iordache şi Costache, fii ai Ecaterinei Ghika şi ai lui Dumitru Sulgiaroglu, făceau căsătorii bogate, ajungeau la slujbele cele mai înalte ale ţării şi dădeau naştere la deosebite ramuri de urmaşi, boieri mari şi aproape toţi oameni bogaţi.

Iordache Ghyka-Sulgiaroglu, cel mai mare din fraţi, a dat naştere ramurilor Trifeşti, Budeşti, Brigadireşti şi Kefăleşti ale familiei Ghyka.

Costache Ghyka-Sulgiaroglu s-a căsătorit cu văduva lui Dumitrache Ramadan, născută Cantacuzino-Deleanu, care,

pe lângă altele, i-a adus marea şi frumoasa moşie Deleni, cu curtea clădită în întăia jumatate a veacului al şăptesprezecelea. El era un barbat deosebit de cuminte şi de priceput, atât în trebile ţării, cât şi în ale sale proprii şi, la moarte, a lasat o foarte mare avere teritorială. Era unul de „cei şăpte stâlpi ai ţării", despre cari am vorbit într-un capitol precedent. Deşi născut şi crescut în Ţarigrad, trecea drept un barbat foarte patriot şi cu simţiminte foarte româneşti.

Doamna Eufrosina Bogdan, soţia lui Lascar Bogdan, născută Ghika, din Ţara Românească, mi-a povestit în mai multe rânduri cum tată-său, Neculai Ghika, îi istorisea că, între Ghikuleştii din Ţara Românească, toţi scoborâtori dintr-un frate al domnului ucis la 1777, Dumitrache, mare ban, şi cei doi Sulgiaroglu, Iordache şi Costache, ivindu-se neînţelegeri în privinţa dreptului celor de al doilea să poarte numele de Ghika, în urma consimţimântului, cel puţin tacit, al domnului asasinat, Costache Sulgiaroglu a venit la Bucureşti şi s-a învoit cu verii săi de acolo ca el, frate-său şi urmaşii lor să iscălească nu Ghika, cu *i* (*iota*), ci Ghyka cu *y* (*v*) (*ipsilon*). Şi astfeli urmat-au toţi Ghykuleştii din Moldova până în a şăptea decadă a veacului trecut, când mai mulţi dintr-înşii, nu ştiu pentru ce, au început şi ei să iscălească Ghika, cu *i*. Pe epitaful în versuri al lui Costache Ghyka, al cărui mormânt se găseşte în biserica Sfântul Spiridon din Ieşi, numele lui este scris cu *i* (И), primul jambaj al căruia a fost prelungit pieziş spre a reprezenta un *y*.

Costache Ghyka a lasat trei fii: Dumitrache, din care se trage ramura Comăneşti, Alecu, care a fost părintele domnului de la 1849-1856, şi Iorgu, din care se trage ramura Delenilor.

Alecu Ghyka, tatăl domnului, născut pe la sfârşitul celei a noua decade a veacului al optsprezecelea şi mort logofăt mare la 1850, în vrâstă de şasăzeci şi doi de ani, a lasat

reputația unui barbat de o cinste şi de o integritate fără pereche, de o mare bunatate de inimă şi înalțare de suflet, ca şi acea a unui mare şi sincer patriot, cu idei liberale şi naționaliste.

El se bucura în toată țara de o considerație deosebită, străinii cari au venit în contact cu el vorbesc de dânsul cu cel mai mare respect; în fața acestui concert de laude nu există nici un glas discordant.

Încrederea în cinstea şi în integritatea lui era atât de mare încât, nu arareori, fost-a luat ca arbitru pentru a tranşa litigiuri din cele mai importante. Cunosc în această privință un fapt care îl caracterizează de minune.

Iaca împrejurarea ce mi-a fost povestită, în toamna anului 1876, de defunctul bancher din Ieşi, Leib Mayerhoffer, care în vremea lui avea reputația să fie cel mai deştept evreu din țară.

Îl găsisem la maică-mea, cu care avea afaceri, privind portretul lui Alecu Ghyka şi cu mierare zărisem două lacrimi pe barba lui. Întrebându-l la cea dintăi ocazie pentru ce se înduioşase astfeli în fața acestui portret, după oareşcare ezitare el mi-a făcut povestirea ce urmează:

„ — Dumneata nu ştii şi nici nu poți pricepe, văzând lumea de astăzi, ce om sfânt era Alecu Ghyka. Eu aveam de-a face cu dânsul şi mărturisesc că am câştigat bani buni de la mâna lui. Odată m-a împins pacatul şi l-am cam pârlit cu o socoteală. Alecu Ghyka mi-a plătit până la un ban, dar s-a suparat pe mine şi mi-a hotărât să nu-i mai calc în curte. Mi-a părut rău, căci nu numai că câştigam bine de la casa lui, dar era şi cinste să ai de-a face cu dânsul.

Şi iaca că în curând dă o napaste peste mine. O rudă, un fost tovarăş al meu, se scoală cu o pretenție nedreaptă şi-mi cere o sumă de bani care, dacă aş fi plătit-o, m-ar fi lasat calic. Pretenția era cu totul nedreaptă, dar el era om cu trecere la mulți boieri şi avea de tovarăş în multe afaceri pe

un creştin, un boierănaş cum era pe atunci, cu sprijin pe la judecătorii vremii şi om de casă a lui Alecu Ghyka. Vei fi auzit dumneata cum erau tribunalele în domnia lui Mihalache Sturdza; ele nu ştiau decât de ban şi de hatâr. Potrivnicul meu, jâdovul, mi-a propus să ne judecăm înaintea rabinului, dar m-am ferit, fiindcă erau prieteni şi chiar rude. Eram foarte îngrijit.

Iaca că înainte de termen cu vro două zile, vine un prieten al meu şi-mi spune că ştie bine cum că judecătorii cari au să ne judece sunt cu totul câştigaţi de potrivnicii mei şi că nu am alt mijloc de scapare decât să mă rog de Alecu Ghyka să mă judece el. Fiind om drept, mă va judeca după dreptate, şi banul Costache, aşa se numea boierănaşul care mă prigonea împreună cu fostul meu tovarăş, nu va îndrăzni să se încerce a fugi de la judecata binefăcătorului său.

M-am tulburat şi mai tare, nu am dormit toată noaptea gândindu-mă cum să fac. Cunoscând pe Alecu Ghyka, nu mă îndoiam că are să mă judece drept, dar nu ştiam cum să izbutesc să-l fac să primească să ni fie judecător, cum să vorbesc cu dânsul. Pe acea vreme nu era uşor unui jâdov, chiar bogat, să vorbească cu un logofăt mare ca Alecu Ghyka, când acel boier îl dăduse afară din casă şi-i hotărâse să nu-i mai calce în curte.

Văzând că vremea trece şi că numai în dreptatea lui Alecu Ghyka este nădejde de scapare, mi-am luat inima în dinţi şi am pândit la poarta curţii sosirea ceasului primblării lui zilnice la Copou. Când am văzut că trăsura trage la scară, iaca-mă şi pe mine lângă oblon.

Boieriul tocmai se dădea jos. Cum m-a zărit, s-a încruntat.

— Ce cauţi dumneata aici? Doară ţi-am hotărât că nu vreu să-mi calci în curte! zisu-mi-a el răstit.

Atunci am îngenunchiet şi i-am spus că, văzându-mă în primejdie să-mi pierd toată averea printr-o pretenţie meşteşugită, nu-mi mai rămâne liman de scapare deschis decât în dreptatea lui. Am adăugit că recunosc că i-am greşit, dar că mă căiesc şi mă rog să mă judece, arătându-mă mulţămit de mai nainte de hotărârea lui.

Vedeam faţa lui îmblânzindu-se pe vreme ce vorbeam. Când am isprăvit, mi-a spus să mă scol în picioare, m-a întrebat cu cine mă judec, pricina judecăţii şi deosebite amărunte, la cari am răspuns cât mai bine am putut. Când a auzit numele banului Costache, tare s-a minunat. În sfârşit, mi-a zis:

— Să vii mâni la zece. Pe banul Costache îl voi vesti eu şi l-oi face să aducă şi pe celalalt potrivnic al dumitale.

Şi a doua zi, când m-am dus la el, am găsit pe banul Costache şi pe fostul meu tovarăş evreu cari mă aşteptau şi ne-am judecat înaintea logofătului Alecu Ghyka. Şi logofătul pe care eu îl nedreptăţisem, văzând că am dreptate, mi-a dat dreptate cu toate că-i greşisem, deşi la judecată era amestecat un om de casă al său. Şi acelui om de casă, văzând că umblă cu vicleşuguri, i-a zis cuvinte aspre, chiar la acea judecată, şi pe urmă am aflat că de atunci l-a departat de pe lângă el.

Când a murit Alecu Ghyka, mulţi oameni plânsu-l-au, dar nici unul mai mult decât l-am plâns eu. Şi de câte ori mă gândesc la el îmi vine să plâng. Aşa om n-a mai fost şi nici nu va mai fi: el era un sfânt adevarat."

Alecu Ghica a fost adversar înverşunat al lui Mihai Sturdza şi al abuzurilor ocârmuirii sale: era privit ca căpetenia opoziţiei, dar domnul (cu care fusese cumnat) niciodată nu a cutezat să se atingă de el. După parodia de revoluţie de la 1848, relaţiunile lui Alecu Ghyka cu *buntuşnicii*, cum li se zicea pretinşilor revoluţionari, fiind vederate, şi el lucrând aproape pe faţă la Stambul împotriva

lui vodă, acesta a trimes pe un adiutant să spuie logofătului că-l roagă să plece din Ieşi, spre a merge să steie câtăva vreme la moşia lui Hărpăsăştii, pe lângă Podul Iloaiei. Alecu Ghyka, care primise pe adiutant şăzând pe un jâlţ, cu ciubucul în mână, şi având un picior aşazat peste celalalt, s-a încruntat, dintr-o mişcare a piciorului a aruncat papucul de pe dânsul în mijlocul odăii, apoi el, care niciodată nu lasa o sudalmă să-i treacă pe buze, a zis ofiţerului:

— Spunei-i *** (în locul stelelor puie-se sudalma naţională) că nu-mi place să stau la ţară şi că nu mă mişc din Ieşi. N-are, dacă-i dă mâna, decât să mă ridice cu de-a sila.

Şi, alergând într-un papuc la locul unde căzuse celalalt, l-a ridicat şi s-a aşazat iar pe jâlţ. Vodă nu l-a mai suparat. Scena mi-a fost povestită de maică-mea, care se afla de faţă.

Alecu Ghyka era partizan al Unirii şi naţionalist fervent: a încurajat atât toate publicaţiile cari apăreau în limba noastră, cât şi reprezentaţiile teatrale date în româneşte. În casa lui fost-au date cele dintâi reprezentaţii româneşti în Ieşi, de către tineri şi tinere din marea boierime, printre cari figurau şi fiul gazdei, următorul domn, precum şi sora acestuia, Elena.

Cultura lui Alecu Ghyka era îngrijită pentru un barbat din vremea lui, cunoştea bine literatura elină şi nu era străin nici de acea franceză; vorbea bine franţuzeşte.

Era barbat foarte mic de stat, nu frumos la faţă şi slăbănog, dar sub acea înfăţoşare debilă ascundea o putere erculeană, pe care de altmintrelea au moştenit-o atât fiul său, cât şi copiii acestuia.

Acest barbat, care avea reputaţia că n-a spus o minciună în toată viaţa lui, avea o curioasă slăbiciune: făcea un haz nespus de istoriile à la Münchhausen, povestite de alţii. O dată pe săptămână strângea la dânsul, sara, pe cei mai

vestiți minciunoşi din Moldova: şi se ținea acolo un adevarat concurs de minciuni. Tata a asistat la vro două întruniri de acest soi şi mi-a povestit unele din minciunile mai de samă ce le-a auzit. Îmi mai aduc aminte încă de două, amândouă spuse de unul din Ventureşti, vestiți de altmintrelea pentru meşteria lor în această artă.

A istorisit cum, într-o vară, era atât de cald, încât racii din iazul lui se făcuse roşi cu toții. Apoi a mai povestit de un surugiu vestit al lui, care odată a ajuns la o apă pe care era un pod ce-l credea bun, dar, după ce a încăput pe dânsul în goana poştalionilor, a văzut că sunt rupte două capre de la capătul opus. Cu o prezență de spirit admirabilă, a pocnit din bici, şi caii, dresați de minune, dintr-o săritură au ajuns dincolo de pod cu trăsură cu tot.

Alecu Ghyka a avut mulțămirea să vadă pe fiul său domn după ce, prin trecerea de care se bucura la Reşid Paşa, a contribuit mult la această înalțare. Toată trecerea logofătului n-a împiedecat însă pe Reşid să încaseze de la el pentru acest serviciu respectabila sumă de patruzeci de mii de galbeni.

Alecu Ghyka a fost căsătorit cu Elena, fiica lui Grigoraş Sturdza şi a domniței Mărioara Calimah, deci soră cu Mihai Sturdza. Căsnicia lor nu a ținut mult, căci nu se înțălegeau deloc. După despărțenie, Elena Sturdza s-a dus să trăiască pe moşiile ei din Basarabia, unde a făcut cunoştința generalului rus Harting, de origine olandeză, cu care s-a căsătorit în a doua cununie şi cu care a trăit până la moartea ei.

*

Grigore Ghyka, fiul lui Alecu Ghyka şi al Elenei Sturdza, s-a născut la anul 1804 şi a fost crescut în țară de cătră profesori străini. Pe lângă o cunoştință temeinică a limbii şi a literaturii eline, vorbea şi scria foarte curgător şi corect atât franțuzeşte, cât şi nemțeşte şi poseda toate cunoştințele

ce, pe vremea aceea, trebuia să le posedă *un homme du monde*. Era un barbat de statură înaltă, uimitor de frumos şi înzestrat cu o putere neobişnuită. Frumuseţa lui o ţinea probabil de la bunică-sa, frumoasa domniţă Mărioara, căci nici tată-său, nici maică-sa nu erau frumoşi.

S-a căsătorit de tânăr cu domniţa Elenco Sturdza, fiica domnitorului Ioniţă Sturdza. Un martor ocular mi-a povestit cum, în ziua nunţii, a văzut pe Grigore Ghyka şi pe fiul mai mare al domnului, beizade Neculai, în aceeaşi trăsură, şi cum işlicele ce le purtau în cap erau atât de mari încât erau siliţi să ţie capetele plecate, unul spre dreapta şi celalalt spre stânga.

Iaca ce zicea, într-un raport de la începutul anului 1826, consulul prusian Kreuchely, despre Alecu Ghyka şi despre fiul său Grigore:

„*Le troisième, Aléko Ghika, qui se trouve encore à Czernovitz, en Bucovine, est d'un caractère beaucoup plus noble et donc beaucoup moins fier, moins vaniteux et possède infiniment plus de connaissances. C'est le fils de ce dernier qui vient d'être marié à la fille du prince, qui pour lors lui donna ad honores le caftan de grand postelnic et grand camarash actuel; jeune homme qui, par son éducation est ses talents se distingue parmi les Ghyka et même parmi toute la noblesse du pays...*"

(Al treilea, Alecu Ghyka, care se află încă la Cernăuţi, în Bucovina, este de un caracter mult mai nobil şi prin urmare mult mai puţin fudul, mai puţin vanitos şi posedă infinit mai multe cunoştinţe. Fiul acestuia de pe urmă a fost căsătorit de curând cu fata domnului, care i-a dat, cu această împrejurare, caftanul de postelnic *ad honores* şi de mare camaraş în activitate; tânăr care, prin creşterea şi talentele lui, se deosebeşte nu numai printre toţi Ghykuleştii, dar şi printre toată nobilimea ţării...)

Căsnicia lui Grigore Ghyka cu domnița Elenco a fost de scurtă durată: tânăra soție avea toate calitățile esențiale unei soții credincioase, unei mame bune şi unei gospodine de frunte, dar îi lipseau şi toate aspirațiunile către ideal, precum şi aproape orice cultură, apoi era departe de a fi frumoasă. Iar tânărul soț, cel mai frumos barbat din toată Moldova, primise o creştere cu totul europeană, iar mintea lui era pornită spre idealuri de tot feliul; cei doi soți nu aveau deci nici o aplecare comună. Cunoştința lui Grigore Ghyka cu frumoasa şi vesela Anica Catargiu, strălucitoare de duh, a dat ultima lovitură căsniciei lor: s-au înțăles spre a se despărți fără scandal, Grigore Ghyka s-a căsătorit cu Anica Catargiu, şi domnița Elenco a devenit în urmă a doua soție a preabogatului Alecu Balş, a acelui care, la 1857, stăpânea optzeci de mii de fălci.

Anica era fiica lui Iordache Catargiu şi a Elisabetei Rosetti. La vrâsta de treisprezece ani fusese căsătorită cu Ion Buhuş, ultimul vlastar al ilustrei familii Buhuş, pe care o putem urmări prin documente până la domnia lui Alexandru cel Bun. Ea era o copilă care se mai juca cu păpuşa şi după căsătorie; de o frumuseță strălucitoare, veselă, plină de viață. El era un boier foarte cinstit, foarte bogat, dar ajuns la vrâsta coaptă, hursuz, cu desăvârşire lipsit de cultură şi înzestrat cu o inteligență cu mult sub mijlocie: el o adora, ea nu-l putea suferi; s-au despărțit după puține luni de căsătorie. Bineînțăles că nu ea alesese pe Buhuş: tată-său îi hotărâse pur şi simplu că are să se căsătorească cu el şi te întrebi pentru ce a silit-o la această căsătorie, căci doară numai saracă nu era, maică-sa, de la care moştenise, fiind una din cele mai bogate partide din Moldova.

Dacă până atunci Grigore Ghyka fusese soț necredincios şi nestatornic în dragoste, noua lui soție, a cărei frumuseță ajunsese acuma la deplină dezvoltare, a ştiut, cât a trăit, să

fie singură stăpână pe inima lui. Toți contimporanii conglăsuiau pentru a lăuda farmecul ei deosebit, spiritul şi veselia ei.

Întăiul ei soț, Buhuş, care nu putea s-o uite, îi ceruse voie să vie s-o vadă din când în când şi maică-mea îmi povestea că singură l-a auzit zicând foastei sale soții că înțălege acuma de ce ea n-a putut să trăiască cu dânsul, căci el nu era vrednic de ea şi a avut toată dreptatea să-l lese.

Din nenorocire, nici a doua căsnicie a Anicăi n-a fost de lungă durată; a ținut de-abia şăse ani, după cari o boală crudă a dus-o în mormânt pe când se afla, împreună cu soțul ei, pentru afaceri de ale lui, în Chişinău, unde se găseşte mormântul ei.

Moartea soției iubite a fost adânc simțită de bunul meu: durerea nu i-a fost numai mare, dar el nu s-a mai mângâiet niciodată. De atunci datează melancolia şi tristeța de cari până la sfârşitul zilelor a fost stăpânit. Din ateu convins ce fusese până atunci, a căzut, în urma acelei cumplite lovituri, în celalalt extrem, devenind mai mult decât evlavios.

Cedând stăruinților moşului (unchiului) său, Mihai Sturdza, a primit, pe la 1843-1844, slujba de vistiernic şi chipul în care a îndeplinit această însărcinare i-a adus mulțămirile Obşteştei Adunări. Dar abuzurile domnului sapase un abis întreg între el şi toată tinerimea dornică de reforme, a cărei călăuză era Alecu Ghyka şi din care făcea bineînțăles parte şi fiul său. Numai faptului că în momentul izbuhnirii mişcării de la 1848 nu se afla în Ieşi trebuie atribuită împrejurarea că vodă n-a luat nici o măsură împotriva lui. Pe când se întorcea de la Viena, unde se dusese ca să aducă din pension, în țară, pe maică-mea, vaporul pe care se aflau s-a încrucişăt, la Giurgiu, cu acel pe care moşu-meu Lascar şi ceilalți moldoveni desțarați, cari la Brăila scapase de sub escorta lui Miscenko, se duceau la Baziaş. Grigore Ghyka, care aflase în drum despre

întâmplările de la Ieşi, a strigat vaporului venind din jos, care acostase aproape de acel pe care se afla: „Oare nu se află pe acel vapor nici un moldovan pribeag?” Iar ei, prietenii şi tovarăşii lui de luptă, i-au răspuns îndată şi astfeli au putut schimba câteva cuvinte de la vapor la vapor.

Capitolul XI
Din domnia lui Grigore Ghyka

Oamenii bine informaţi ştiau încă din toamna anului 1848 că înlocuirea lui Mihai Sturdza este un lucru hotărât, care întârzie numai din pricina neînţălegerilor dintre Rusia şi Poartă în privinţa persoanei urmaşului său. Convenţia de la Balta-Liman între cele două împărăţii înlocuind, dragă Doamne, în chip provizor, Obşteştile Adunări ale celor două principate române prin nişte „Divanuri obşteşti”, alcătuite din persoane numite de domni, desfiinţase până şi umbra de guvern reprezentativ înfiinţată de Regulamentul Organic. Pe de o parte, această desfiinţare nu era decât o pedeapsă meritată pentru clasa privilegiată, care singură era chemată să alcătuiască Obşteştile Adunări şi nu fusese în stare să facă din ele ceea ce trebuiau să fie: o reprezentaţie independentă, servind de stavilă împotriva abuzurilor domnilor, ci să mulţămise să deie nişte adunări alcătuite din slugi plecate voinţilor domneşti.

Am arătat cum Alecu Ghyka, prin sprijinul plătit al lui Reşid Paşa, a izbutit să aducă pe fiul său la domnie.

Toţi vechii noştri oameni de casă mi-a zis: „Din ziua miruirii lui Vodă Ghyka văzutu-s-au că domnia are să-i fie tulburată.” Într-adevăr, pe când, după miruire şi recepţie la palat, domnul s-a dus la Copou, unde avea să puie piatra nouăi căzărmi ce era să se clădească acolo, s-a abătut asupra leşului o furtună grozavă, cu piatră şi cu ploaie

torențială, udând până la oase funcționărimea care, în haine de gală, se îndrepta spre Copou şi poporul care umplea uliţile. Această furtună a fost privită de toți ca o prevestire rea.

Când însă cortejul a ajuns la Copou, ploaia a încetat ca prin farmec şi ceremonia a putut să aibă loc. Se pregătise de mai nainte o pârghie pentru ridicarea pietrei ce avea să fie aşazată de vodă.

Când piatra s-a ridicat, domnul a apucat-o cu mânile lui înmănuşate în alb, apoi a poroncit să fie desprinsă de cârligul de care era aninată, ceea ce s-a şi făcut. Piatra era mare şi grozav de grea. Toată lumea se aştepta ca domnul s-o scape din mâini; i-a pârâit mănuşile şi au plesnit, dar el a ținut-o un moment nemişcată în mâini, apoi, plecându-se încet, a aşazat-o pe locul ce trebuia să-l ocupe.

Greutățile Moldovei în vremea domniei lui Grigore Ghyka au fost într-adevăr mari, chiar în afară de acele izvorând din starea de dependență către două împărății rivale, în care se afla. Afară de această mare cauză de greutăți zilnice, mai era starea financiară cumplit de încurcată din pricina ocupației militare a ruşilor şi a turcilor, urmare a mişcării de la 1848, ale cărei cheltuieli avea să le poarte țara. Apoi, mai pe urmă, ocupația rusască de la 1853, când Rusia a ocupat Principatele Române drept gaj pentru a sili Poarta să-i admită pretențiile, urmată de aceea austriacă, care a silit pe țar să-şi retragă oştirile peste Prut. Grigore Ghyka şi-a început domnia prin două gesturi frumoase, arătând amândouă înălțimea de suflet şi generozitatea firii noului domn.

Din întâia zi a adresat mitropoliei următorul ofis: „Chemați de înalta Încredere la ocârmuirea Moldovei, cea dintâi datorie a Noastră a fost de a îndrepta rugi către dătătorul tuturor bunurilor spre a-i cere agiutorul întru împlinirea unei sarcini atât de grele, de la care derază

odihna şi binele iubitei Noastre Patrii. Drept aceea, facem cunoscut sfintei Mitropolii ca să vestească clerului din Eparhiile ţării de a înălţa rugăciuni către pre puternicul Dumnezeu, spre a Ne lumina şi a Ne întări harul său pre noi şi pre toţi compatrioţii, ca, în unire şi în dreptate, să putem lucra pentru fericirea ţării şi prin chemarea agiutorului Dumnezeieştii Pronii. Pre lângă aceste, luând aminte că la ruga către Dumnezeu ce să face în biserică cu pomenirea numelui Domnitorului, s-a obicinuit a se zice «de a supune supt picioarele lui pe tot vrajmaşul şi pizmaşul», Noi, încredinţaţi fiind că între compatrioţii noştri nu putem găsi de asămine, socotim că, întrucât se atinge de persoana Noastră, să nu se mai întrebuinţeze de acum acea zicere, ce numai rugăciunea de a ne învrednici pe Noi şi Familia noastră de binecuvântarea Dumnezeiască."

Apoi, el cheltuise pentru dobândirea domniei o sută de mii de galbeni (1 175 000 franci în aur). Deşi om bogat, această sumă nu putea decât să apese greu asupra averii lui. Împăratul Neculai, ca să-şi asigure recunoştinţa noilor domni, le-a făcut în curând cunoscut că, „în urma intervenirii sale pe lângă Poartă", aceasta a autorizat pe amândoi domnii
să-şi ramburseze cheltuielile făcute cu prilejul dobândirii domniei din produsul unui nou impozit de pus asupra sării.

Ghyka Vodă a răspuns mulţămind împăratului pentru buna voinţă ce Maiestatea Sa o arată către el, dar i-a expus totodată că nu doreşte să mai împovăreze poporul Moldovei cu un nou bir menit să plătească datoriile lui personale şi că va achita din averea-i particulară datoriile făcute pentru dobândirea domniei. Spre marea lui surprindere, guvernul împărătesc a stăruit ca el să puie acel impozit şi să se despăgubească astfeli de cheltuielile făcute. Pe lângă demersurile în acest sens ale consulului rusesc şi care nu obţinuse decât acelaşi răspuns negativ, domnul Moldovei a

mai primit vizita unui cneaz trimis din Peterburg, nu ştiu în ce misiune, la Constantinopol sau la Belgrad, şi care avea ordin să se oprească în Ieşi, să vadă pe domnul Moldovei şi să-l hotărască a primi acel dar de o sută de mii de galbeni ce voiau să i-l facă curtea suzerană şi acea protectoare. Vodă a poftit pe cneaz la masă şi, după masă, în salon, după ce au convorbit de o parte mai multă vreme, maică-mea, care se afla de faţă, cu restul mesenilor, dar la oareşcare depărtare, a văzut pe părintele său sculându-se de pe jilţul pe care stătuse şi l-a auzit zicând destul de tare: *C'est inutile, prince, je ne suis pas un homme d'argent!* (În zadar, principe, nu sunt un barbat al banului!)

Cneazul rusesc întrebuinţase în zadar, ca ultim argument, faptul că domnul Ţării Româneşti nu făcuse nici o greutate pentru a primi să fie despăgubit în acelaşi chip de suma ce o cheltuise pentru dobândirea domniei, sumă egală cu aceea cheltuită de domnul Moldovei. Lui Grigore Ghyka i-a plăcut de la început să se încunjure cu barbaţi tineri şi cu oameni noi, înlăturând pe cei mai mulţi din boierii obişnuiţi să conducă trebile ţării în vremea lui Mihai Sturdza. Cu totul câştigat de ideile liberale, ardea de dorul să introducă reformele în toate ramurile.

În întăia parte a domniei, în aceea de dinainte de războiul Crimeii, Rusia, de care nu fusese niciodată bine văzut, fiind atâtputernică în ţările noastre, a fost silit să-şi modereze aproape cu desăvârşire acest dor de reforme şi să-şi ascundă cu îngrijire tendinţele naţionaliste şi liberale. Se ştie că, în toamna anului 1853, în urma ocupării principatelor de oştirile împaratului Neculai, amândoi domnii se văzuse siliţi, Rusia cerând de la ei o atitudine incompatibilă cu datoriile lor de vasali ai Porţii, să-şi părăsască scaunele şi să se expatrieze, încredinţând ocârmuirea consiliilor de miniştri. Bineînţăles că, în timpul în care principatele au fost ocârmuite de Sfaturile Ordinare

şi Extraordinare (Consiliile de miniştri), sub autoritatea comandanţilor oştirii de ocupaţie, aceştia au avut grijă să puie în toate diregătoriile numai creaturi ale consulatelor ruseşti, barbaţi cunoscuţi prin reacţionarismul lor, având mare grijă să primenească administraţia Moldovei de toate elementele mai tinere şi bănuite de simţiminte naţionaliste. Dar când s-a întors în scaun, după evacuarea de nevoie a principatelor de către ruşi, faţă de intrarea iminentă într-însele a unei armate austriace, Grigore Ghyka n-a mai stat la gânduri pentru a realiza unele din reformele proiectate de el. Astfeli, a introdus în Moldova, el cel dintăi, libertatea presei şi juriul, a desfiinţat pedeapsa cu moartea, pe cât i-a fost cu putinţă s-a încunjurat cu elemente tinere şi a împanat diregătoriile cu ele.

El, prin decretul de la 18 decemvre 1855, a decretat dezrobirea ţiganilor particulari, făcând să înceteze în Moldova această rămăşiţă a vremurilor de barbarie şi restabilind în rândul oamenilor zecimi de mii de fiinţe omeneşti. S-a plătit din vistierie proprietarilor de robi o despăgubire de opt galbeni (94 de franci în aur) de fiecare suflet de şatraş şi câte patru galbeni (47 franci în aur) de fiecare suflet de lăieş sau vatraş. Observ că, în aceeaşi vreme, se plătea opt galbeni pentru un bou de cea de pe urmă calitate, şi patru galbeni pentru o vacă, iarăşi de calitatea cea mai inferioară. Trebuie să adaug că mulţi proprietari de robi au refuzat să ieie orice despăgubire pentru ţiganii lor dezrobiţi. Exemplul lui Grigore Ghyka a fost urmat de domnul Ţării Româneşti în fevruar 1856.

El, de la începutul domniei, curăţise, pe cât era cu putinţă, justiţia de deplorabilele elemente cari o compuneau. Dacă în tribunalele de ţinuturi această primenire n-a putut să fie decât foarte parţială şi puţin eficace, din pricina desăvârşitei lipse de personal având macar elemente de cunoştinţi juridice, în curţile de apel şi în divanul domnesc

au intrat un număr de tineri, din cari unii făcuse studii de drept complete în universități străine, iar ceilalți erau înzestrați cu o cultură neasamanat superioară aceleia ce o posedau elementele învechite pe cari le-au înlocuit.

În urma cererii unanime a țării, ceruse şi obținuse în 1850 autorizarea Porții să urmărească concusiunile lui Mihai Sturdza. Dar de la cele întăi măsuri pregătitoare luate spre acest sfârşit, Duhamel, atunci comisar împărătesc rus în Principate, s-a grăbit a-i scrie că: După părerea sa, firmanul Porții privea numai viitorul." Această scrisoare echivala cu un ordin să înceteze orice urmărire a actelor fostului domn. Domnul, atunci, a scris lui Neselrode: *Heureuse la Moldavie d'avoir à sa tête un prince honnête car, en voyant la protection dont la cabinet impérial couvre les injustices et les dilapidations du prince Michel Sturdza, je pourrais sans crainte et avec impunité marcher sur ses traces*. (Ferice Moldova că are un domn cinstit căci, văzând ocrotirea cu care cabinetul împărătesc acoperă nedreptățile şi dilapidările principelui Mihai Sturdza, aş putea fără teamă să merg pe urmele sale.) Cabinetul de la Peterburg n-a dat nici un răspuns la această scrisoare a domnului Moldovei. Poujade, consulul general al Franței la Bucureşti, întrebând pe domn ce crede despre această purtare a lui Duhamel, Grigore Ghyka i-a răspuns că el este cumparat de Mihai Sturdza, nici el, nici soția lui nefiind indiferenți la darurile fostului domn.

Dar fapta cea mai de laudă a lui Grigore Ghyka, pentru care neamul nostru trebuie să-i păstreze cea mai vie recunoştință, a fost fără îndoială sprijinul puternic şi fățiş ce el l-a dat mişcării unioniste. Nu ştiu dacă, fără de acel sprijin, partidul unionist din Moldova ar fi putut, într-un timp atât de scurt, să dobândească vlaga şi puterea cari l-au pus în stare să ție piept samovolniciilor lui Toderiță Balş şi alor lui Vogoridi, intrigilor turceşti şi austriace, ajutate de

tot ce era mai corupt în țară. Fără îndoială că Unirea tot s-ar fi făcut, dar mult mai târziu.

Am văzut că ideea unirii țărilor române trăia în Moldova încă de înainte de epoca regulamentară. În tot cursul domniei lui Mihai Sturdza, ea a jucat un rol de căpetenie în crezul politic al barbaților cari năzuiau la reînvierea acestui neam. Dar atâtputernicia rusască punea o stavilă insurmontabilă oricărei agitări a acestei idei trecând peste cadrul convorbirilor particulare: nici vorbă nu putea fi despre o acțiune politică dată în vileag. Şi în Moldova, şi în Țara Românească erau partizani convinşi şi înfocați ai Unirii, dar nu exista un *Partid al Unirii*.

Naționalist convins, arzând din tinerețe de dorința unității neamului, Grigore Ghyka privea unirea principatelor ca întăiul şi indispensabilul jalon de pus ca să se ajungă la unitatea cea mare.

În întăia parte a ocârmuirii lui, în acea dintre venirea în scaun şi părăsirea domniei, în toamna anului 1853, în urma ocupației ruseşti, el n-a putut exercita decât o acțiune din cele mai discrete în favoarea unirii, căci darea în vileag sau chiar numai suspectarea unor năzuinți de asemene natură n-ar fi putut decât să aibă drept urmare destituirea lui imediată, pentru care s-ar fi înțăles imediat şi Poarta, şi cabinetul din Peterburg, pe lângă că ar fi dat loc şi la luarea de măsuri din cele mai aspre împotriva celorlalți partaşi ai unor idei atât de subversive.

Dar după izbuhnirea războiului Crimeii, asigurându-se în vremea absenței sale silite din țară că ideea unirii va găsi un sprijin puternic în împaratul francezilor şi încrezător în biruința finală a aliaților, a început să lucreze pe față în favoarea unirii îndată ce s-a întors în scaun, în toamna anului 1854. El a fost întemeietorul *Partidului Unionist*, luând inițiativa organizării acelui partid, ajutând şi încurajând această organizare prin toate mijloacele stând în

putința lui de domnitor. Şi l-a organizat în chip destul de puternic pentru ca, după doi ani, acel partid să fie în stare a duce o luptă îndârjită şi biruitoare împotriva samovolnicelor şi brutalelor năzuinți antiunioniste ale caimacamilor Balş şi Vogoridi, susținuți din răsputeri de Poartă şi de Austria.

Apoi, prin memoriile lui către puteri, Grigore Ghyka a mai dat unirii ajutorul cel mai prețios, ajutând în chip eficace la luminarea asupra dreptății cauzei noastre, atât a barbaților de stat din Apus, cât şi a opiniei publice europene.

Raporturile între domnitorul întors în țară şi austriacii care o ocupase în urma retragerii peste Prut a oştirilor ruseşti, la început excelente, n-au întârziet să se strice. Năzuințile fățiş unioniste ale domnului nu puteau decât să displacă în cel mai înalt grad politicii habsburgice.

Austria, stăpânitoare a unor provincii locuite în majoritate de români, nu putea să vadă decât cu ochi răi întemeierea, prin unirea principatelor, chiar la hotarele acelor provincii, a unui stat unitar național, menit să crească răpede în putere şi să exercite prin urmare o atracțiune pe cât de puternică, pe atât de primejdioasă asupra populațiunii de acelaşi neam din ținuturile împărăteşti megieşe. Era deci lucru firesc ca cabinetul din Viena să-şi deie mâna cu Poarta pentru a înăbuşi orice năzuință de unire a Moldovei cu Țara Românească.

Spre a ademeni pe domnul Moldovei la încetarea acțiunii sale în favoarea unirii, guvernul austriac n-a stat la îndoială să-i refuze, în cazul când şi-ar schimba linia de purtare în acea chestiune, tot sprijinul pe lângă Poartă spre a obține prelungirea termenului de şăpte ani, pus domniei lui prin convențiunea de la Balta-Liman. I se cerea să adopte măcar atitudinea de neutralitate observată în această chestiune de domnul Țării Româneşti. Dar Grigore Ghyka nu era barbatul care, pentru satisfacerea unor interese personale, să renunțe la o acțiune de izbândă pe care era încredințat că

este legat tot viitorul neamului. Departe de a se pleca acestor ademeniri, el şi-a mai accentuat încă acţiunea în sensul unionist, folosindu-se de puternicul sprijin dat tendinţelor naţionaliste de Napoleon al III-lea, fapt care iarăşi nu putea decât să fie cât se poate de displăcut cabinetului de la Viena.

Tot atât de puţină favoare putea găsi în ochii regimului absolutist, stabilit în Austria după înăbuşirea crizei care, în anii 1848 şi 1849, adusese monarhia habsburgică pe pragul prăpastiei, unele din măsurile liberale luate de domnul Moldovei în această a doua parte a domniei sale, cum erau înfiinţarea curţilor cu juraţi şi a unui regim de presă întemeiet pe baze din cele mai largi. Această de pe urmă măsură, care a fost criticată cu deosebită asprime de partizanii trecutului şi a suparat tare şi pe Poartă, şi pe cabinetul de la Viena, a fost luată de domn mai ales pentru a înlesni propaganda
în favoarea unirii, înfiinţându-se, îndată după decretarea măsurii, organe cari au contribuit mult la progresele şi la popularizarea ideii unirii.

Pe lângă aceste pricini de nemulţămire, mai venea să s-adauge faptul că domnul Moldovei, departe de a permite austriacilor, care se credeau chemaţi să joace acum în Principate rolul ce-l jucase până atunci ruşii, să aibă vrun amestec în ocârmuirea ţării, răspingea, cu cea mai mare curtenie, dar totodată în chip foarte categoric, desele încercări de restabilire a regimului regulamentar în folosul Austriei.

Este deci firesc ca guvernul cezaro-crăiesc să fi lucrat cu stăruinţă la Constantinopol pentru neprelungirea puterilor acelui domnitor incomod peste termenul de şăpte ani, care expira la iunie 1856.

De la începutul războiului Crimeii, atât el, cât şi întregul partid al unirii, urmăreau cu bătăi de inimă izbânzile

trupelor aliate şi tresaltau de bucurie la fiecare biruinţă ce ele o repurtau asupra duşmanului celui mai primejdios al neamului nostru. Într-o vreme, domnul cu tot dinadinsul se purta cu gândul recrutării unei legiuni de voluntari moldoveni în capul cărora să se puie, spre a-i conduce în Crimeea pentru ca şi moldovenii să-şi verse sângele în acest război, de rezultatul căruia era legat tot viitorul neamului român. Însufleţirea de care era cuprins l-a împins chiar să compuie cuvintele cântecului războinic cu care oştenii lui aveau să intre în foc:

Buciumul român răsună,
Pe-ai săi fraţi la el îi cheamă...

Mama îl ştia întreg pe de rost, dar eu, după mai bine de jumătate veac, am avut vreme să uit urmarea.

Tată-meu zicea că într-adevăr socru-său se gândise la o asemenea aventură care, adusă la îndeplinire, ar fi avut fără îndoială rezultatele cele mai frumoase, făcându-ne să ne înfăţoşăm, în faţa Congresului de la Paris, în cu totul altă lumină decât aceea în care am apărut. Dar adăugea că, în curând, a trebuit să se încredinţeze de neputinţa s-o aducă la îndeplinire faţă de opunerea categorică a turcilor şi a austriacilor cari ocupau în acel moment ţara milităreşte.

Dacă, în ce priveşte acţiunea lui pe tărâm naţional, Grigore Ghyka şi-a câştigat titluri neşterse la recunoştinţa noastră, dacă prin dezinteresarea lui şi dorul de progres ce l-a manifestat pe toate terenurile a contribuit la avântul patriotic şi generos care a caracterizat decada dintre 1850 şi 1860 în Moldova, nu se poate tăgădui că, sub alte puncte de privire, ocârmuirea lui a lasat de dorit. Marea lui bunatate de inimă îl făcea să consimtă prea cu greu la măsuri de rigoare indispensabilă şi să consimtă prea cu mare uşurinţă la cereri cărora ar fi trebuit să le opuie un refuz categoric. Apoi, ca aproape toţi Ghikuleştii, era vanitos, îi plăcea măgulirea, se arata slab cătră acei ştiind să se folosească de

acest cusur şi cari, prin urmare, nu putea fi decât individualităţi puţin recomandabile.

O deplorabilă influenţă asupra domnului au avut-o mai cu samă Alexandru (Coco) Sturdza şi Vasilică Ghyka. Amândoi erau barbaţi cu exterior deosebit de simpatic, cu forme cât se poate de fine, de atrăgătoare şi de seducătoare, înzestraţi cu un spirit viu şi meşteri neîntrecuţi în arta linguşirii, dar pierduţi de viţiuri, venali, corupţi pană la măduvă. Coco, fiul logofătului Costache Sturdza, se bucura de o cultură destul de frumoasă, dar cu desăvârşire stăpânit de patima cărţilor care-l făcuse să piardă în puţini ani o foarte frumoasă avere; veşnic lipsit de bani, nu se dădea înapoi dinaintea nici unui abuz putându-i procura mijloace trebuitoare pentru a-şi satisface patima. Şi unul, şi altul se foloseau de favoarea domnului pentru a-şi mulţămi poftele prin mijloace necurate; apoi, la rândul lor, nu numai că tolerau venalitatea la subalternii lor, dar chiar o încurajau. Foştii scriitori la postelnicie de sub Coco Sturdza îmi povesteau, cu patruzeci de ani mai târziu, cum, de câte ori cereau de la şeful lor vro favoare pentru cineva, el totdeauna li recomanda, acordând-o, să ieie de la solicitator o bună mulţămire bănească. Şi aceşti foşti scriitori de la postelnicie (din cari unul a ajuns în urmă şi preşedinte de tribunal) îmi povesteau acest fapt ca un lucru absolut firesc şi nereprobabil!

Iar despre Vasilică Ghyka, între multe alte prevaricări de cari era acuzat, se ştia că, pus la cale de jâdovi, prin făgăduinţa unei frumoase mulţămiri, în cazul când ar obţine de la domn ridicarea interzicerii pentru ei, în fiinţă de mai demult, să ţie băcălii în Iaşi, a *pisat* pe vodă timp de mai multe săptămâni pe tema că această măsură îi face guvernul suspect de intoleranţă religioasă în faţa străinătăţii, până când a obţinut de la slăbiciunea lui ridicarea acelei interdicţii.

Ca dânşii, într-o măsură mai slabă însă, erau şi alţi diregători (şi nu putea să fie altfeli într-o societate în sânul căreia corupţiunea domnea de veacuri), împotriva cărora slăbiciunea şi bunătatea lui de inimă îl împiedicau să arăte rigoarea cuvenită.

Această slăbiciune era folosită de boierii jacaşi cari fusese în slujbă în timpul domniei precedente şi pe cari Ghyka Vodă îi înlăturase cu hotărâre de la slujbele statului pentru a dovedi că ocârmuirea cea nouă nu era mai cinstită decât cea veche şi că nu fusese nici un temei pentru ca ei să fie puşi de o parte, în folosul altora cari nu aveau experienţa lor, pe lângă că comiteau aceleaşi abuzuri şi chiar altele ce, ziceau ei, nu fusese niciodată săvârşite de dânşii.

Ei mai criticau cu asprime (şi nu tocmai fără temei) gestiunea financiară a noii domnii, budgetele cu excedente ale lui Mihai Sturdza fiind acuma înlocuite cu budgete înfăţoşând necontenite deficite. Adevarat era că cheltuielile ocupaţiei ruso-turcă de la 1848-1849, menită, dragă Doamne, să restabilească şi să menţie ordinea în ţările noastre, puse în sarcina budgetului atât de sărăcăcios al Moldovei, nu puteau decât să deie loc la deficite, dar la aceste deficite au mai contribuit şi creaţiunile nouă cari, pentru Grigore Ghyka, aveau un farmec primejdios şi dădeau totodată boierilor nemulţămiţi în urma depărtării lor de la trebile statului, cum erau Costin Catargi (propriul cumnat al domnului) şi Neculai Canta, prilej de jălbi şi de necontenite intrigi la Ţarigrad. Şi împrejurul acestor boieri mari se strânsese turme de indivizi scoşi din slujbă pentru abuzuri multiple, de creaturi ale regimului trecut şi de oameni cu totul lipsiţi de ideal moral şi naţional, cu desăvârşire refractari oricărui progres, cari denunţau orice încercare de reformă ca inovaţiune primejdioasă şi ruinătoare. Totuş, popularitatea lui în ţară era necontestabilă, patriotismul lui curat şi luminat, blândeţea,

bunătatea de inimă şi generozitatea de cari dăduse atâtea dovezi îi câştigase iubirea obştiei. Binefacerile lui au fost nenumărate, pe mulţi ajutat-a el să iasă din rândurile „prostimii” şi „să se facă oameni”. Unii din ei i-au rămas recunoscători până la sfârşitul vieţii. Răposatul Gheorghe Mârzescu era unul dintr-acei cari povesteau bucuros cum el datoreşte faptul să fi putut să-şi facă studiile de drept la Paris unui ajutor de patru sute de galbeni ce i l-a acordat Ghyka Vodă, într-o audienţă cerută şi obţinută pentru ca să-l roage să-l ajute *să se facă om*. Şi câţi ca Gheorghe Mârzescu, dar cari în urmă n-au voit să ţie minte de binele făcut!

Printre număroasele lui faceri de bine sunt două cari merită o menţiune specială: a înfiinţat maternitatea din Ieşi, cu institutul de moşit, în casa lui părinţască, dăruită cu acest prilej instituţiei, menită pentru adăpostirea lehuzelor sarace şi a copiilor găsiţi, înzestrând-o cu toate cele trebuitoare pe cheltuiala lui, apoi tot cu mijloacele lui a înfiinţat, în casa cumparată de dânsul şi înzestrată tot de el, spitalul din Târgul Ocnei.

Este deci uşor de înţăles pentru ce, la ieşirea din domnie, venitul anual particular al domnului scăzuse cu opt mii de galbeni (94 000 de franci în aur!) din ceea ce era la începutul ei.

Precum am arătat mai sus, el era un barbat înzestrat cu o rară putere fizică şi-i plăcea s-o arăte. Rupea potcoava în două fără sforţare; punea două jocuri de câte cincizeci şi două de cărţi, unul peste altul, şi le rupea parc-ar fi fost o simplă coală de hârtie. Sărdăreasa Marghioala Neculau, manca mamei, mi-a povestit cum, mergând el odată cu bunica şi cu mama, pe care sărdăreasa o ţinea în braţe, la via lui de la Socola, n-au găsit pe vier, iar pe uşa casei era pusă o lacată voinică.

— Deschide! zis-a sărdăresei bunicul.

— Cum să deschid dacă n-am cheie? zis-a ea.

— Dar nu ştii s-o strici? răspuns-a el zâmbind şi, apucând lacata cu două degete, a rupt-o parc-ar fi fost de steclă.

Adesea la drum, când un cal pierdea vreo potcoavă şi se făurea alta, la cel dintăi fierar din cale, o cerea şi o rupea în două, zicând că nu este bună şi fierarul să facă alta, mai tare. Dar meşterului uimit îi plătea un galbăn, adică înzecit cât făcea fierul şi tot lucrul.

Ghyka Vodă era foarte aplecat spre plăcerile dragostei, iar sexul frumos l-a tratat în chip cât se poate de binevoitor. Amantele lui au fost număroase şi în timpul domniei, dar niciodată nu li-a permis nici un amestec în treburile statului. Avea, încă de înainte de domnie, o legătură cu o franceză, doamna Leroy, cu care s-a cununat după ieşirea din domnie şi de la care a avut doi fii, din care unul mai trăieşte şi astăzi, însă această legătură nu-l împiedeca să iubească şi pe altele.

Curtea lui era bine ţinută, masa lui bogată şi-i plăcea să vadă număroşi oaspeţi în jurul ei. Deosebit de bine ţinuţi erau *copiii de casă*, cărora li se mai dădea acuma şi denumirea de *paji*; toţi erau fii de boierănaşi sau de alţi *privileghieţi*, îmbrăcaţi în frace roşii, în pantaloni negri şi purtau în cap pălării bicorne, împodobite cu pene.

Mătuşă-mea Natalia mi-a povestit că, într-o zi, vodă, blând din fire cum era, a fost totuş scos din sărite nu ştiu de ce prostie a unui paj şi i-a dat o palmă. Însă imediat i-a părut rău, s-a pus la masă vederat indispus şi, la al doilea feli, nemaiputând răbda, a spus mătuşii, dându-i în mână cheile biroului:

— Natalio, du-te la biroul meu, deschide saltariul din faţă, ie un fâşic de o sută de galbeni şi-l dă bietului paj căruia i-am dat o palmă. Tare îmi pare rău că nu m-am stăpânit!

Simțimintelor umanitare ale lui Vodă Ghyka se mai datoreşte aducerea în țară a lui Dodun des Perrières[20], un specialist francez în materie penitenciară, pentru înființarea unui regim mai omenesc al închisorilor. Tot el a dispus şi clădirea *castelului* de la Târgul Ocnei, care a pus capăt obiceiului barbar după care se țineau condamnații la muncă silnică în ocne.

După ce a ieşit din domnie, Grigore Ghyka s-a stabilit în Franța, unde a cumpărat castelul „du Mée", urmând să lucreze din toate puterile la unirea celor două principate. Duşmanii lui din țară însă, în capul cărora trebuie să punem pe Catinca Balş, soția caimacamului însărcinat cu ocârmuirea Moldovei, l-au urmărit cu ură sălbatecă, publicând împotrivă-i un şir de pamflete infame, cărora el le-a atribuit o însemnătate ce nu li se cuvenea. Dar suferea de neurastenie de mai demult, avusese la începutul domniei un acces acut, datorită tulburării ce-i pricinuise descoperirea unor falşificări de acte practicate pe o scară întinsă de o întreagă societate de falşificatori aparținând cercurilor micii boierimi, şi în capul cărora se aflau paharnicul Costache Sion şi un Harnav. A fost silit atunci să se retragă la țară, încredințând Sfatului Ocârmuitor girarea afacerilor. Duşmanii lui, încredințați că nu se va mai îndrepta, pornise demersuri la Constantinopol pentru înlocuirea lui, dar răpedea lui însănătoşire şi primirea însuflețită ce i-a făcut-o poporul, când s-a întors la Ieşi, a pus în curând capăt năzuinților lor. Publicarea pamfletelor apărute după ieşirea lui din scaun – mai ales acela al unui

[20] Ferdinand Dodun des Perrières (m. 1892), după ce, în 1852, a înființat, la Iaşi, sistemul penitenciar. În 1865 a devenit directorul închisorilor din România, funcționând la Bucureşti, în această calitate, până în 1876.

Murphy – l-a făcut să cadă într-o melancolie adâncă. O audiență ce o ceruse la Napoleon al III-lea pentru a pleda în fața lui cauza unirii fiindu-i refuzată, spiritul lui zdruncinat a primit ultima lovitură. A pus refuzul audienței în legătură cu pamfletele, pe când pricina lui adevărată era dorința împaratului să nu nemulțămească Anglia, potrivnică unirii, şi a nu stârni bănuieli cum că favorizează în secret tendințele unioniste, la încurajarea cărora se făcuse că renunță. Fostul domn al Moldovei s-a sinucis în august 1857.

Nu încape îndoială că, dacă ar fi trăit, el ar fi avut cei mai mari sorți de izbândă în alegerea de la 5 ianuar 1859 şi este probabil că alegerea lui în Moldova ar fi avut ca urmare, ca şi aceea a lui Cuza, proclamarea lui ca domn şi al Țării Româneşti. Este probabil că ar fi lucrat îndată la aducerea domnului străin, care era privită ca încoronarea operei generațiunii căreia Grigore Ghyka îi aparținea şi al cărei adept convins era.

Țara care a ridicat statui lui Eugenie Stătescu, lui Vasile Lascar, lui Pache Protopopescu şi lui Alexandru Lahovari, care a dat unui regiment numele lui Ştirbei Vodă, n-a găsit cu cale să ridice lui Grigore Ghyka macar un modest bust. Şi să nu vorbeşti de egemonie muntenească?

Capitolul XII
Câte ceva despre lumea din domnia lui Grigore Ghyka

Din întâia lui căsătorie, Grigore Ghyka a avut trei fii: beizadelele Costache, Iancu şi Alecu, precum şi o fiică, domnița Catinca, căsătorită cu Neculai Mavrocordat. Din a doua căsătorie s-au născut maică-mea şi mătuşă-mea, Natalia.

Cei trei fii au fost încredințați creşterii ofițerului elvețian Grégoire de Girard, la Fribourg, de unde s-au întors în Moldova numai când cel mai tânăr din ei, Alecu, împlinea douăzeci de ani[21].

Beizade Costache şi-a început cariera cu slujba de postelnic şi secretar de stat, a sfârşit-o în calitate de membru la Curtea de Casație; s-a săvârşit din viață la 1874.

Beizade Iancu, cu mult cel mai capabil din ei, a intrat în miliție, ajungând cu o răpegiune vertiginoasă la gradul de general. A fost în mai multe rânduri, pentru ultima oară în 1866, sub guvernul provizor şi sub principele Carol, ministru de război. Şi-a terminat viața şi cariera diplomatică ca ministru plenipotențiar la Peterburg şi, în această calitate, a dovedit însuşiri deosebite şi a făcut țării servicii însamnate în împrejurări excepțional de grele, cari cereau un tact deosebit şi mult spirit de prezență.

El a fost în tinerețe eroul unei aventuri care a făcut mult zgomot în saloanele de atunci. Nu ştiu în urma căror îndemnuri, se pripăşise în Ieşi, în primii ani ai domniei lui Grigore Ghyka, o celebritate a *jumătății de lume* pariziene, vestita Rose Pompon. A făcut cunoştința lui beizade Iancu şi acesta s-a amorezat de demimondenă. Dar ea, după cum zice francezul, *i-a ținut cofetul sus*, declarându-i că nu va aparține decât acelui ce-i va fi soț legiuit. Degeaba rugatu-s-au beizade Iancu să aibă milă de suferințile lui, degeaba aratatu-i-a că, dată fiind situația părintelui său, nu va fi nici într-un caz lasat să contracteze o asemenea căsătorie, Rose Pompon a ramas inexorabilă, răspunzând că, în Moldova,

---

[21] Grégorie de Girard, fiul unui colonel federal şi însuş ofițer, a fost făcut de Grigore Ghyka colonel în miliția moldovenească şi aghiotant. Foştii săi elevi s-au îndatorit prin act formal să-i servească pe toată viața o pensiune de 720 de galbeni (8 460 de franci de aur).

nici actele civile, nici căsătoria civilă nu există, că o căsătorie religioasă poate să fie clandestină şi că, după câte a auzit despre popii ortodocşi, nu trebuie să fie greu să se găsască unul care, dacă va fi bine plătit, nu se va da înapoi de la săvârşirea unei asemene cununii. Beizade Iancu, văzând pe de o parte că franceza nu se moaie şi ţine cu tot înadinsul să devie noră de domnitor, iar pe de alta nevoind să renunţe la poftele stârnite de farmecele ei, a sfârşit prin a consimţi la căsătorie. Au fost cununaţi într-o sară, în locuinţa unui prieten al beizadelei de cătră un popă a cărui barbă şi cântece pe nas nu lasau absolut nimica de dorit. Isaia a dănţuit şi „ceasul ciobanului" a sunat pentru noii soţi. Rose Pompon făcea acuma planuri pentru a stabili modul cel mai practic, dar totodată cel mai impresionant, pentru a da în vileag legăturile cari o uneau cu domnul Moldovei. Dar acesta a aflat despre săvârşirea căsătoriei în chestiune şi oricine îşi poate închipui supararea şi indignarea de care a fost cuprins. Dar această suparare a trecut răpede, căci beizadeaua, apucată din scurt, s-a grăbit să destăinuiască că nu se celebrase nici o căsătorie adevarată, căci popa cu barba cea neagră care cânta aşa de frumos din nas nu era decât o slugă deşteaptă care nu avea nimică de împărţit cu darul preuţiei. Vodă s-a grăbit să facă fiului său cuvenita dojană pentru că îşi bătuse joc de cele sfinte, mai dându-i şi câteva zile de arest, iar pe Rose Pompon a pus s-o împacheteze într-o trăsură cu cai de poştă şi a trimes-o, după cererea ei, la Bucureşti. Aici, după cum însăşi mărturiseşte în memoriile ei, s-a mângâiet de pierderea tânărului fiu de domn prin cucerirea bătrânului feldmareşal Paskievici, comandantul armatei ruseşti de ocupaţie a principatelor, însărcinat şi cu cucerirea – de altmintrelea neizbutită – a Silistrei.

Al treilea fiu al lui Grigore Ghyka, Alecu, a îmbrăţoşat şi el cariera militară, dar – deşi s-a ţinut de dânsa în chip mult

mai statornic decât frate-său – înaintarea i-a fost neasamanat mai înceată. A părăsit armata la 1866, cu gradul de locotenent-colonel, şi s-a săvârşit din viaţă la Ieşi, la vrâsta de şăptezeci de ani trecuţi, vrâstă ce nu a atins-o nici unul din ceilalţi copii ai lui Vodă Ghyka.

Printre multe alte istorisiri nostime, beizade Alecu Ghyka mi-a povestit, pe la 1868 sau 1869, o călătorie de la Ieşi la Paris, ce a făcut-o prin anul 1850, cu maică-sa, domniţa Elenco, cu soţul ei Alecu Balş, poreclit Cucoşul, cu fiul lor Alecu şi profesorul acestuia, elveţianul Jules Bolomey. Cele povestite de beizade Alecu despre acea călătorie alcătuiau un portret cât se poate de viu şi de drastic al mentalităţii şi al gradului de cultură al acelor membri ai boierimii noastre cari până atunci se europenizase numai în îmbrăcăminte. Din nenorocire, după mai bine de jumatate de veac de când le-am auzit, am uitat şirul întâmplărilor, care de care mai caracteristice, ale acestei călătorii, nemaiamintindu-mi decât de două sau trei fapte.

Mama lui beizade Alecu, fiica lui Ioniţă Sturdza Vodă, era o persoană mai mult decât econoamă. Când era nemulţămită de serviciul de care avea parte la vreun otel, interzicea lui beizade, care ducea geanta cu banii, să deie „macar o para" bacşiş servitorilor otelului; iar când era mulţămită, poroncea:

— Alecule, dă-li câte o jumătate de sorocovăţ! (Trebuie să se ştie că un sorocovăţ valora doi lei vechi şi şăsăsprezece parale sau cam şăptezeci şi cinci de bani, prin urmare jumatate de sorocovăţ făcea treizeci şi şăpte de bani.)

Beizade Alecu, pentru ca întreaga societate să nu se facă de râs, dădea bacşişuri şi acolo unde maică-sa îi interzicea asemene daruri, iar acolo unde era autorizat să deie, dădea ceea ce se cuvenea. Apoi se înţălesese cu Bolomey, însărcinat cu ţinerea socotelilor fiindcă scria foarte frumos,

să *direagă* socotelile în consecință, majorând prețurile acolo unde ele nu se mai puteau discuta sau controla.

Mai rău fost-a când fata lui Ioniță Sturdza Vodă supărându-se, fiindcă un otelier, prin Austria-de-Sus, nevoind să reducă o socoteală ce i se părea exagerată şi ridicând puțin glasul după ce ea începuse să strige la el, a poroncit fiului său:

— Alecule, trage-i numaidecât vro câteva părechi de palme. Acuma, numaidecât! Ce stai ca un prost?

Şi domnița bătea din picior.

Beizade Alecu zicea că neamțul era cu umerele, gâtul şi tot capul mai nalt decât el, şi larg, în proporție, apoi avea la îndămână cel puțin douăzeci de chelneri, de portari etc. Cu mare nevoie putut-a el să liniştească pe apriga domniță s-o facă să înțăleagă că ei nu se află acuma în țară, că otelierii nemți sunt altfeli deprinşi decât hangiii jâdovi de la noi şi mai ales că poliția lor are tot soiul de obiceiuri supărătoare. Dar domnița a ramas suparată în acea zi şi, spre sară, şi-a trecut nacazul cinstind pe camerista ei țigancă, în public, nu ştiu pentru ce vină neînsamnată sau poate chiar închipuită, cu două zdravene părechi de palme.

Câteva zile după sosirea lor la Paris, beizadea Alecu ducea pe logofătul Alecu Balş la nu ştiu ce expoziție; erau cu trăsura şi logofătul avea în mână ciubucul aprins. Când au ajuns în strada în care se afla localul unde mergeau, au dat de o interminabilă coadă de trăsuri, aşteptând fiecare, sub ochiul unui sergent de oraş, rândul ei să treacă la scară. Aşteptarea părându-i lungă, logofătul a spus fiastrului său:

— Da spune poliţistului celuia că sunt eu, logofătul Alecu Balş, să ne lese să trecem înainte.

Moşu-meu s-a încercat să-l facă să înțăleagă că aici, în Paris, sergenții de oraş nu ştiu de el şi că fiecare trebuie să-şi aştepte rândul. Tocmai în mijlocul acestei explicații, trece

o trăsură în care se afla un personagiu oficial, care avea un *coupe file*, şi toată lumea se grăbeşte să-i facă loc.

— Vezi, zise atunci logofătul, vezi cum i se face loc dacă se ştie cine este. Am să-i spun şi eu – şi cu ciubucul face sămn sergentului de oraş să s-apropie.

Poliţistul nu s-a mişcat, dar s-a uitat la boier în chip puţin prietenos. Atunci logofătul, în ceea ce îşi închipuia că este franţuzească, i-a strigat că el este logofătul Alecu Balş şi vra ca trăsura lui să treacă înainte, gesticulând totodată cu ciubucul în mână. Iar sergentul, cu glasul lui cel mai morocănos şi mai cazon:

— *Voulez-vous taire vot' bec, bourgeois! Ou bien préférez-vous faire un tour au poste?* (Vrei să taci din plisc, burgheze! Sau preferi să faci o plimbare la post?)

Aerul şi tonul sergentului de oraş supărând pe logofăt, el a zis lui beizade Alecu:

— Ce zice? Mi se pare că se obrăzniceşte! Spune-i să tacă şi să ni deie drumul, că acuş îl pocnesc cu ciubucu-n cap!

Şi logofătul schiţa totodată gestul că ridică ciubucul, dar beizade Alecu, punând mâna pe ţevia de cireş, cu mare greu l-a liniştit.

Şi, când au ajuns, în sfârşit, la scara la care trebuiau să se deie jos, n-a fost mai uşor să-l facă pe logofăt să lese în trăsură ciubucul aprins pe care voia numaidecât să-l ieie cu el.

*

Domnia lui Grigore Ghyka a fost momentul celei mai mari străluciri a societăţii boiereşti din Ieşi şi chiar din întreaga Moldovă. Multe averi erau zdruncinate, multe moşii ipotecate pentru aproape întregimea valorii, dar boierimea părea cuprinsă de un vârtej; puţini erau acei cari nu cheltuiau mai mult decât venitul lor, rari de tot acei cari mai puneau deoparte. Numărul acelor crescuţi europeneşte şi asupra cărora cultura şi gusturile apusene pusese o

întipărire mai mult sau mai puțin temeinică sporise în chip uimitor. Apoi mai mare încă era numărul acelora cari călătorise în străinătate sub pretext de băi sau numai din dorința s-o cunoască. Şi astfeli se adusese din Apus, pe lângă obiceiuri şi lucruri mai mult sau mai puțin folositoare, obiceiuri, mode şi gusturi având curs în acele țări. La suprafață, modul de trai al boierimii se asamana din ce în ce mai mult cu acel al lumii mari din țările în cari călătorise. Căile ferate se mai apropiese de noi, transportul pe mare se organizase, numărul străinilor cari veneau în țară creştea din an în an, toate aceste împrejurări contribuiau să deie o față din ce în ce mai europeană micii obştii boiereşti care alcătuia ceea ce se numea înalta societate a Ieşului.

Majoritatea boierilor celor mari cari trăiau în Ieşi locuiau în nişte case clădite de ei sau de părinții lor, de proporții mărețe, cuprinzând o mulțime de încăperi, dintre cari multe saloane mari şi înalte. Multe din aceste case erau încunjurate de grădini şi de curți cu număroase atenanse, în cari se adăposteau adevarate turme de slugi, şuri cu număroase trăsuri de toate categoriile, grajdiuri cu număroşi cai, grajdiuri pentru bivoliți şi vaci de lapte, găinării şi alte heiuri gospodăreşti. În casa principală şi în dependențe erau cămări şi gherghiuri din bielşug, în cari se pastrau proviziile aduse de la moşii; pivniți mari conțineau poloboacele cu vin venite de la podgoriile boieriului, pline cu vinațuri minunate, în compunerea cărora chimia nu juca atunci nici un rol. Hrana şi serviciul costau încă prea puțin atunci stăpânilor vastelor latifundii cari mai erau în mânile marii boierimi.

Casele erau acum luxos mobilate, caii frumoşi, trăsurile bine ținute, slugile corect îmbracate şi bine stilate, bucătăria pe jumatate răsăriteană, pe jumatate apuseană, foarte gustoasă, vinurile minunate. Barbații eleganți, cu maniere distinse, îndeobşte deştepți, unii plini de duh, având o

cultură generală îndestulătoare pentru „barbați ai lumii”, deşi superficială, mulți din ei bucurându-se de o înfățoşare frumoasă.

Dar marele farmec, marea podoabă, marea atracție a acelei societăți o alcătuiau femeile. Toți străinii cari au trecut prin Moldova de atunci au ramas cu desăvârşire farmacați de frumusețea, de deosebita distincțiune, de agerimea de spirit a moldovencei de neam, au ramas uimiți de gradul de cultură ce ea ştiuse să şi-l însuşască în timp atât de scurt.

Erau pe acea vreme în Ieşi poate vro patruzeci de case deschise, adică de case cari primeau în fiecare zi, în cari nu numai prietenii din cercul mai intim, dar chiar şi simplele cunoştinți puteau să vie în fiecare zi la masă, fără a fi poftite sau fără a se anunța, şi în cari se primea în fiecare sară. Mesele cele mari şi seratele se țineau lanț. Toți contimporanii, străini, ca şi pământeni, mi-au descris cu însufleție aspectul încântător al unei săli de bal sau de teatru de pe acea vreme, gustul şi eleganța de ton sobru al acelor adunări de frumuseți.

Cneazul Alexandru Cantacuzino (acel care după unire a fost ani îndelungați membru la Curtea de Casație), un profesor de vânătoare al meu, despre care voi mai vorbi, mi-a povestit cum în timpul ocupației ruseşti de la 1853-1854, la un bal, a văzut pe comandantul trupelor împărăteşti, principele Urusov, făcând cu ochii ocolul sălii şi numărând pe degete.

— Ce numeri cu atâta atenție, principe, întrebatu-l-a.

— Număr femeile frumoase. Niciodată n-am văzut aşa de multe adunate la un loc. Uite, toate sunt frumoase. Numai doamna cea măruntă de lângă uşă se poate numi urâtă.

— Da, principe, răspunse cneazul Alexandru, dar acea doamnă este ruscă.

Într-adevăr, doamna care *detona* în acea adunare de frumusețe era fiica unui general rus, căsătorită cu un boier moldovan; mai pot însă adăugi că era deosebit de slută.

Din casele cele mai în vază pe atunci în Ieşi acea a vistiernicului Neculai Roznovanu trecea drept cea mai bogată şi cea dintăi din Ieşi, acea unde se țineau adunările cele mai număroase şi în cari se desfăşura cel mai mare lux.

Casa vistiernicului Alecu Sturdza, căsătorit cu *contesa* Elena, născută Ghyka, despre care am mai vorbit, soră cu cucoana Marghioliţa Roznovanu, fusese asemene foarte în vază, stăpâna casei fiind foarte ahtiată de dorința să deie ea tonul în societatea Ieşului. (Se povesteşte că, fiind rugată de Vodă Ghyka, cu care era vară primară, să cumpere, cu prilejul unei călătorii a ei la Paris, mobilierul trebuitor pentru curtea domnească, a adus o sută de lăzi de mobile pentru palat şi o sută şi una pentru casa ei.)

În vază mai erau casele hatmanului Neculai Mavrocordat, a hatmanului Toderaş Balş, a vornicului Lascar Bogdan, a logofătului Costin Catargiu, a vornicului Dumitrache Cantacuzino Paşcanu şi multe altele.

Nu este lucru de mierare dacă, în asemenea societate, se iveau călcări a credinței conjugale, că într-acel şirag de frumusețe erau şi femei cari îşi înşalau barbații. Numărul femeilor cinstite, al mamelor bune şi al gospodinelor vrednice era cu bună samă mai mare, apoi trebuie adăugit că mai toate acele ale căror viață a dat prilej de vorbă avusese nenorocul să cadă peste barbați vițioşi sau cu deosebire uşurateci, necredincioşi şi ei, cari, prin purtarea şi exemplul lor, le-au împins şi pe ele la desfrâu.

Trist şi cu deosebire ruşinos fost-a faptul că unele din ele nu s-au dat înapoi să păcătuiască cu străinii cari ocupau țara, dând astfeli loc la scandaluri răsunătoare, cari numai cinste n-au făcut boierimii şi țării.

Fiindcă sunt la acest capitol, voi povesti un cuvânt de spirit ieşit din gura acelei care dacă, în ochii multora, trecea drept cea mai frumoasă femeie din Ieşi, avea în schimb şi reputaţia cea mai deplorabilă: frumoasa *Cocriţoaie*, întăia soţie a lui Cocriţă (Constantin) Cazimir. Ea trecea drept amanta (plătită) a principelui Urusov, comandantul trupelor ruseşti în Moldova.

În ziua în care s-a răspândit în Ieşi vestea despre înfrângerea, la Calafat, a ruşilor de către turci, Urusov întâlneşte la un bal pe foasta *madame* Cocriţă, cum se încăpăţina lumea s-o numească şi după divorţul ei, uimitor de frumoasă şi purtând o coafură nouă care-i şădea de minune. Începe îndată a-i face cele mai vii complimente:

— *Comme vous êtes belle ce soir, madame, encore plus belle que de coutume! Et quelle adorable coiffure! Vos cheveux sur les tempes sont si joliment brossés en arrière!* (Ce frumoasă sunteţi în astă-sară, doamnă, încă mai frumoasă decât de obicei! Şi ce coafură adorabilă! Părul dumneavoastră pe tâmple este atât de frumos periet înapoi!)

Iar ea îi răspunde:

— *Pas aussi bien que les russes à Calafat!* (Nu aşa de bine ca ruşii la Calafat!)

Pentru a înţălege bine sarea răspunsului, trebuie ştiut că francezii întrebuinţează cuvântul *brossé* în sensul de bătut bine, „bătut măr", cum zicem noi, moldovenii. Dacă acest răspuns a pus sau nu capăt legăturilor lor de dragoste, nu am putut afla.

Faptul că şi-ar fi precupeţând frumuseţa pricinuia cel mai mare scandal, căci cucoanele din societatea ieşană de pe acea vreme, dacă păcătuiau din dragoste sau pentru plăcere, afară de prea puţine excepţiuni, priveau ca cea mai mare ruşine şi necinste să-şi vândă trupul pe bani.

Ghiţă Căliman, directorul de pe vreme al agiei (prefectura de poliţie), trecea drept *procuratorul* de femei al căpeteniilor

oştirii muscăleşti, în schimbul unor considerațiuni băneşti şi al unor mici decorații. Se făcuse chiar, asupra lui, următoarele versuri în rusască de mahala:

Slâş, slâş, Ghiță,
Podavai madam Cocriță,
Ia tibe davai cruciliță.

Adică:
Ascultă, ascultă, Ghiță,
Fă să tragă înainte madam Cocriță,
Şi eu ți-oi da cruciliță.

Era, până în anii din urmă, obicei ca birjarilor ruşi din Ieşi să li strigi „podavai", când voiai ca ei să tragă la scară pentru ca să te sui în trăsură. Bineînțăles că Ghiță Căliman numai de stima şi de considerația lumii nu se bucura.

Amintirile mele de copil datează din vremea care a urmat îndată după retragerea trupelor austriace, la 1856-'57. Nu voi uita niciodată simțimintele de ură şi de dispreț cu cari femeile cari aveau îngrijirea mea şi a surorilor mele, slugile casei, vatajii, vechilii şi număroşi boierănaşi, protejați ai tatei, cu soțiile şi familiile lor, vorbeau de austriaci, de „varvaria", de aroganța, de pretențiile şi de meschinăria lor. Părinții mei au confirmat cu desăvârşire aceste spuse, arătând, la rândul lor, că ostaşii cesaro-crăieşti s-au aratat absolut nesuferiți, mai cu samă ofițerii: plini de pretenții, niciodată mulțămiți de cel ce li se oferea, chiar în casele boiereşti cele mai bogate, în cari aveau parte de un trai de care cei mulți dintre ei nici nu visase să se bucure acasă la ei. Apoi erau foarte brutali cătră cei mici şi pentru cel mai mic temei scoteau sabia şi, fără nici un temei, prea adesa loveau cu tăiuşul.

Trăiau deosebit de rău cu mâna de grenadiri moldoveni în garnizoană în Ieşi (bunul meu crease un al doilea batalion de infanterie), rixele între ei şi aceştia erau frecvente şi de obicei se isprăveau în izbânda moldovenilor. Francezul

Souiris, adus de bunul meu pentru a da miliției lecții de gimnastică şi de scrimă şi stabilit pe urmă în Ieşi, mi-a povestit, mult în urmă, o mulțime de isprăvi de acest feli ale elevilor lui. Mulți soldați austriaci au văzut uniformele lor albe necinstite de glodul din fundul Bahluiului. Trebuie să lămuresc că acei puțini oşteni moldoveni erau oameni prinşi cu arcanul, după ce-i desemnau vornicii şi fruntaşii satelor ca fiind cei mai împuşcă-n lună şi cei mai mari bătăuşi din sat, apoi erau, toți, nişte urieşi.

Când, la 1854, ruşii s-au retras din principate dinaintea austriacilor, ei au vrut să ieie cu dânşii miliția moldovenească. Au încurajat-o cu tunuri ale căror tunari țineau în mână fitilurile aprinse, infanteria şi cavaleria fiind strânse în careu pe piața palatului, dar soldații noştri într-un glas au răspuns că nu merg cu ruşii, numai prea puțini, prinşi pe când erau răzleți, au urmat trupele împărăteşti şi au făcut împreună cu ele războiul Crimeii. Au luat însă bateria de artilerie ce ne-o dăduse sultanul, iar pe comandantul ei, pe căpitanul Filipescu, care refuzase lui însuşi Budberg, comandantul de căpetenie al ruşilor în Moldova, să-i predeie tunurile, l-au dus prizonier în Rusia.

De ruşi, lumea nu se prea jăluia: zicea că furau tot ce puteau fura, dar brutalități nu făceau şi nu aveau pretenții grele de satisfăcut.

Despre turcii cari au ținut garnizoana în Ieşi, după mişcarea de la 1848, oamenii mai de jos ziceau cel mai mare bine; ei s-ar fi purtat „ca nişte fete mari”. Din rămăşița cazanelor lor se hrăneau nu numai toți calicii, dar şi toți cânii din Ieşi. Dar, după cât am aflat din izvor demn de încredere, această purtare minunată au avut-o numai în Ieşi: în Țara de Jos s-au făcut vinovați de siluiri şi chiar de omoruri.

Traiul în curțile boiereşti de la țară nu era mai puțin plăcut şi mai puțin larg decât în acele din Ieşi. Țara se

acoperise, mai ales de la 1840 încoace, de aşăzări frumoase, cele mai multe având grădini minunate; care de care se întrecea în lărgimea şi bogăţia ospitalităţii, de care putea să se bucure oricine venea s-o ceară. Cea mai splendidă se dădea la Stânca, reşedinţa de vară a vistiernicului Neculai Roznovanu, situată la câţiva kilometri de Ieşi, veşnic plină, în cursul verii, de lumea cea mai aleasă din ţară şi care mai ospăta pe toţi străinii de distincţiune stând în ţară sau trecând numai printr-însa. Nenumarate erau cele ţinute pe un picior mai puţin *high life*, dar foarte larg şi foarte confortabil. Vestite erau curţile de la Mărăşăşti, ale logofătului Costin Catargiu, şi de la Oneşti, ale hatmanului Alecu Aslan, veşnic pline de oaspeţi, cari se bucurau în ele de o ospitalitate cu totul patriarcală.

Gradul general de cultură al boierimii sporise mult în acest deceniu, dar trebuie să recunosc că femeile aratau în această privinţă aplecări superioare acelor manifestate de barbaţi, ele erau mai ales mult mai în curent decât ei asupra mişcării literare din Apus. Precum era firesc, ceteau mai ales cărţi franceze, dar nici literatura germană nu era neglijată; multe din ele mai vorbeau italieneşte şi englezeşte.

Cu toată bunavoinţa şi cu toată umanitatea domnului, rălele tratamente la cari erau supuşi nu numai robii, dar şi ţaranii au urmat să fie întâmplări de toată ziua, de tot ceasul şi de pretutindeni. Se bătea la ţară, se bătea la oraş. Care din noi, cei născuţi înainte şi îndată după jumatatea veacului trecut, n-am auzit de vestitul comisar Urzică din Ieşi, groaza tuturor slugilor şi a întregii sărăcimi din capitala Moldovei. El, la agie, avea specialitatea bătăilor; era însărcinat să execute sentinţele corecţionale pronunţate de tribunalul care funcţiona la acea autoritate judecând contravenţiunile poliţieneşti şi delictele mai uşoare. Penalitatea care se pronunţa aici mai adesa era un număr,

mai mare sau mai mic, de lovituri de nuiele, aplicat pe partea cea mai cărnoasă a trupului vinovatului.

Dar Urzică mai era o fire foarte îndatoritoare... către cei puternici sau către acei cari îl plăteau, sau de cari avea interes. Boieriul cari nu mai ținea vatav de ogradă sau nu voia să se facă gălăgie, să s-audă țipete în curtea lui, trimetea pe sluga care voia s-o certe, albă sau smolită la față, cu un răvăşel (scrisorică) către Urzică. În acel *răvăşel*, Urzică era rugat „să tragă" douăzeci şi cinci sau treizeci sau cincizeci, sau chiar şi mai multe lovituri de vergi aducătoriului sau aducătoarei şi totdeauna Urzică împlinea dorința trimețătoriului. S-înțălege că soarta purtătorilor de asemene răvăşele către Urzică era cunoscută şi că nenorocitul trimes în asemene însărcinare ştia ce-l aşteaptă. Dar ce să facă? Să nu se ducă? S-ar fi dat de ştire groaznicului comisar care pe loc ar fi trimes să ridice pe nesupus şi i-ar fi administrat o porție dublă.

Şi la țară nu era doară mai bine. Un bătrân a cărui veracitate nu am nici un temei s-o pun la îndoială mi-a povestit că, într-o zi, mergând pentru nu mai ştiu ce treabă la isprăvnicia din Vaslui, a auzit pe ispravnic, care se afla la fereastă, strigând slujitorilor cari se aflau în curte să umfle pe vorni-cul nu ştiu cărui sat, care se aratase negligent în strângerea birului, să-l puie jos şi „să-i tragă". Când acel de la care țin povestirea a intrat la ispravnic, se auzeau atât loviturile, cât şi vaietele nenorocitului vornic. Şi pe când cunoscutul meu convorbea cu ispravnicul, vaietele tot urmau.

Atunci, cuprins de milă, cunoscutul meu a spus ispravnicului:

— Dar, cu voia dumneavoastră, cucoane Cutare, oare cazacii nu l-au bătut destul pe acel vornic?

— Cum? Tot îl mai bat, zise ispravnicul, eu uitasem de el şi numai acuma bag de samă că se vaietă.

Apoi, mergând la fereastă, a strigat:

— Măi ticăloşilor, lasaţi-l, că doară nu v-am spus să-l bateţi până la moarte.

Iar către interlocutorul său a adăugit:

— Ce salbateci sunt oamenii iştia! Nu poţi avea nici o nădejde într-înşii.

Şi acest obicei ticălos, această ruşine, acest pacat a urmat să fie *ultima ratio* a administraţiei în România nu numai sub caimăcamii, sub Cuza, sub Carol, dar ne necinsteşte şi azi când chiar, culme de ticăloşie şi de ruşine, l-am reîntrodus în ţările române pe cari o soartă norocoasă le-a alipit de noi. Regatul român liberator a readus în Bucovina, în Ardeal, în Banat cele *fünfundzwanzig* uitate de românii de acolo încă de la 1848, şi, altă culme, le-a readus şi în Basarabia, unde le desfiinţase de jumătate de veac până şi oropsitul ţarism. Când oare se va isprăvi cu această ruşine?

Apoi, dacă Grigore Ghyka desfiinţase pedeapsa cu moartea, el nu parvenise să desfiinţeze şi *loviturile criminale*, la cari, pe lângă închisoare sau muncă silnică, erau supuşi acei condamnaţi pentru crimă. Maică-mea mi-a descris în mai multe rânduri cumplita privelişte ce uneori întâlneai pe ulițele leşului: un nenorocit, gol până la brâu, cu spinarea însângerată, mânat cu harapnicul în mână de călău cari ţinea un lanţ prins de mâna osânditului, escortat de *slujitori* şi primblat prin oraş spre a fi întins jos la anumite răspântii ca să primească un număr hotărât de lovituri de bici. Îmi mai povestea oroarea de care era cuprinsă, în asemenea ocaziuni, la vederea călăului, Gavril Buzatu, un ţigan care spânzurase zecimi de fiinţi omeneşti în vremea lui Mihai Sturdza. El fusese însuş ucigaş şi obţinuse cruţarea vieţii numai fiindcă primise să îndeplinească cumplita slujbă pentru cari, spre cinstea neamului moldovenesc, nu se găsise alt candidat în toată ţara.

Aceste rămăşiţi ale barbariei în cari se dezvoltase ţările noastre erau umbrele tabloului, de altmintrelea atât de blând şi de atrăgător, ce-l alcătuia Moldova de atunci.

CUPRINS

Prefaţă
Notă asupra ediţiei
Cuvânt înainte
Capitolul I. Despre originile Roseteştilor şi despre câţiva ascendenţi şi colaterali mai depărtaţi ai mei
Capitolul II. Un boier mare şi o casă boierească de la începutul veacului trecut
Capitolul III. Un boier mare şi o casă boierească de la începutul veacului trecut (urmare)
Capitolul IV. Un boier mare şi o casă boierească de la începutul veacului trecut (sfârşit)
Capitolul V. Despre câţiva contimporani ai bunului meu şi despre unele întâmplări din vremea lor
Capitolul VI. Câteva amărunte asupra tatei şi a fraţilor săi
Capitolul VII. Din vremea regulamentară
Capitolul VIII. Câte ceva despre Mihai Sturdza, familia şi anturajul lui
Capitolul IX. Amărunte asupra societăţii boiereşti din vremea lui Mihai Sturdza
Capitolul X. Amărunte asupra familiei mele
Capitolul XI. Din domnia lui Grigore Ghyka
Capitolul XII. Câte ceva despre lumea din domnia lui Grigore Ghyka